

4

**Степан Любомирський**

**МІЖ СЛАВОЮ І СМЕРТЮ**



*Степан Любомирський*  
Між славою і смертю



Степан Любомирський

# Між славою і смертю

Повне видання у трьох томах

Том 1.

ВИДАВНИЦТВО «ДНІПРОВА ХВИЛЯ»

Німеччина

1953

**Всі права застережені**  
Обкладинка роботи арт. маляра Юрія Костіва

---

Druckerei «Cicero» e.G.m.b.H. München 2. Dachauerstr. 9, II, 3.

## I.

З глибини кімнат рвучко, нервово гомонів джаз.

Дощ падав скупю, але вперто і в долині матово ясніли асфальти вулиць під гумами авт.

На балконі було одначе так темно, що Наталя не зорієнтувалася, коли саме міцні чоловічі рамена обняли її за стан і придали до грудей. Відчула лиш на обличчі гарячий віддих помішаного з папіросковим димом алькоголю і ще через секунду кусливий, твердий поцілунок, що роздавлював їй губки.

Здригнулась вся.

Захотіла визволитись від важкого тягару на грудях, захотіла скрикнути, відштовхнути напасника...

І саме в цій хвилині у східній стороні неба дико блимнуло синє світло, загорілась нечувана, соняшна ясність і високо у гранатний всесвіт вистрілила жовта, гостра луна, довгою ножакою врзуючись у зоряні простори.

Щось сколихнуло атмосферою, здавалось, що на секунду якась велитенська рука здержала доплив воздуху до грудей. На це місце миттю дістався панічний страх, що примусив дівчину забути за несподіваний напад і пригорнутись до напасника, у наглому переляку.

Довкруги стихло, як перед бурею...

Завмерла джазова музика.

Яркий, жовтий ніж виростав вище і вище, його лезо стало ясніти, біліти і дахи високих будівель відбили несамовито ясне світло, що в ньому на мить погасли найяркіші прожектори.

У долині, глибоко у проваллях широких вулиць завмер рух і гамір великої метрополії. Немов би все на мить застигло від несподіванки. Тільки самоходів сигнали вперто скрикували на переляканих прохожих, хвилюючи й так неспокійні нерви.

Віддих повернувся. Із збільшеною силою вдерлось оживче повітря до завмерлих грудей, а ці втягнули його із здвоєною енергією розкоші свобідного віддихання. Висока будівля стояла вся у білому світлі, вікна відбивали всіми шибками дивне, небесне явище, що вже помалу-помалу починало червоніти у своїй підставі, розподілюючись разом з тим на цілий ряд мен-

ших рамен, які щораз виразніше відскакували на боки від незвичайного, вогненного центру.

Це все тривало коротку мить.

Дощ немовби згорів у просторах. Втих, зник.

Наталя проковтнула свій власний віддих у моменті, коли десь поблизу знявся наглий шум і трісли перші шиби. Одним рухом втягнув її Ватутін до середини кімнати, зударючись у дверях з кількома особами, що спішили на балкон. Одночасно з голосним дзенькотом вилетіли всі шиби, а кімнату натовпив несамопитий гук, що зрушив цілою, кольосальною будівлею. Подув стихійного вітру вдарив із тріскотом об відкриті крила дверей і одним помахом розбив їх у куски. Наталя захиталась, її товариш десь загубився, вона відчула раптово втрату ґрунту під ногами і в останньому моменті зачепилась обома раменами за якийсь предмет, вважаючи собі за щастя, що її свідомість реєструє ще переживані факти. Гук сотень громів гудів у вухах і вона про ніщо не думала в цій хвилині, інстинктивно тільки шукаючи якогонебудь захисту. В уяві блискавкою виріс образ великого будинку, що міг валитись вже разом із нею, хоч вона цього ще не відчувала. Шкло, немилосердно бите у дрібні куски, дзенькотіло докрути, хтось кричав у куті і хтось стогнав таки побіч, на долівці. А гук, що нагадував глибокий, могутній гук грому, глушив свідомість, зривав віддих, здержував товчок крові і витискав сльози з очей. Наталя почула себе у цій хвилині найвищого переляку зовсім слабкою і безборонною, а її інстинкт найшов лиш стільки ініціативи, щоб під фізичним просто напором цього пекольного гуку вказати їй якийсь кут і там, з дрижанням чекати дальших наслідків.

Світ ще горів. Небо ще палало.

Крізь побиті вікна вдирався сильний подув, насичений чимось чужим, незвичайним для людини і прогнав свобідно кімнатами готелю. За ним віялись порвані занавіси і розлітались рештки віконних рам та дверей. На зовні починало раптово темніти. Десь пронизливо ревіла сирена...

Темінь густіла швидко і очам могло здаватись, що світло зникає з життя. З провалів глибоких вулиць тепер добігав різнотонний рев самоходових сигналів та дзвони пожежних команд. Рев цей нарастав, плакав і лементував десь серед нещастя.

Гук поволі проковтнув себе, несамопите світло погасло і над цілим східним кварталом Москви запанувала понура, чорна як смола темінь. Тільки стрімкі стіни вулиць облизувались нерів-



номірно довгими і нервовими язиками прожекторного світла. Подекуди бігали ще люди, десь кричав хтось вдарений розігнаною машиною, ще спішила на місце катастрофи...

Наталя піднялась і вистало їй кілька хвилин, щоб зрозуміти, що їй нічого не сталося і що вона вийшла непоранена із нечуваного землетрусу. Не знала, що саме сталося. Навіть не думала тепер над тим. У всьому тілі відчувала ослаблення, але раділа якоюсь первісною радістю, що може стояти на власних силах. Її нерви ще дрижали міцно... Спершу цей нахабний Ватутін і безпосередньо після того вибух...

Придержуючись руками стін, роздавлюючи образи, що з них поспадали, прямувала до дверей. Перейшла дві кімнати, що в них ще так недавно гомоніла музика, минула ресторан, що в ньому ще перед хвилиною лунали сміхи і йшла весела забава, у роздягальні нервово відшукала під скиненою вішалкою свій плащик і подалась на коридор. Не звернула навіть уваги на те, що хтось присвітив їй ліхтаркою, допомагаючи мовчки віднайти плащ. Її думки рвались геть відсіля. Ноги боліли і заломлювались підчас ходу, та Наталя навіть не шукала підойми. Прямо східцями пішла в долину. Три поверхи нижче зустріла кількох санітетів якоїсь військової частини. Вони бігли з носилками на гору і вона показала їм туди рукою шлях. Минули і зникли...

Хтось інший гукав до неї настирливим запитом:

— Є поранені?!

Знов хтось освітив обличчя ліхтаркою. Помітив кров на чолі.

— На долині перев'язочний пункт, товаришко!

Наталя зійшла далі вниз, відпочиваючи по дорозі. Перебрала врешті проклятих вісім поверхів і опинилась у просторому готелевому голю. Зразу заболіло у вухах від крику та стогонів потовчених у паніці людей. Наталя не сподівалась, що є аж так багато жертв дивної катастрофи. Аж тепер усвідомила собі, що за нею осталась пуста і тишина на горі... Накликування санітетів дразнили її і хвилювали, постать когось лікаря, що вже на простому столі провадив хірургічні операції нагадала їй диявола з казки. Гостра воня крові і йодоформу відбирала їй рештки панування над собою і Наталя інтуїційно відшукала вихідні двері. Хтось хотів її задержати, хтось інший питати, та вона не дозволила собі на задержку. Пробилась серед розкинутих в неладі тіл і предметів і віддихнула з полегшею, коли запах йоду вивітрів із її ніздрів. На вулиці погасли ліхтарні і тільки відблеск прожекторів роз'яснював де-

що темряву. Наталя розглянулась в обі сторони і поспішила у напрямі свого дому. Сирени і дзвони пожежних авт ревіли по всіх кварталах, важкими автомашинами гнались військові відділи, узброєні від стіп до голови, накриті сталевими шоломами, хильцем снувались поодинокі громадяни. Кожний побоювався скорих арештувань поблизу місця катастрофи.

Наталя мала це теж на увазі і з полегшею пройшла тих кілька вулиць, добуваючи із себе максимум зусилля, щоб не впасти серед дороги. До краю змучена добрила до великого, чиншового дому. На диво, тут не було ніяких знищень. Шибки були цілі, люди тільки дещо перелякані, а більше цікаві. На неї гляділи теж цікаво, але ніхто її не задержував. Підоймою виїхала Наталя на свій поверх і дрижучою рукою відчинила замок власних дверей. Шукаючи ключа помітила щойно, що її плащик мокрий від дощу і що там імовірно покрапає знов. Замкнула старанно за собою двері і з почуттям повного нервового та фізичного вичерпання важко спочила на своєму ліжку.

Довкруги було тихо і спокійно, Наталя знала про це, хоч у її вухах з тимбільшим рефлексом гомоніли тепер відголоси несамовитої експльозії чи землетрусу, чи чого там нарешті. Ніколи в житті не чула ще такого грому, не то грому, а гігантичного гуркотіння десь у високих небесних просторах. Фізичний прямо страх не дозволяв їй забути за свої найсвіжіші ще переживання. Що це могло бути? Вибух муніційного складу? А зрештою, завтра ранком газети принесуть вістку... або й не принесуть. Невідомо. Наталя хотіла думати про це спокійно, аналізувати і не могла. Змучення опанувало її скоро і не найшла навіть сил у собі, щоб зняти суконку. Так і заснула неспокійно...

Підірвав її дзвінок телефону. Аж здивувалась, що апарат тут діє, тоді, коли там така руїна... Проте ліниво витягнула руку, щоб прийняти, як звичайно від якоїсь товаришки неважну сплетню, або щось у тому роді, коли тимчасом зовсім чужий голос залунав короткими, повними енергії звуками.

— Товаришка Киенкова?...

Наталя на хвилину здержалась із відповіддю. Хто б міг це бути? Може міліція до неї у зв'язку з вибухом. Вона ж була на місці, певно поранені склали про неї зізнання...

— Чи товаришка Киенкова?!... — повторив цей самий голос нетерпляче.

— Так... а хто це?...

Наталя з запертим віддихом ждала на відповідь. По хвилині усвідомила собі, що там повішено тимчасом трубку і що вриваний звук дає їй знати про вилучення розмови. Її брови піднялись помалу вгору. Як це так? Хто — і чому?

Схвилювання збільшилось. Всякі здогади стали зроджуватись в її умі, відбираючи їй скромні рештки спокою. Мимоволі обертала трубкою в руці і в задумі поклала її нарешті на апарат. Несподівана, незрозуміла розмова з чужим, незнаним голосом розбудила її нерви до решти і сон проминув. Змучення осталося у неї, але думки тепер не давали спокою. Виростали перед нею цілі гори проблем. Чому вона так скоро втекла із місця вибуху, чому вона не взяла участі у рятуванні ранених? Чому вона не дозволила себе навіть переслухати втікаючи з того місця? Виглядало, що вона має щось на сумлінні...

А Наталя в дійсності мала якесь недобре прочуття у зв'язку з цією катастрофою і тільки оце прочуття подиктувало їй негайну втечу без огляду на наслідки. Серед своїх стін почувала себе багато краще і тут віднайшла хоч дещо із того спокою, що він їй був так конечно потрібний.

Може нахабність Ватутіна і відразом до нього також спричинилась до її рішення?... Син генерала, капітан авіації і капітан до спеціальних доручень при Московському Воєнному Окрузі, Сергій Єфремович Ватутін не дав їй спокою і сьогодні насмілився без дозволу взяти її в рамена... після такого короткого знайомства, для Наталя зрештою дуже немилого. Про його особу думала Наталя без пасії і злоти, але з холодним та крайнім невдоволенням. Не могла стерпіти його нахабного залицяння, відчуваючи весь час у всіх його зусиллях тільки гін за її гарним та молодим тілом. Вичувала це так сильно, що не могла сьогодні здержатись, щоб йому цього не сказати. А він скористав із своєї фізичної переваги... До того в півтверезому стані.

Втекла. Втекла від нього, хоч може він там і ранений?... Ах, нехай. Тільки, що з цього може бути? Чим вона пояснить свою втечу перед владою? Аджеж їй не вдасться заховати цього ніби дрібного, всетаки однак підозрілого факту.

Наталя мала деякі причини, щоб тепер так думати. Вона помітила вже давніше, що її автобіографією надто сильно зацікавлений відділ кадрів та спецвідділ технічної академії. Цього вона не боялась, як повноправна членка молоді генерації, але сьогодні її думка працювала інтенсивно над всіма

можливостями, що впливали із такого сполучення фактів.

І цей неясний телефон. Від кого це? Хіба таки міліція...

Раптом здригнулась. Хтось стукав до дверей.

Піднялась на лікті і тоді відчула у всьому тілі змучення. Проте наслухувала, а серце забилося сильніше.

Стукіт повторився нервово, міцно. Наталя встала, надягла на ноги капці і пішла до дверей. Ще на мить здержалась. Ще неспокій хвилював нею. Та в слідуючій хвилині мусіла рішитись. Перекрутила ключ.

Перед нею виросла висока, темно одягнена постать з гладко виголеним, блідим обличчям. Доц яснів великими краплями на кляпах гумового плаща. Наталя не могла собі пригадати, щоб колинебудь бачила це обличчя передтим.

Це додало їй дещо певности. Цивільний, то й що таке.

— Ви бажаєте?

— Товаришка Наталена Киенко?

Гість мав м'який, теплий тенор і Наталя здивувалась, що помимо цього звук голосу нагадав їй телефонічну розмову. М'якими тонами і короткою, рішучою мовою. Трохи дивно дзвенів той голос з рівно викроєних уст та шляхотних рисів обличчя.

— Я... — призналась.

— Дозвольте вступити.

— У справі?...

— У вашій справі, товаришко.

Наталя надумалась коротку мить. Не пустити? Пустити?

Відступила крок назад, висказуючи коротке запрошення.

Гість подякував їй легким кивком голови і зайшов у кімнату, знімаючи капелюха. Не сідав і не розглядався. Наталя примкнула двері вспіваючи одним поглядом приглянутись його високій постаті, що крім загадки мала у собі щось нез'ясовано артистичного, мистецького.

Вже стояла перед ним і очима вимагала пояснень.

А він спершу помалу оглянув кімнату, при чому виглядало, що він радше надумується, що сказати і тільки тому використовує цей час. Потім переніс зір на дівочу постать перед собою і хоч вдивився у неї виразно і уважно, Наталя не відчула під тим зором нічого лихого, ані неприємного. Його очі були сірі, але у них ховалось тепло і воно осмілювало Наталю до нього. Вона

і не сумнівалась, що це він дзвонив до неї. Проте спитала.

— Ви... телефонували.

— Я.

— Ви не закінчили розмови... в нечемний спосіб...

— Я знаю. Ви чекали при апараті? Вибачте...

Його прохання не було низьке. Він остався високим як і був і Наталя не могла уявити собі його похиленого. Це не було з його раси.

— Я не гніваюсь на вас... — почала звільна. — Ви бажаєте докінчити вашу розмову...? Я вас не знаю і ніколи не бачила.

Закінчила енергійно і її очі вимагали вже таки оправдання його відвідин.

— Товаришко Киенко... — гість замовк після цього і Наталя знов віднесла враження, що він добирає слів. — Товаришко Киенко... я прийшов сповістити вам... Та ще передтим я хочу вас прохати... бути сильною... сціпити нерви. Я вимагаю цього від вас. Хвилина цього вимагає!

Наталя гляділа на нього ясними, широко відкритими очима. Там таїлось питання, але вона не висловлювала його.

— Я вас не розумію... — вишептала тихо, неначе для себе.  
Дочув.

— Ви мусите сціпити себе — кинув, стягнувши брови. — Я прийшов вам сказати... що ваш батько, професор Михайло Скит-Київський годину тому назад... закінчив життя.

Наталині очі відкривались щораз ширше і ширше і на її обличчі звільна виростала смертельна блідість. Гість гіпнотизував її просто своїм зором і вона не могла відірвати від нього зіниць. Долішня губка обсунулась у неї вниз.

— Як... ви кажете...? — вишептала ледве чутно сухими устами.

Гість посилив гостроту свого зору. Вона мусіла відчутти силу волі, що промінювала на неї із цього обличчя, зосередженого тепер зусиллям передати їй крайню видержливість на вислухання всього, що доля їй сьогодні приносила в чорному, сумовитому дарі.

— Вам не вільно піддаватись ударам — кусками мармору падали ці слова над її головою. — Ви ж дочка вашого батька. Ваш батько загинув сьогодні... добровільно!

Може йому здавалось, що вона не все розуміє, він замовк і чекав, коли її зір дозволить йому відгадати у неї знов здібність сприймання.

— Загинув... висаджуючи себе разом із Атомовим Інститутом у воздух.

Наталя зблідла скоріше, як її думка змогла рознести у її свідомості цю вістку. Її уста перемінились у дві мертві, білі ризки, очі зайшли туманом нестерпного болю.

— Дайте... мені... спокій.

Він замовк. Замовк, щоб дати їй цю потрібну хвилину спокою для зосередження думки і для зрозуміння положення, що в ньому опинилась вона тепер, після смерті батька.

А у Наталі в голові шуміла тільки одна певність: тоді, коли нею кидала катастрофа, тоді, коли вона думала про захист і про оборону, тоді саме її батько гинув серед експлозії і оскаженілої смерті, гинув із невідлучним добрим усміхом на устах, що його так Наталя у нього любила...

Її батько згинув! Згинув, не сказавши їй ні слова, не передавши їй жадного прашання, нічого...! Згинув... але чому?! Чому!?

Її великі, широко відкриті очі пошукали відповіді на цей запит у цього високого, поважного чоловіка, що так спокійно поводився в її приявності, так поважно і так тихо. Заговорив тоді до неї.

— Зберіть сили... Ви мусите себе опанувати. Вам не вільно бути тепер слабою! Ви мусите тямити... що ви дочка свого батька... Великого батька!

Наталя стояла надлюдським просто зусиллям. Часом не добавувала нічого довкруги себе, так якби її окружала мряка, часом бачила надзвичайно ясно. А все це діялось неначе поза її свідомістю.

Незвичайний гість говорив тепер понуро.

— Мене можуть кожної хвилини арештувати... Я спішив до вас, щоб передати вам останні прашання вашого батька... Прошу, візьміть оці два листи... Бережіть їх як ока в голові! Це останні листи вашого батька!... Сьогодні сталося багато для історії нашого світу... Зрозумійте подію, що її героєм є ваш великий батько!...

Вложив їй у мертву руку обі коверти і не міг здержатись щоб із глибоким співчуттям не доторкнутись її рамени. Коли вона не реагувала стиснув міцніш.

— Опануйте себе... Спокій буде вам потрібний! Ваш батько

вірив, що ви зумієте перенести біль по його втраті... Я вірю теж. Мене... згадайте часом... асистент вашого батька... доктор Іван Жарина... Працуйте.

Завернув помалу до дверей. На порозі ще пристанув. Щось хотів сказати, та наморщив тільки своє високе чоло і глянув на неї гостро, міцно.

Як у сні підійшла до свого столика і автоматично заховала у нього оба листи. Зробивши це, випрямилась, глянула довкруги себе, по пустій кімнаті, не здивувалась навіть, що так чорно тепер тут, підняла руку до холодного чола, спробувала потерти, вимазати нестерпний біль над очима... та нагло світ розгорівся біля неї червоними, гарячими платочками і Наталя без зойку повалилась на землю.

Глухий відгомін завмер серед мовчаливих, байдужих стін.

## II.

Старший, сивавий вже чоловік, усміхнувся злегка до себе і недбалим рухом відкинув недокурок. Мимоволі побіг за ним очима, та білявий кусок попівоски зник вже у просторі, схопленої струєю зовнішнього вітру.

Поїзд дуднів одностайно чепурними селами та згарищами метрополій. Довкруги видніли ще діри від скинутих бомб, хоч давно вже вмовкли далекобійні гармати і моторошні, повітряні шуліки сріблистих ескадр.

Небо вже не горіло небезпекою. Вона зійшла вниз, між людей і притаїлась у їхніх усміхах, у поведінці і в думках.

— Для мене цей простір, є вже недоступний. Мене там надто добре знають. Я, нажаль, на превеликий жаль... не можу туди заглянути.

Молодий чоловік, худий і високий, відвернувся від вікна. Збомбардований краєвид змучив його, а слова товариша подорожі зацікавили.

— Не розумію вас ясно...

— Бачите... я двадцять чотири роки працював на тих просторах. Як інженер, як летун і як політичний комісар. Тим останнім був я довго... дев'ять років. Багато бачив я за цей час, та тепер немає там агента, щоб не знав напам'ять моїх відтисків і моєї знимки. Мусило б статись щось незвичайно важного, щоб я заглянув туди ще раз.

— І за цих двадцять чотири роки ні разу вас не зловили?

Сивавий, поважний пан усміхнувся. Біля його уст гралась дрібненькі зморщики пережитого, що надавало його обличчю закраски нерозгаданої, ввічливої маски, а очам спокійного світла досвідченої життям людини.

— Чи раз... Шість разів був я арештований. П'ять разів я тікав. Шостий раз вислали мене під розстріл... Мое арештування спричинило тоді багато... Генерал Сокольніков поїхав тоді до ССС. Здеградований і засуджений на п'ятнадцять років примусових робіт... Невинувата людина... але грізна для світу. Вони самі не здавали собі справи, який талан погребують власними руками... Він був диявол. Це був геніяльний ум і він міг заво-



ювати світ. Він зумів завоювати Азію. Під його руками Азія стала сателітом Кремля... ви розумієте це? Це був організатор і політик і генерал.

— Що це таке ССС? — спитав в перерві.

— Сектор Секретного Строїтельства. Дуже велика область, але ніхто не знає докладно її кордонів. Вони змінюються. Мені самому до сьогодні ще невідомо, що саме там будується і над чим там працюють. Жоден наш чоловік не встиг подати звідтіля вісток. Гинув скоріше, як ми встигали його заступити новим. Там незвичайно строга контроля. А життя людини у них... вам відомо.

— Відомо — погодився одним словом молодий чоловік.

— Я переконався про це сам, коли мене засуджено таємним судом на розстріл. Судова розправа тривала всього дві хвилини.

Було тоді більше таких, як я. Кожному присвячено тільки дві хвилини для ствердження ідентичности. А для певности, що не втечу, розстріл мав відбутись не при допомі езекуційної чоти із крісами, старшинами і цілою парадом, але при допомі звичайного нагана... що вже був приставлений до могого лоба... неприємне враження. До сьогодні відчуваю холодний дотик... ось тут.

Поважний пан відгорнув рукою волосся зі скрані і вказав виразно пальцем в одне місце, що нічим не різнилось від інших, йому подібних місць. Хіба спомином про холодний дотик...

— І що вас вирятувало...? — спитав півголосом заслуханий чоловік.

— Налет німецьких бомбовиків. Старшина НКГБ, що мав мене розстріляти, вирішив, що така парада мусить відбутись у повному спокої і з цією метою залишив мене в камері... а дві хвилини пізніше на будівлю впали бомби. З-під звалищ довелося мені вилазити пів дня... але всетаки це було багато краще, як стояти під наганом. Тому теж може тепер зрозумієте цей своєрідний сентимент, що я його відчуваю до Німеччини... Доки буду жити, не зможу забути, що німецькі летуни витягнули мене з лихого ситуації...

— Ваші спомини були б дуже цікаві, коли б ви їх видали окремою книгою.

Старший пан поглянув мрійно у вікно.

— Безперечно... І забезпечили б мене матеріально на всю старість. Нажаль... ви знаєте, що це таке є державна рація і

державна тайна... Це дві колодки, що замкнули мені уста. Моїх споминів не вільно оголосити... широкому загалові.

Поїзд мчав. З лівого боку, у перспективі піль проповзали руїни якогось фабричного комплексу, а трохи далі стояли серед нив самотні жінки і випрямившись від роботи, приглядались довгому експресові. Потім знов розвинулась полоса рівнини, порослої зеленою травою вчасної весни.

— Яке ваше враження з довгого побуту у цій країні?

Сивавий добродій витягав якраз свіжу папіроску і почувши це питання здержався на хвилинку. В його очах появилась задумка, коли скерував їхній погляд у сторону свого розмовника.

— Мое враження таке багате, що я не зможу вам його коротко передати. Це прегарний край, там хочеться жити, працювати і діяти... Зокрема полоніє Україна і Сибір... але полоніє тільки тих, хто не примушений там жити і хто може кожної хвилини поїхати геть. Полоніє тих, хто себе там почуває чоловіком... Я, чужинець, відчував силу тамтешніх земель неменше, як уродженці Сходу. Повірте, що я плакав перший раз в житті, коли нічю довелось мені прашатись із цією країною на кавказьких кордонах в дорозі до Ірану і далі до Англії. Жалко мені було покидати цих людей і ці землі, справді жаль. Але з другого боку... я вже згадав... — очі посіріли злегка і голос стверд помітно — тим людям треба б дати змогу жити і розвиватись. Вони не тужать ще за волею у нашому західньому розумінні, вони не можуть собі її навіть уявити, але це, що зроблено там із них, переходить границі найважчого масового злочину... Ніхто так не піддається державній владі, як населення цих земель і ніхто, може, у світі не має стільки виrozumіння для потреб держави, як вони... Виrozumіння, що переходить у самопожертву...

Полковник Аллен Ленді вмовк, наче йому важко було продовжати. Та він тільки добрав слів на яснішу синтезу своїх думок.

— А держава в заміну дала їм тільки і тільки рабство!... Вони не мають змоги бути людьми, їм заборонено це і заборонено не чим іншим, як якраз конституцією, що про неї говорять такі гарні речі ці, хто її у практиці не бачив. А я побачив і пізнав. Режим зробив з цих мас невірників і треба буде довгих поколінь, щоб п'ятно невірництва вимазати з душ народів. Про таких невірників не мріяли навіть фараони... Але фараони не підбивали світу, а їхні невірники будували фундаменти під світову культуру і цим можна оправдати цей історичний злочин... А тут? Що будують тут і для якої цілі?... І хто?

В переділі втихло. У воздуху повис тільки глибокий жаль до світу, що допустив до таких подій. Жаль цей невисказаний, темним п'ятном розсівся на чолі полковника. Пізнати було, що цього чоловіка справді болить те, про що він говорить. І може тому молодий співрозмовник обдарував його такою глибокою симпатією.

— Поза тим є одна річ, що її у нас, на Заході майже ніхто не хоче розуміти. Це є kwestія немосковських народів. Її звичайно дуже просто у нас трактують, а це так не є і хто цього не знає, не повинен зовсім забирати голосу у справах Сходу. Якби наші політики могли це зрозуміти...!

— Нажаль, пане полковнику, ані ваші ані інші політики цього досі ще не зрозуміли і не скоро мабуть зрозуміють. В цьому, хто зна, чи не криється трагедія цих останніх воєн.

— Напевно в цьому, напевно, мій молодий приятелю. Бо обі останні війни мали свій корінь на Сході і треба тільки знати Схід, щоб оминати на майбутнє третьої війни.

— Її не можна оминати...

— І я так кажу. Вона йде до нас милевими кроками і вона одного дня нас заскочить так само, як нас заскочили обі попередні, Я побував дуже довго на Сході, але скільки часу треба було мені втратити, щоб я міг відкрити первень наприклад вашого, українського націоналізму, так широко розпропагандованого советами, як найгіршого ворога людства. Бачите, вже сам цей факт, що большевики проти цього націоналізму виступають, повинен дати нашим провідним мужам до зрозуміння, що цей націоналізм є одинокою їхньою силою і козирем у боротьбі з кремлівським урядом. Що ж однак... цього ніхто не хоче розуміти. У нас просто кажеється, що такого національного руху там немає, а немає тому, що жоден з депутатів України не виступив досі із відповідною промовою чи протестом у Кремлі. Коли ви добре знаєте тамтешні відносини, ви можете собі уявити глибину ідіотизму Заходу по відношенні до справ зв'язаних із Сходом як таким і наприклад Україною зокрема.

— Я розумію вас, пане полковнику, мені дивно тільки, що ви так відважно це виголошуєте...

— Ви думаете, тільки перед вами? Я це саме мав честь сказати на окремій авдієнції у міністра закордонних справ після мого повороту... але безуспішно. Річ в тому, бачите, що наш амбасадор у Москві не може протягом кількох років зорієнтуватись у тому на що я потребував цілих двадцять п'ять років при знанні мови, історії і відносин. Після поверховних оглядин

можна і справді віднести враження, що на теренах Сходу взагалі не існують якісь окремі нації, якісь відрубні національні рухи чи намагання якого-небудь політичного сепаратизму в конструкції ССР. Недбайливі обсерватори саме тому публікують у світі такі небиліці про вдовolenня підсоветських народів та про гігантичні досягнення на полі всякої розбудови. Я сам помітив ці речі щойно по добрих вісьмох роках, але тоді я вже зрозумів повний сенс такого сепаратизму і могутність такого руху, що за його ідеї мільйони людей гинуть мовчки, як сірі піонки без слави і розголосу. Це є та колосальна сила, що одного дня підміне Совети і висадить у воздух всю їхню штучну державність. Наші політики не можуть зрозуміти, що сила ця базується не в акціях партизанських груп, чи навіть в акціях вашої повстанської армії на пограниччі України, але якраз у тому тривалому, расовому, що так скажу, опорі окремих національностей, зокрема вашого народу, проти всього, що його власний інстинкт вважає для себе загрозливим. Цього масового, закоріненого націоналізму не знищить ані колективізація ані масове переселення. Москва не засимілює ніколи вашого народу. Навпаки, колись, протягом довгих сторіч, ваш нарід засимілює Москву, тільки це буде довго тривати.

Молодий чоловік дозволив собі усміхнутись на ці слова.

— Виглядало б, що ви просто дораджуєте нам не вести ніякої активної боротьби, тільки обмежитись до такого масового, пасивного спротиву.

Полковник похитав заперечливо головою.

— Ні, мій приятелю. Цього я вам не раджу. Це була тільки аналіза, мої приватні помітки. Бо я вам раджу боротись, боротись не ждучи, аж вам вдасться москалів засимілювати. Ви мусите станути на власні ноги ще в цьому поколінні, бо інакше будете занадто спізнені в загальному профілю розвитку світу. Ми стоїмо тепер на порозі зовсім нової доби, доби атому і це матиме для нас таке саме значення, як колись опанування вогню людиною, або винахід мовного порозуміння між людьми. Народи, що після тих періодів залишились позаду не можуть нас тепер дігнати. Вам грозить це, а воно є в інтересі Москви. В її інтересі є перетворити людство у великий табір, що в ньому ніхто не думав би над собою, а кожний ваконував би виданий йому згори наказ. Ви мусите проти цього оборонитись і тому я вам раджу всі сили напружити до останньої боротьби. Світ вам допоможе. Не сьогодні ще, але завтра напевно, вірте мені.

— Признаюсь, що ваші помітки оригінальні...

— Ви хотіли сказати різні від загально прийнятих у західньому світі. Так, воно так є... Але й світ вже подекуди свої думки міняє і може вже скоро буде той час, що в ньому світ зрозуміє, де є джерело його лихоліть. Тоді історія піде такими шляхами, що і вам і кривичам і всім іншим націям доля дозволить повними грудьми вдихнути атмосферу вільного життя. Я вірю, що так буде, бо я бачив серед переселених на Далекий Схід національних груп такий сам вогонь запалу, як серед тих, що осталися на рідних землях. Я вірю в силу духа тих націй і у їхній життєвий позитивізм.

— Не заперечите одначе, що примусове і масове розселення та виміщування національних груп приносить дотичним націям жахливі втрати...

— Я сказав би це інакше. Воно не приносить їм користей... але це всетаки краще, як постріл у потилицю, ні!

Полковник при тих словах мимоволі сягнув рукою до свого пропам'ятного місця на виску. Воно напевно пекло його ще холодом короткого дула і живістю недоброго спогаду.

Коротким кивком голови молодий чоловік погодився з останнім твердженням полковника. Безперечно, з двох лих треба вибирати менше.

— На потвердження мого здогаду служить мені факт, що раз переселених по якомусь часі перекидають знов на нові місця і тільки у тому вічному циганстві може себе вдержати цей несамовитий режим. Техніка двадцятого сторіччя допомагає йому в цьому... але ще ніяка техніка не перемогла людського духа.

Запанувала мовчанка. Вузький струмок диму завертівся у воздуху, полинув до вікна і зник, розірваний розгоном поїзду, що видирав з атмосфери весняного дня цілі жмути запаху сирих, теплих піль та кидав їх пригорщами до середини передилю.

— Неменш однак, всі наші теоритичні розважання не включають цього, що СССР є в змозі розпутати ще одну війну, ще більшу і ще страшнішу на те тільки, щоб відвернути увагу своїх мас від внутрішніх криз і спрямувати нагромаджене невдоволення та зв'язану з ним запальну енергію на зовнішній світ. На Захід.

Полковник уважно скинув грудку попелу до окремої коробки і через хвилину так був зайнятий цією дрібничкою, якби нічого важнішого не мав тепер на увазі. Проте докинув сухо.

— І вони підуть. Ці маси підуть бити Захід із помсти, що Захід залишив їх в такій страшній нужді і на поталу такому страшному, пекельно хитрому режимові.

Молодий мужчина глянув на годинник на своїй руці і показав його мовчки старшому. Цей приглянувся, кивнув головою. При цьому усміхнувся і додав жартом.

— Не посмійте його денебудь в Москві залишити самого. Найчесніша людина на тих просторах з трудом тільки поверне вам його назад.

Засміялись обидва коротко і сивавий нахилився в бік свого співбесідника.

— Хочу використати ще тих кілька хвилин і дати вам кілька порад. Не зробив цього я досі доцільно. Ви краще їх зайте тепер. Працювати вам прийдеться багато легше, як мені, чужинцеві, хоч би з огляду на мову. Мені все доводилось твердити, що моя мати була черкеска і з того у мене такий трохи чужий акцент. Але не забувайте одного: вас підозриватимуть на кожному кроці у всьому лихому з хвилини, коли переїдете кордон східної зони. З цього моменту мусите числитись із всім можливим, що вам утруднить діяльність і навіть просту комунікацію. Злодійства, крадежі, випадкові атентати, все буде спрямоване на те, щоб вам вкоротити життя і щоб тим способом позбавити людей Заходу охоти заглядати на цей терен. Хоч би ви хотіли жити як найбільший паломник — всеодно за вами слідкуватимуть і не дадуть вам ні хвилини спокою. А ви мусите там діяти... Паломництвом ви ж не будете займатись. Про це не забувайте.

— Дякую.

— Моя довголітня практика — продовжує полковник — вказала мені, що багато краще є не скриватись до максимум зусилля, але навпаки, наводити гончих собак стало на фальшивий слід умілою грою. Вони мусять бути зацікавлені вашою особою, тоді житимете довго. Вони надіятимуться завсіди щось нового про вас довідатись і трапити на слід якоїсь широкої сітки і тому вас будуть охороняти. Ви мусітимете крутити так, щоб там, на горі, у централі, де будуть сходитись всі вістки про вас, не могли ніколи розгадати цього ребусу, що його ключем будете ви самі. Якщо вас розгадають — ви пропали. Якщо ж будете старатись оминати всякої стичности з ними, тоді для певности, що не зможете більше шкодити, уб'ють вас з-за вугла при першій нагоді. Ви розумієте?

— Розумію, полковнику. — Молодий чоловік притакнув поважно, відгадуючи таємний змісл, що крився у такій саме пораді. Приглядався при цьому, як полковник закурював третю папіроску протягом останніх хвилин. Мусів бути дещо схвильований.

— Ви може не повірите мені... — тягнув полковник, спрямувавши зір у долівку — але я справді поллюбив вас дуже за останній рік, від коли ви попали у моє товариство. Я не боюсь за вас... але я дуже радо приділив би вам ще когось на цю дорогу. На жаль, бракує нам людей... Ви там відчуєте вповні щойно, що це значить гратись зі смертю. Ви будете її відчувати за собою на кожному кроці, навіть серед чотирьох ґрубих, бетонових стін. Навіть в обіймах найкращої жінки Москви ви не повинні забувати, що смерть стоїть за вами і жде на догідний момент. Навіть в найрозкішніших хвилинах, що їх людині дає натура, ви будете відчувати тривалий холод на плечах і рефлексію у мізку. Це бо є символом цієї країни. Говорю вам це не тому, щоб вас залякати, або щоб я не вірив у ваші здібності...

Полковник був напrawdę зворушений. Це видно було після способу курення папіроски. Він не проковтував диму, а просто викидав його з уст як зайвий тепер баяст. А проте держав папіроску між губами.

— Я взагалі ще з ніким і ніколи так багато не говорив як з вами... але мені було б дуже жаль, якби мені дали знати, що ваше ім'я треба викреслити з листи моїх співробітників. Не зробите мені цієї прикрости?...

— Буду старатись, полковнику... Якби одначе щось сталося... не забудьте про мою матір у Шкотії... Ви знаєте де.

— Знаю. Та я вірю, що ви самі зложите їй звіт із своєї далекої прогульки. Якби не останні події... я і не вислав би вас туди. Та наш Форін Оффіс занепокоений неясними доносами нашої амбасади про вибух цього інституту у Москві. Ви, орієнтуючись вже у хаосі тих повідомлень, не забудьте тільки, що цей вибух дуже нагадує мініятуру вибуху атомової бомби. А це вже має для нас деяке значення. Ви ж розумієте, що наш уряд мусить бути занепокоений фактом такого вибуху у Москві. Розвідка нам вже давно передає, що Совети працюють інтенсивно над конструпцією атомових бомб, та знаючи їхній індустріяльний потенціал, ми могли бути покищо спокійні. Онак цей вибух... міг бути навіть не випадковий. Могло ско-

їтись просто лабораторійне нещастя. Але все таки він доказує, що вони вже аж так далеко! Якщо Совети мають вже опановану цю зброю, тоді нам прийдеться попрощатись із спокійними днями та ночами над Темзою. Я рішився вас вислати просто тому, що не маю нікого кращого. Говорю це зовсім щиро... та ви не зробіть мені заводу. Досі ви не працювали ще в таких умовах і в такій ділянці, але я надіюсь, що ви і тут даєте собі раду.

Полковник хвилинку надумався і підчас того в переділі царила кромішня тишина.

— Ще відносно того вибуху... Я підозріваю тут певний підступ Москви. Цей крик про американський атомовий егоїзм і цей аж підозрілий гін до миру якомсь цікаво суперечить останньому вибухові в Атомовому Інституті. Взагалі мені неясна ця справа. Деякі подробиці вказували б на те, що вони самі спричинили його для закриття перед світом чогось іншого ще... Адже як ніколи, вся їхня преса подала широкі вістки про вибух у Москві. А коли я до того усвідомлю собі, що вони десь будують, або вже збудували окреме місто фабрик для продукції атомової енергії... стає мені це все ще більш неясне. Наскільки я їх знаю, вони таке місто вибудують, якщо воно вже не готове. Ми не маємо ніяких вісток з колосального простору на терені Советів і ми нічого не знаємо, що там робиться, хто там і як над чим працює. Цікаво було б нам знати положення цього міста на карті... — мимоходом докинув полковник, похитуючи з недовір'ям головою. Сам, мабуть, своїм мріям не давав віри. — Це місто може бути і під землею... З тим треба рахуватись. Та це не основне тепер. Ви розгляньте докладно цю дивну експльозію в Москві і якщо в кількох тижнях розв'яжете цю загадку...

В очах полковника було повне признання. Він не докінчив. Не треба було слів.

— Спасибіг, пане полковнику. Я буду старатись цю справу розглянути не тільки тому, що я тепер з вами працюю... — молодий чоловік глянув у вікно — але й тому, що це є відтинок боротьби проти могого ворога... Ворога мого народу.

— Я не входжу у подробиці — озвався на те полковник — але дам вам одну раду. Носіть пістолю стало відбезпечену. А коли прийдеться вам вже її вжити... стріляйте завжди перші. На чверть секунди скоріше, як ваш противник. Тоді ми на-



певно ще зустрінемось. А ціляйте при цьому добре! Тому кажу вам сьогодні: до побачення!

Молодий чоловік піднявся.

— До побачення, пане полковнику — сказав виразно і під скрегіт гальм дві міцні долоні передали собі взаємне побажання.

Поїзд увігнався в невеличке містечко з червоними дахами і садами, голих ще на жаль, дерев. Полковник вийшов з переділу, а його молодий товариш остався ще на кілька хвилин непорушно при вікні, задивлений у зовнішній світ із думками, що приховались за важким серпанком незнаного і небезпечного... куди небезпечнішого від того всього, що досі йому довелось у житті пережити.

Гальми закричали на сталевих колах всіми голосами. Залізні шини розлетілись багатьома раменами від основного шляху і відсапнувши туманами водяної пари, експрес здержався перед стаційним будинком.

Здовж поїзду забігали залізничники, обстукуючи вагони, та англійська військова поліція у малинових шапках.

— Прощу висідати!... — роздалися накази.

Разом з цілим рядом осіб висів і молодий мужчина, одягнений у сіре, легке пальто та м'який, такої ж краски, капелюх. В руках держав невелику, шкіряну течку, масивно замкнену на три ніклеві замки.

Автоматично уформувався довгий хвостик і посуваючись разом із ним вперед, молодий чоловік добрів до муру військової поліції.

Витягнув документ і показав. Поліцист оглянув, кинув оком на обличчя власника, незначно виструнчився і уважно віддав папір. Молодий чоловік перейшов свобідно дальше, у напрямі іншого поїзду, що стояв у віддалі чотирьохсот метрів.

Не міг однак здержатись, щоб не оглянутись поза себе і тоді помітив під стіною стаційного будинку самотню постать в чорному плащі, що кивнула приязно головою. Старий полковник не міг собі відмовити цього короткого, останнього може прощання. Мимоволі у серці молодого чоловіка загорівся посмак тепла і дружби, що зав'язується тривалими вузлами лише в деяких випадках. Усміхнувся бадьоро, кивнув головою на

знак зрозуміння останніх пересторог і пішов даліше, вузькою стежиною побіч шляху.

На полі важко налягав хвіст густого, чорного диму советської льокомотиви, а прижмурені очі темнозодягнених залізничників цікаво приглядались садинокій постаті, що у сірому пальто наближувалась у їхній бік.

Далеко, позаду остались білі китиці пари європейського експресу. Тут царив вугільний сопух і чорний, товстий дим Азії...

Понурий поїзд стояв ще, коли у стаціонному будинку худа, бліда рука сягнула по телефонічну трубку, а горляний голос, до дна знищений недугами заговорив скрегочучи, як жаба.

— Какой то новий... Совсем новий. Сіре пальто, сірий капелюх бронзова течка, високий ріст. Неінтелігентний. Да.

Бліда рука повісила трубку і сягнула до кишені за рештками кокаїни. Під вулканічний вибух чорного диму з кітлів сталінського паровозу советський поїзд рушив в дорогу. Супроводила його ехидна усмішка з-поза блідої, худої долоні...

### III.

Пекло завмерло помалу останніми відгуками падаючих стін та ломаних траверз.

Підземелля здригалось ще нервовим хвилюванням землі після експльо́зії, стеля трислась від могутніх ударів цілих бльо́ків, а проте залізо і бетон видержали. Неначе велика клітка, підземелля масивно відбивало всякі удари на свою цілість, хоч його нутро гепало несамовито за кожним разом як людина, добивана на смерть падаючими деверами. Ще якась са́мітна цеглина, надумавшись видно над своєю долею, злетіла собі вділ, щоб сісти докладно по середині стелі, ще слабій відгук роздавався в замкненому просторі, ще шум розсипаного муру затихав поволі у закутинах пивниці і врешті таки велика могила понуро замовкла.

Тільки десь тихенько шуміла тонка струя води, може із дощу, що безпереривно падав на світі, може з розбитого водопроводу. В кромішній темряві блимнуло світельце, непевно розглянулось довкруги і задержалось на розтороцених дверях. Поломані бальки, завгрубшки в чоловіка, могли усвідомити про розмір катастрофи. Траверзи із сталевих шин, розсічені на частинки, схрестились над входом на знак кінця всякому життю. Зпоміж них помалу обсувався тинковий пил з вапном і рівненькою верствою осідав на цементовій долівці. Помалу виростала збоку калюжка води, присипана порохом і нечиста, а всетаки відважна і зухвала своїм тихим і непомітним прибуванням. Пил і дими снувались звільна над місцем катастрофи. В середині блукало світельце, а рука, що керувала ним, дрижала нервово...

Світельце заглядало поміж траверзи, поміж бальки та цегли і коли погасло, у темряві роздалось важке зідхнення. Очі вдивились тупо у звалища, що замикали вихід із гробу.

Невже так виглядає кінець?...

В філософічній застанові думки зосередились на найближчому оточенні. Тоді теж добрило до їх свідомості, що при кожному русі тіла якісь дивні болі вогнем припікали під шкі-

рою. І при цьому здавалось, що тіло неначе легше, неначе не своє власне. І долоні свербіли міцно. Може від пилу?... Може від... газу?

Чужою мовою шепнули висохлі і пилом запорошені уста.  
— Згинути?... Так скоро?

Коли калюжка води доплила до ноги, рука черпнула захлабно і вогкий верх долоні притулила до губ. Пекли, але вода була водою. Повторений рух справив приємність.

Знов блимнуло світло ліхтарки. Полизало білу шкіру рук, вогку від води. Зупинилось на пальцях, на долонях. Дивно, нічого їм не бракує, а так сверблять...

Роздався шум. Упала десь у румовищах цегла. Постать відлипла від стіни і ворухнулась. Почіхала долоню, раз і другий. Біль вогнем запалав на цьому місці. Нерви подали до мізку алярм. Біль глибокий, продовжний. Що це могло бути?...

І як це все власне сталось? Що це за вибух? Чи експлодував магазин муніції поблизу? Чи може... ні, неможливо. Це глупе. Це недоречне. Ніхто не жив би тепер тут. І взагалі, це неможливе. Про це не треба навіть думати.

Але часу всетаки не вільно даром тратити. Треба думати про рятунок. Треба вийти звідсіля, заки буде пізно. І воздух тут такий дивний, задушливий, і вода в калюжці збирається, повзе помалу у глибину комори. Очі, що стежили за нею, пригасали з лінивства, світло ліхтарки грозило вичерпанням. Лиш траверзи оставались непорушно, мертво, як великі, смертельні ґрати середньовічної темниці. В очах ці ґрати навіть у темряві чорніли і зеленіли невимоложою дійсністю... і враз у тих самих очах спалахнула надія. Змучені зіниці блимнули ясніше. Може привид? Ні, не привид. Це таки надія. Надія, що наперекір грубим траверзам запалила у мізку свідомість рятунку!

Тіло припало до руїн і руки заглибились у згарища. Біль здригнув всім організмом, руки відскочили, подразнені камінням і шорстким румовищем. Болів дотик... Та помимо всього — це ж зірка світить у шпарі, помилки не може бути, це напевно зоря, це вільне небо, перехід, вихід! Немає двох думок, що це воля! Трохи праці і все!... Трохи праці тільки!

Руки сильно пекли. На обличчі виріс дрібний піт. Коли ж долоні діткнулися лица, не тільки у них, але й на обличчі біль дав себе відчути. Помалу наростав і протяжно припікав вогнем доторкнуте місце. Нервовий біль?...

Воля одначе манила і особиста воля наказувала йти вперед. Організм, призвичаєний до виконання важкої праці, вперто держався виткненого пляну. Вперто розгрібував пораненими, болючими руками пісок і румовища, прямуючи за світлом малої зірки, як нетля до лямиши, що садиноким рятунком манить її до себе. Щоб тільки побільшити отвір, щоб дістатись назовні...

Раптом нова думка схвилювала уяву. Зовсім забув...

Де ж Петро? Він же відійшов був кудись, невідомо куди. Казав, що йде на підслух, казав, що йде відкрити щось дуже важного і прохав його остатись тут із готовим до стрілу револьвером на всякий випадок. На всякий випадок тому, що щось дивного діялось в цій будівлі сьогодні. Так багато старшин міліції і війська...

Де тепер Петро? Чи шукати його? Чи поглянути бодай куди він пішов?...

Помимо зірки, що накликувала ззовні, помимо надії на визволення, товариська дисципліна кинула ув'язненого назад і спрямувала тудою, кудою пішов передтим його вірний товариш. При кожному кроці у голові озивався біль, а долоня пекла від дотику сталі револьверу. Проте у думці було дізнатись, що з товаришем. Конечно дізнатись!

Мимоходом постать ця зрозуміла, що хід її якийсь ненатуральний і що тіло неначе звільнене від надміру власного тягару. Але ці всі явища тепер відступали на задній плян. Тепер було найважлишим скоро дізнатись, чи товариш живе, чи ні. І дізнавшись, вирішити щось, що скінчилося б конкретною реалізацією.

В цей бік, в напрямі заваленого будинку, східці не становили ніякої перешкоди. Темрява тільки докучала. А світло ліхтарки блимало лиш від нехотя, на хвилинку, щоб зараз знов погаснути, давши очам змогу приглянутись оточенню.

Звалища заступили дорогу. І тут звалища. Ніде їм кінця. Звідтіля вдарила ця несамотита воздушна хвиля, що заломила просто людську свідомість, кидаючи людиною, як міхом об стіну. Тут впали теж траверзи і бальки і тут теж розбита, знищена цегла прикрашувала дешево і масово видовище страшного вибуху.

Перед звалищами треба було стати. Можливо, що тут Петро мав свою обсерваційну комору, можливо, що дальше. Але як його найти?

Приглянувся румовищам.

— Пітер...! Геллов, Пітер!!

Голос розсипався серед руїн. Тишина. Ані слова відповіді. Ані руху, ані звуку. Румовища мовчали понуро. Постать помалу випрямилась. Колиж перед очима забігали червоні пляточки, біль примусив їх замкнути. Як перейшло, думка штовхнула тіло вперед.

— Де тут його найти...? Хоч слід...

Ліхтарка блимнула. Раз коротше, потім довше, бо широко відкриті зіниці шукали вже чогось на землі.

Як легко можна помилитись! Не розпізнати ніг від колод! Все запорошене, все роздавлене, накрите руїною...

— Пітер...! — гострий, пронизливий шепіт зударився із звалищами.

Помимо болю, руки видобули зпід верстви пилу обличчя. Діткнули його, було тепле. Але грубезна балька, що лягла навпоперек грудей, напевно витискала останні краплини життя з цього тіла.

— Пітер, не чуєш мене...? — ворухнув його головою, пробував відкрити очі. Врешті сягнув до кишені, добув малу алюмінієву плящинку і приткнув відкриту до ніздрів. Разом з пиллом вийшов туди амоніак. Раз, другий.

— Пітер, чуєш мене...?!

Довкруги було тихо, як у великому гробі. Навіть пил вже не обсипався. Все втихло і успокоїлось подихом загальної, великої смерти.

Повіки, навантажені пилюкою тинку і старого муру, відкрились незначно, очі глянули стовпом і знов закрились важко. Слабеньке зідхання вирвалось із горла. Повіки знов спробували піднятись. На устах, у світлі сліпої ліхтарки виріс вираз страшного болю. Губи ворухнулись, неначе б хотіли щось говорити.

— Пітер, мій товаришу... — глухо прошепотіли уста над півмертвим тілом. — Пітер, товаришу мій... тут тебе доля наздігнала...

Дві пари очей стрінулись у понурому, непевному блиску ліхтарки. В одних був жахливий, зрезигнований вже біль, що у грудях находив свій смертельний корінь, у других жаль, що сльози витискав з мовчазливих зіниць.

Губи знов ворухнулись. З найвищим зусиллям нагадували

вони собі звуки людської мови і з таким же важким зусиллям поплили вривані слова.

Капітан Рефрей нагнувся до самих уст, щоб не пропустити ні слова. Пітер не говорив би тепер нічого, якби це не було важне. А він говорив. Говорив страшні речі...

— Я... обсервував все... потім зійшов тут у низ... Слухав. Професор... переконаував асистента... вперто... Дай амоняк... Алюмінієва пляшечка знов запекла свідомість гостротою свого запаху.

— Асистент відійшов... Професор спричинив передчасний... вибух... Не розумію... Професор був дивний... Раз такий... то знов інший... дивний... Дав лист для дочки... І другий лист... Асистент заніс... Маяковського 45... Кватира... 18... Джонні, мене болить... ааахх... Тікай звідсіля... атомова... иии...

Капітан Джон Рефрей із наморщеним увагою чолом прикnuв знову пляшечку з амоняком під ніс товариша.

Тепер знав вже багато. Знав майже все. Знав вже в цій хвилині, від чого його так сверблять руки і від чого така несамо-вита легкість в тілі. Не говорив, не нервувався, тільки на чолі у нього виросла глибока борозна.

Товариш прийшов до себе. Знов відкрив очі. Та видно було, що це важкі муки. Життя держалось у ньому, але біль приводив що хвилини до втрати свідомости.

— Я умру... Джонні... як вийдеш... дай знати... туди. Дуже болить... не можу дихати... давить страшно... Джонні. При мені нічого немає... знаєш... Джонні... так хочеться жити... так хочеться...

— Ти не умреш, Пітер... Ти житимеш і побачиш ще свій рідний край... Побачиш напевно...!

Омління зірвало свідомість. Амоняк привернув знов. Знов задушливий, гарячий шепіт гомонів посеред руїн.

— Знаєш... Джонні... Професор... герой українець...

Капітан похилився над самими устами. Говорив виразно, ясно.

— Ваш нарід великий... Пітер. Будь гордий.

Очі заholоли мрякою. Біль відбирав спроможність думати. Придавлене життя борсалось жахливим зусиллям, як придавлений черв'як. Людина хотіла думати, мізок хотів працювати, біль викривлював світ у жахливі контури.

— Джонні... тікай... Тут діє радіоактивність... тікай!

— А ти...?

— Я умру... але болить... оох... як болить... Джоні... приятелю... ти мені допоможеш дай...

Капітан Рефрей слухав з наморщеним чолом і різні думки виростали у його мізковій матерії. Його найкращий друг гинув на його очах у найважчих муках.

— ... дай револьвер...

Зімлів. Капітан приклав щераз амоняк. Зрозумів. Усвідомив собі оце прохання. Не залишить товариша у такому стані. Не може. Важка і тверда це служба, коли життя танцює на кордоні смерті. Страшна, нелюдська служба. І яка вона з тим всім велика...!

Рука пекла при дотику заліза. Проте витягнув револьвер з кишені. Думав холодно, старався були спокійним. Відбезпечив. Заховав позаду. Світельце блимало вже слабо. Ліхтарка вичерпувалась. Світло кінчалось. І життя супроводило його у бездонну, вічну темінь...

Гасло світло і гасли зіниці товариша.

— Пітер... друже мій... чи чуєш мене ще...?

Очі відкрились з великим трудом. Бачили перед собою нахилене обличчя вірного товариша, але у відповідь з них стали тільки плітки мовчаливі сльози нелюдського болю. Біль перейшов на нервову систему.

— Пітер — капітан Джонні Рефрей говорив помалу і виразно. — Пітер... на основі закону про розвідчу службу... у наглому випадку... в імені Уряду її Королівської Милости, я, капітан контррозвідки Джон Рефрей-Кляйтон надаю тобі, Пітер Кривенко... ступінь сотника розвідчої служби за заслуги для... для людства, Пітер, товаришу мій... чому я так плачу?

Довкруги царила смертельна тиша, ніхто не хвилював гробового спокою звалених у ніщо мурів.

— Разом ми стільки перебули... все разом... А тепер тобі довелось отут впасти... — капітан не плакав. Йому тільки здавалось, що у нього очі вогні. Вони пекли, але вогнем, не сльозами. Він говорив виразно, дерев'яним голосом.

Уста Кривенка посилились у своєму кривому, болючому висказі. Смерть накладала на них своє п'ятно. Але смерть не могла їх вже тепер замкнути. Вона мала час...

Зате очі придавленого набрали сили, вилізли прямо з ям і глянули з таким проханням, що йому мертвий камінь не міг би був опертись. Прохання це було виразно спрямоване і зрозуміння мусіло відбитись в зіницях капітана Рефрея:



Він кивнув головою, з надумою. Він знав, що в цій хвилині ситуація вимагає від нього виконання найбільш нелюдського вчинку. Він знав, що доля кладе на його рамена тепер несамотий тягар відповідальності за найстрашніше діло. Знав, а проте капітан Рефрей витримав у своїй холодній постанові допомогти товаришені.

Витримав до кінця.

Його зір прохвзнувся по траверзі, що роздавила груди його товариша, неначе б хотів ще раз, зайвий раз переконатись, що зпід такого тягару ніяке життя не може вийти ціло. Твердий був капітан Рефрей, а проте серце його переставало битись і навіть власний біль застигав у забутті.

Витягнув долоню, поклав її на рамя товариша і погладив звільна, ледві чутно. Хитав головою, як сонний, або п'яний. Та проте збирав всі свої сили, так тепер потрібні. Очі його товариша були сильніші над усе. Їхній біль приводив капітана Рефрея до холодної розпуки.

Годинами міг ще жити і терпіти... Але тільки терпіти.

— Пітер... дай руку... друже.

Витягнув її сам, вложив у костеніючу долоню револьвер і помалу спрямував дуло у висок. На нього гляділи тепер теплі вогкістю подяки очі товариша. Надією на скорий спочинок жевріли вони як два вуглики серед сумерку цього ще світу. Уста товариша вже не відкривались, але в очах стояв пам'ятник слави дружбі і побратимству зброї та великому, спільному змаганням...

— Пращай, Пітер... ми там зустрінемося... скоро.

На хвилинку дуло задержалось. Капітан Рефрей спрямував його у ціль. Ще дещо, холоднокровно пересунув...

Очі невіступного товариша ще глянули довго на спомин, на згадку і в останню подяку.

Пил сипнув згори, коли тілом пройшло легке дрижання. Вистріл згубився серед звалищ. Капітан Рефрей уважно прикнював товаришеві повіки, щоб у них не падав порох колишнього Атомового Інституту, ворожої будівлі, і помалу, помалу висунувся назад. За ним остався вірний друг і траверза, що поклада міст між життям та смертю. Простояв ще хвилину, шепочучи щось у темряві і подався назад, залишаючи за собою все, що у нього тепер було на світі, свідомий цього, що його самого жде в найближчому майбутньому.

Коли станув перед стіною, що замикала йому вихід на волю, не міг здержатись від важкого стогону. Щось вмерло у ньому і він один тільки знав в цій хвилині, що саме.

З зовні стукали лопати тих, що прийшли згинати на румовищах Атомового Інституту з наказу влади. Тих, що прийшли рятувати невідоме в ім'я власної смерті. Смерть бо панувала тут тепер неподільно і в її царство ніхто не міг вдиратись безкарно.

Ніхто теж не міг безкарно звідтіля вийти.

Про це вже знав капітан Рефрей, коли наближалась хвилина його визволення. І тому саме на його устах грався такий дивний вираз, не то іронії, не то безмежного болю, коли нічна зоря засвітила ясніше у його темницю і коли він міцніше стиснув револьвер.

Він бо мусів скласти звіт.

Капітан Джон Рефрей-Кляйтон знав, що його години пороховані, і він був рішений убивати, щоб тільки виконати свій останній ще на цьому світі обов'язок.

Супроти товариша він його виконав.

Оставалась ще далека, холодна а проте рідна батьківщина. І в її ім'я капітан Рефрей керував тепер собою.

#### IV.

З чорного, понурого московського неба спадав вперто дрібний дощ. Десь боком вітер порозганяв трохи хмари і зпоза них виглянули на світ вічно цікаві зорі. Вогкі вулиці світилися матовими поясами, довгими як ножаки і сірими як сталь. Чорні тіні самоходів перетинали їх тихо і без шуму, прохожі регулярно мандрували на кожний кивок дижурного міліціонера. Місто шепотіло і мовчало.

Головними артеріями просувалась така ріка машин і авт, що трудно було рішитись перейти на другий бік вулиці. Блимали зелені та червоні світла, грубий струм прохожих зникав у челюстях мертво.

Заясніло червоне світло і ріка авт вірвалась. Метнулись прохожі, задріботіли сотні ніг. Самоходи ждали з пригашеними світлами. Ярко зазеленіла контрольна вежа і трубки коротких сигналів сповістили нову зміну напрямку. Розсипалась, розрідала маса людей і стіною рушила навала машин.

В цьому менті хтось скрикнув пронизливо і разом з тим зазвучали гостро гальми. Знявся гамір, крик, прокльони, ревули самоходові сигнали і міліціонер оглянувся понуро...

Доктор Іван Жарина завернув помалу назад на хідник.

Хтось дорікав йому збоку за неухважливість, хтось дивувався, як можна на вулиці заснути, до того ще в такому великому місті як Москва; причепився міліціонер.

Доктор Іван Жарина відповідав на запити, як у сні і заплативши шість рублів кари за порушення вуличного порядку, пішов у свою дорогу. Скоро забувся його дрібний випадок. Довкруги лунали шепоти і вислови на тему незвичайного вибуху, що зночі сколихнув східнім кварталом міста. Ніхто не знав подробиць і кожний вишукував якусь найбільш припадкову і невинну причину, коли його хтонебудь за нею запитував. Можливо зрештою, що це висаджено у воздух гору старої, германської муніциї, а можливо, що взагалі нічого не сталося. І після такого пояснення кожний якнайскоріш зникав геть. Це повторювалось до змудження і доктор Жарина гово-

рив прокльони з пересердя, коли в сотий раз дочував розмову на цю тему. Здавалось йому, що тих розмов найбільше якраз біля нього і що всі неначе до нього спеціально звертаються і від нього ждуть вияснень, яких він, нажаль, нікому не може дати.

Випадок з автом не зробив на нього жодного враження. Він забув просто вже про нього і не старався навіть собі нагадувати. Тепер йшов знов поміж людською рікою, згідно із всіми правилами керування масою переходив вулиці і разом із цією рікою перепливав бульвари, залиті електричним світлом, доки велике русло не викинуло його на бічну вулицю. Тут вже не багато було прохожих і доктор Жарина міг відпочати від враження, що переслідувало його весь вечір.

Його думки працювали тепер спокійніше і укладались вже у виразний плян, що спершу тільки неясними нарисами виринав у його мізку.

Ще пройшов кілька вуличок та переулків і минувши масивний, мурований бльок житлового кварталу, зник у гирлі коридору своєї камениці.

Один погляд на підойму вказав йому, що як звичайно, так і сьогодні, вона не діє. Просто їй не хочеться. Вона бо має свої примхи і доктор Жарина знав навіть докладно на скільки рублів гратифікації для завбуда треба витратитись, щоб підойма захотіла попрацювати. Проте йому було це тепер байдуже і з міною людини зайнятої далеко важнішими справами, він попрямував до східців.

Побіч цікавого віконця сторожа перейшов на пальцях і з вдовolenням ствердив, що ніхто його не добачив. Чому одначе доктор Жарина, що звичайно приходив як повноправний громадянин, сьогодні скривався перед сторожем у власній камениці...?

Аж до своїх дверей, що скрипіли на другому поверсі ніколи не мащеними завісами, не стрівув нікого. Вsetаки для певности розглянувся, заки вложив ключ до замка. А станувши на порозі, уважно придивився кам'яній долівці. Його вокі підшови позалишали сліди і доктор Іван Жарина добув зза дверей мітлу та старанно ці сліди за собою позатирав, радіючи, що вони так швидко зникають на фоні пісковика.

Після цього всього двері його кімнати зачинились і ніщо не вказувало на те, що в середині діятимуться якісь дивні і незвичайні речі.

Передусім зараз за порогом доктор Жарина зняв черевики

з ніг. Подумав при цьому, що вони вимагали б вже направи, але у нього замало на те часу, щоб їх у ремонт віднести. І зрештою, пощо їх направляти...? Для кого...? Доктор Жарина добре почувався і в подертій обуві.

На хвилинку, правда, застановився. Якесь нове враження скоїлось у нього, коли нагадав собі пару глибоких і великих очей, що з таким острахом слухали його новин. Але потім у думці махнув рукою і з черевиками подався до своїх кімнат.

Його квартира належала до кращих, бо ділилась на дві, ближче нез'ясовані частини. В одній доктор Жарина зробив собі робітню і спальню, у другій спальню і робітню, як йому було вигідно. Він сам тільки докладно визнавався, що і де у нього було і якого дня саме спав він у робітні, а коли працював у спальні. В одній і другій кімнаті пахло стариною і павуками, але це животіння не робило ніякого враження на доктора Жарину, бо зоологія не була предметом його зацікавлень.

Загорілось світло. З трудом продісталось воно почерез бруд і порох, що нависав місцями на прозорому колісь шклі, але і це не спонукувало доктора Жарину до зайвих порядків. Він найвище тільки від споду прочищував лампочку, коли вже надто велика тінь падала на його робітний стіл.

Коли вже змучена боротьбою із брудним шклом струя світла заглянула під невиразне ліжко, за нею заглянув туди й доктор Жарина і спершись на власних колінах, відістав з пороху свої старі і вигідні капці. Встромивши ноги так, щоб не перепхати пальців надто міцно у всі сучасні і майбутні діри, доктор зняв із себе вогкий плащ та розвісивши його на кріслі, поманджав із ним до печі. Капельох залишив на голові.

— Скоріше висохне — подумав річево.

Після цього протягом десяти хвилин заходився, щоб у печі затопити і коли вдалось це йому настільки, що дерево врешті зрезигновано запалахкотіло, доктор випрямився і розтер крижі від болю. З гордощами приглянувся своїйму ділу. Плащ присушив близьо до печі і старе сукно скоро стало парувати, а професор тоді змінив свою думку відносно капельюха і знявши його з голови, піддав тому самому процесові прискореного висихання. Так бавився може з пів години, доки задоволення не розмалповалось на його худому, гладко виголеному обличчі. Плащ і капельох були сухі. А черевики поволі доходили собі: По кімнаті розпливалось приємне тепло і доктор Іван Жарина присів за власним столом, вважаючи при цьому, щоб не підкосити якоїсь слабшої ноги. Уважно витягнув декілька зшитків та книг і розклав перед собою. Ще уважніше добув з шух-

ляди пачку папіросів і малим нажигом став рубати їх на дрібні куски. Коли вважав, що їх вже досить, виняв папіросну трубку і вложив туди кусок врізаний передтим.

Закурив. Потягнув раз і другий і приглянувся, як вогник гарно обсмалив недокурочок папіроски. Витягнув його з трубки, висмарував старим попелом і викинув до попельнички. Там недокурочок сам від себе поживк від решток диму. Доктор зробив це саме з другим куском папіроски і з третім і так робив доти, доки попельничка не наповнилась по береги недокурками. Тоді приглянувся і цій роботі з вдоволенням, а скупий усміх окрасив його виразні, дещо ризиковні уста. Закурив з приємністю врешті на правду і простягнувся в кріслі.

Димок мішався із його задумою і доктор Жарина поринув у свійому внутрішньому світі. Шляхом за кружками диму помчали його думки і з них в його душі повставали образи недавнього минулого. На його очі зійшли прислоною повіки і під ними уява витворила якісь незвичайні для доктора Жарини фрагменти. Спершу...

Доктор Іван Жарина був наскрізь реальною людиною. З цього приводу він ніколи не робив у себе порядків дома, бо вважав, що скоріше чи пізніше і так курява накрисе це все. Тим самим світоглядом пояснював він теж свою відносну байдужість до всього зовнішнього світу. І так колись прийдеться йому померти. Наука для нього була одинокою вартістю гідною більшої уваги і він цій науці присвячував на правду все своє життя. До сьогодні. Бо сьогодні доктор Жарина відчув у себе ще щось інше в організмі, крім мізкової субстанції і це останнє відкриття більше його тепер займало, як факт, що Атомовий Інститут вилетів у воздух.

На згадку Атомового Інституту доктор Жарина всетаки змінився. В уяві у нього виріс образ старого професора і так помалу думки доктора побігли у тому напрямі. Слово по слові нагадував він собі розмову із професором, страшну і несамовиту розмову, нагадував собі гру рисів на його обличчі і нагадував собі докладно кожний рух професора в цих останніх годинах. Не розумів тільки дрібнички... чому професор не дав йому зразу двох листів, а приносив їх по одному. Неначе не панував вже стовідсотково над своїми нервами. Професор мусів переживати теж страшні хвилини, коли його рішення прибирало конкретні форми, коли він показував своїому асистентові письмо Президії, письмо, що зобов'язувало його з того дня про кожний день своєї праці звітувати прямо до неї. Професор тоді вперше зрадився із своїм пляном і вже три години пізні-

ше його рішення прибрало форми працання із світом. Працання короткого, мужеського. До дочки тільки лист... два листи. Може у них щось важного було...? Може. Професор цього не сказав. Він взагалі мало балакав, годину пізніше зате заговорив голосно... на цілий світ.

Дктор Жарина усвідомлював собі слово по слові професоровий усній заповіт і усвідомлював собі теж, що ці великі хвилини рішали і про його долю. Він жеж бо міг побігти на першу станицю міліції і повідомити владу про жахливий намір божевільного професора..., а проте доктор Жарина цього не зробив.

Застановлявся в цій хвилині, чому саме він цього не зробив. Не міг найти влучної відповіді. Але не могло йому поміститись в умі, щоб він мав зрадити професора, людину науки, щоб він мав зрадити перед неуками саму науку...! З цього собі доктор Жарина ясно здавав справу.

Наука взяла свою жертву в ім'я добра людства, того самого великого завдання серед людства. Не сходила із свого, таємними хмарами овіяного Олімпу. Крізь мряку призирства гляділа на зусилля слабих і нерозумних людей.

За таких вважав доктор Жарина всіх, хто не мав з наукою нічого спільного. І був послідовний у своїй думці.

Професор Скит-Київський пожертвував своє життя, загибаючи під звалищами Атомового Інституту. Наука взяла ще одну жертву... та тут доктор Жарина не міг собі відмовити чогось, що для нього ще вчора було б тільки пустим звуком.

Наука була солідарна. Була св'ятою. Держала себе на висоті людства, що, до нього наука з таким призирством та іронією відносилась. В ім'я добра цього далекого і чужого людства професор Скит-Київський висадив себе у воздух разом з кузнею найстрашнішого елементу нервових, таємних сил Натури.

І доктор Жарина застановлявся тепер над тим, що саме він, доктор Жарина для того людства міг би зробити і чи він здібний був би на посвяту таку, як на неї здобувся професор Київський. Вчора доктор Жарина був би висміяв кожного, хто бажав би від нього чогось подібного. Сьогодні доктор Жарина на людство глядів інакшими очима. Він бачив ними весь час малу частинку цього людства, від бачив її великі очі і відчував їх самотній смуток із вісткою, що батько... одинокий батько вже не живе.

Людство заговорило до доктора Жарини дивною мовою. Він її ще не зовсім розумів і не старався навіть, але він відчував, що мова ця має силу і має у собі щось, що може звичайну

людину штовхнути на шлях професора Скит-Київського. Справді дивна і міцна мова...

Всупереч математичним обрахункам і фізичним незрушним правилам, що ними керувався його розум, доктор Жарина сьогодні відчував у світі своє місце, відчував любов до чогось, що ніяк не могло йому в голові поміститись, а дивне і незрозуміле тепло казало йому забути за випадки зовнішнього світу...

Телефон...?!

Гострий дзвінок вирвав його силоміць із задуми і наказав піднятися з місця. На порозі слідуючої кімнати висунувся йому з ноги капець і цілу хвилину старався доктор Жарина його назад на ногу наложити. Міжтим телефон гостро дзенькнув, щось два рази. Доктор здвигнув раменами, підніс трубку і позіхнув при цьому протяжно так, неначе б з найміцнішого сну зірвався. Сонним голосом спитав, хто саме до нього говорить і при цьому, додавши своє прізвище, не забув пригадати незнамому розмовцеві, щоб скорочувався до потрібного мінімум, бо доктор Жарина має роботу...! Наукову роботу!

Телефон відповів на свій лад. Якби хтось був обсервував доктора Жарину, був би напевно помітив зміни, що заходили на його обличчі під час цього телефонування. У всякому разі доктор Жарина трохи приблід, навіть невдавано...

Його голос забренив тепер цілком інакше, дещо нервово, дещо нетерпеливо. Тільки очі доктора Жарини осталися такі самі, холодні і зрівноважені, спокійні і опановані.

— Не розумію вас як слід... прошу, повторіть виразно і скажіть мені, що ви при здоровому умі!

Телефон знов відповів щось на те. Доктор Жарина аж зігнувся при своєму питанні.

— Інститут...? Атомовий Інститут вилетів у воздух...?! І ви це мені так спокійно говорите...?! Ви... ви...

Доктор замовк. Телефон зате заговорив знову. Його звук скреготів у кімнаті позвуком якогось нереального світу, а зміст цього звуку не вмщався у чотирьох стінах кімнати. Тут було за тісно для нього.

— Що ви мені не кажете! Атомовий Інститут вилетів у воздух! Але як, яким способом...! Та ж ви знаєте... а хто ви передусім, прошу вас!?

Телефон гаркнув коротко у відповідь. Доктор прибрав міну повного респекту. Та очі його все оставались такими самими, може тільки дещо іронії закрасило їх в напрямі кпин.



— Я ж залишив Інститут кілька годин тому назад в найкращому порядку і не розумію... що?!

— .....

— Так і тому кажу, не розумію, як це могло статись. Може ви помиляєтесь, може це просто не Інститут...? Там поблизу є авіаційний завод... так...?

Але голос у телефоні не тільки що не помилявся, він ще й висварив доктора Жарину за його припущення і примусив зрозуміти такі нарешті, що Атомовий Інститут вилетів у воздух і що це матиме великі та страшні наслідки вже у найближчому майбутньому. Першим з тих наслідків є це, що докторові Жарині не можна виїхати з Москви тепер нікуди і він мусить себе вповні поставити до розпорядження влади. Чи йому це зрозуміло...?

Доктор Жарина кивнув головою, що зрозуміло і так теж сказав до апарату. Після цього трубку повішено і доктор Жарина остався із свідомістю, що Атомовий Інститут офіційно вилетів у воздух. Таке ствердження мало своє значення для нього, бо воно доказувало, що часописам буде дозволено публікувати про катастрофу деякі інформації. Перша з них вже оббилась об вуха доктора: саботаж!

**С а б о т а ж !**

Інститут розлетівся від вибуху на всі сторони світу, немає надії, щоб хтонебудь там вийшов ціло, весь квартал замкнений для всякого руху з огляду на небезпеку радіоактивного поразення. Це були голі, короткі факти. Поза ними... море здогадів.

Але не для доктора Жарини.

Для нього тільки одна певність: Атомовий Інститут не існує і у ньому загинув професор Скит-Київський. Для добра людства.

Міністеріум оборони повідомило доктора Жарину коротко про факт вибуху і не домагалось при цьому від нього ніяких інформацій. Воно просто тільки констатувало факт, що доктор Іван Жарина, славний фізик і дослідник атомової енергії живе і є здоровий у себе дома, не загинув під звалищами Інституту.

Доктор Жарина не багато собі з того робив, але кілька хвилин пізніше подзвонив знов апарат і тим разом якийсь сухий голос повідомив його, що міністер оборони жде на нього через десять хвилин на місці катастрофи. Доктор буде такий чемний і подасться негайно туди. Доктор використав цей момент ще до чогось іншого.

— Цеж жах... це просто страшне! Аджеж в Інституті находився радій... шість і пів грама радія...! І уран! Це жахливе! Це

страшні втрати...! — доктор Жарина хвилювався до апарату і обіцював зараз же прибути на місце.

— Міністер жде на вас — сухо закінчив цю розмову байдужий голос по другому боці лінії.

Доктор Іван Жарина вже не позіхав. Його очі остались холодні і байдужі, але інстинкт наказував йому діяти. Тінь рішення професора Скит-Київського лежала на ньому важким каменем.

Збираючись гарячково проте заховав зимну кров. Якщо там є міністер оборони, тоді треба поспішитись. Сам не думав, що так скоро справа набере такого обороту. Якимось не уявляв собі всіх наслідків катастрофи передтим. Як асистент ректора Інституту доктор Жарина повинен вже давно бути на місці. Якби він був знав щонебудь про вибух...!

Але наука теж взивала його до діла. Розсіпка такої кількості радіоактивних елементів на місці вибуху грозила справді жахливими наслідками в разі невідповідної поведінки зі звалищами Інституту. Там могли гинути люди... а це не було ціллю професора Скит-Київського. І не було воно теж ціллю доктора Івана Жарини. Перед його очима стояв уявний образ руїн модерного Інституту і серед тих румовищ, що ще напевно вкривались димами, здвигався величавий пам'ятник сивобородого професора. Це був символ науки для науки і для добра людства. Так собі говорив доктор Жарина, стараючись зрозуміти глибокий сенс цих слів.

І при цьому одягався. Одягався швидко, щоб не тратити багато часу і не збуджувати зайвих тепер для нього підозрінь.

Натягнув сухі черевики та ледві зав'язав їх рештками шнурків, як перед входовими дверима його квартири залунали міцні і незлічені кроки підкованих чобіт, а вслід за тим міцний стукіт заколихав дверима. Так можна було стукати тільки рукояткою револьвера і доктор Жарина поспішив відчинити.

Якраз накинув ще на себе плащ і нервово запинав неслухняні гузики. Ще успів накинути на голову капелюх, не тим боком, правда, але всетаки стояв готовий до відходу на зустріч із міністром.

На привітання зеленим одностроєм доктор витріщив широко очі. З ним поздоровкались коротко і під час, коли вояки заступили всі двері і інші, тим подібні щілини, з наготованими до стрілу машиновими пістолями, високий, чорний майор та двох нижчих старшин подались у товаристві доктора до середини його квартири.

Доктор по дорозі виправдувався, що він якраз поспішає на

місце страшного випадку, що одержав щойно телефонат з міністерієм оборони, що міністер жде на нього вже і що у нього мало часу, та що катастрофа зовсім виштовхнула його з рівноваги.

Це останнє стрінулось із прихильною оцінкою майора.

— Бачу по вас, що ви схвильовані.

Доктор висловив побажання дізнатись ближчих подробиць. Він не має поняття, як могла скоїтись така страшна трагедія, він взагалі не уявляє собі, що могло статись там, на місці, як міг наступити такий несамовитий вибух, аджеж це вибухли радіоактивні елементи, це ж грозить смертю і важкими пораненнями великій кількості людей. Доктор говорив це все скоро і нервово, стараючись при цьому таки трапити відповідними гузиками плаща до належних їм дірок.

— Ми поїдемо з вами на місце випадку, товаришу докторе, не турбуйтеся.

— Але скажіть мені, ви там вже були...?! Що там сталось, як це все виглядає...?!

— Ніщо не виглядає, бо нічого нема там більше. Є тільки руїни. Товаришу лейтенант, огляньте все якслід на обставину, що житель квартири не виходив із дому протягом останніх годин.

Доктор насторожився. Це не було добре. Обшук...?

Та він опанував себе і не звертав уваги на лейтенанта, що став заглядати особисто під всяке ліжко і інше барахло доктора атомової фізики, Івана Жарина, асистента Атомового Інституту і заступника ректора цієї ж — вже історичної — установи.

Майор звернувся сам до доктора.

— Ми хочемо з вами поговорити про те все, товаришу докторе. Ви знаєте найкраще, скільки лиха може накоїти така катастрофа. Так?

— Безперечно — ствердив науково доктор Жарина. — Це страшна річ, такий вибух і проти його наслідків немає майже сьогодні оборони. Це значить практичної, масової оборони...

— А ви не дивуйтесь — перервав спокійно чорний майор — що ми перешукуємо вашу квартиру. Ми не сміємо занедбати нічого, що є зв'язане із справою цього вибуху. Це справа нашої радянської держави і нашого радянського народу — додав на закінчення і позіхнув собі дискретно.

— Я нічому не дивуюсь — погодився доктор Жарина запиноючи з тріумфом останній гудзик.

— А скажіть — тягнув майор — чи такий вибух міг знищити Москву?

• Доктор заперечив, але без ентузіазму.

— Засадничо це за слабий міг бути вибух, щоб знищити таке місто, як Москва...

— Ну, так. Москва велика — згодився майор. І знов змінив тему, як капризна дитина. — А ми мусимо вас пильнувати, щоб ворог не захотів вас убити, товаришу доктор.

— Мене убити...? Ворог? Який ворог?

— Ну, шпiон. Чейже ворогам Радянського Союзу залежить на цьому, щоб у нас не було учених людей і не було атомової зброї. А ви у нас велика людина, товаришу докторе.

Доктор погодився з іще меншим ентузіазмом як передтим. І під час, коли він аж горів видним бажанням бути на місці, там, де тепер жде на нього міністер оборони, очі доктора Жарина холодно і пильно слідкували за кожним рухом майора і його прибічників і мізок робив висновки з кожного їхнього слова. Доктор Жарина був весь час насторожений і весь час уважав на свою поведінку. Це йому коштувало багато зусилля, але він відчував, що це принесе йому користь. На останню заввагу майора про можливість атентату доктор Жарина відповів зовсім серйозно.

— Так, ви правильно говорите. Можливо, що вороги нашої країни захотять послабити нашу силу, дуже можливо... А в такому разі ви припускаєте, що професор Київський згинув з ворожих рук? Це було б страшно... страшно...

Майор говорив знов про щось іншого.

— Товаришу докторе, ви нікуди не виходили з дому перед вечором, правда? Бачу у вас стільки роботи на столі...

— Так, не виходив нікуди. Я мав намір перевести ще цілий ряд обчислень, ось бачите, зокрема в ділянці математичного усталення форми реакції урану в міру збільшування натуги електромагнетичного поля...

Майор не слухав цього всього, а доктор заговорився на наукові теми. Оба лейтенанти кінчили перешукування кімнати, розуміється нічого не найшовши. Зате вони ствердили авторитетно, що доктор Жарина нікуди не виходив, бо кількість недокурків на його столі свідчить найкраще про його інтензивну, умову роботу.

Доктор потверджував ці здогади, зрештою нелад в хаті теж потверджував здогад, що доктор Жарина нікуди не виходив. Але в умі доктора остався незначний слід підозріння відносно цієї обставини. Чому вони так за тим питають? Чому це для

них таке важне....? Адже хіба могли вони підозрівати асистента Інституту у лихих намірах супроти місця власної праці і супроти... держави?!

— Товаришу докторе, ну, ми поїдемо тепер на місце випадку. Приготовтеся.

Доктор відірвався від своїх рахунків і кинув нервово олівець на папір. Він робив враження чоловіка розсіяного, типового науковця, що зайнятий думками про свою ділянку знання, на все інше не звертає ніякої уваги.

— Я готовий... — заявив майорові. Оживився нагло. — Скажіть, чи заборонено цивільному населенню ходити на місце катастрофи? Там же був уран, радій... небезпечні елементи...

— Не турбуйтеся, товаришу докторе, все зроблено для забезпечення життя радянських громадян — сентенціально заявив майор.

Оба лейтенанти переглянулись між собою і показуючи на доктора один із них намалював пальцем на чолі невелике, але значуче коло. Доктор Жарина і це помітив. Помітив так незначно, що ніхто не міг би зорієнтуватись, але ця помітка привернула йому зразу певність себе і добрий гумор. Він почув себе на твердих ногах. Заговорив знов нервово про катастрофу, про її можливі наслідки і про все, що могло тільки скоїтись внаслідок невміння захоронити себе від діяння радіоактивних елементів.

— До цього нам вас і треба, товаришу докторе, до цього нам вас і треба там, на місці. Їдемо. Міністер оборони жде на вас вже довго.

— Я ж бажав вже давно їхати... а ви мене задержали...!

Докір доктора не збудив на обличчі майора ніякої зміни. Він взагалі на нього не відповів; а просто підняв згіржливо одну брову вгору і вказав лейтенантам місце в дверях.

Доктор бігав ще по кімнаті і все щось поправляв, все щось робив, що викликувало тільки іронічні усмішки на обличчях гостей в однострою, навіть тих, що при дверях стояли з автоматами на грудях.

Кілька хвилин пізніше, на виразний наказ майора доктор закінчив нарешті своє прибирання і два великі авта на повному ходу від'їхали з-під його камениці, керуючись в напрямі насторожених, нащурених вулиць східнього кварталу. Доктор весь час нервувався, заглядав крізь шибки і дивувався вголос, чому авта так поволі їдуть, в той сам час, коли перед їхніми пронизливими сигналами полохливо розбігались прохожі і вступались інші машини.

При наближенні до місця катастрофи помітно згусли юрби людей, що цікавими очима слідкували за всім, що мало зв'язок із незвичайним вибухом. Мовчанка царила над юрбою. Ніхто тут не говорив нічого, ніхто не висловлював своїх здогадів на цьому місці, всі тільки очима старались вловити щось гідне уваги. Приїзд державних достойників зробив враження. Катастрофа була поважна. Може і дуже поважна, вже навіть без огляду на кількість трулів...

Газети надзвичайним виданням, небувалим навіть у Москві, принесли коротку вістку про вибух, висловлюючи офіційний здогад, що катастрофа була наслідком ворожого атентату і що органи безпеки напевно знайдуть сліди кровожадних зрадників советського народу і Союзу. Здогад цей став шильдом вечора. Коли хтось про вибух говорив, тоді тільки під таким кутом. Друге надзвичайне повідомлення принесло вістку про ствержену смерть найкращого сина советського народу професора Михайла Скит-Київського, та разом з тим список погибших в руїнах інституту вчених та працівників. Список був надзвичайно короткий і в коментарі до нього подавалось, що ворог точно мірив тільки в найкращого вченого з ділянки атомової фізики, в самого професора. Позатим у виданні поміщені були вислови співчуття, що їх на руки уряду зложили представники чужих держав, акредитовані у Москві. До тих висловів не було подано ніяких коментарів і у газетах вичувалось ворожий настрій офіційних органів до всього, що було закордонне...

На місце випадку не допущено і не запрошено нікого із дипломатичного корпусу...

При доїзді у східній квартал світла рефлекторів заясніли тисячі відприсків на кусках побитого скла з вікон суміжних камениць, денеде видніли вже і більші знищення. В одному місці вулицю перетинав густий кордон війська і тут кінчалась цікавість юрби. На відстань кількох метрів ніхто не наближався до військових. А відділи стояли мовчаливі і понурі, як темна, осіння ніч.

Тут задержано авта і треба було показати окремі пропуски. Доктор переконався, що майор такі пропуски має вже готові і що без зайвих труднощів перепущено їх даліше.

В атмосфері східнього кварталу нависала свідомість катастрофи і всього того, що було і ще могло бути із нею зв'язане.

Всюди видніли військові пости в гострому поготівлі. Доктор Жарина приглядався цікаво наслідкам зранення такої великої держави в саме її серце і у його душі образ професора і його

посвяти виростав до небосажних висот. Доктор був справді під враженням.

Нарешті машини задержались. Доктор вийшов з авта слідом за майором і станув як заворожений. Справді, тепер міг щиро подивляти розміри катастрофи і вигляд цього, що залишилось з модерного Атомового Інституту. Тепер не мусів нічого скривати ані перед собою, ані перед чужими. Міг з правдивими почуттями приглядатись цій піраміді звалищ, що рештками бетону та заліза неначе нагадували приявним відвічне право остаточної смерти.

Доктор помітив на собі деяку зміну. Улюблене місце праці лежало перед ним в безладних руїнах хаосу, що з нього навіть дим вже не піднімався до темного і захмареного неба. Дощ перестав пократати і у воздуху висіла якась непевність і боязнь. Прожектори кидали снопи світла на румовища, докладно роз'яснюючи кожний детальний знищення. Тут був центр вибуху, що випхав шибки в промірі кілометра довкруги і тут находилось... серце ученого світу Советського Союзу. Серце тепер мертво і застигло...

Доктор Жарина нагадував собі просто фізично, як страшенно любив професор свою працю і свою науку і як тишився будовою та вивінуванням Інституту. Все було зроблено під його особистим наглядом і все це було ціллю його життя та праці. І потім сталось щось, чого ще доктор Жарина добре не розумів...

Професор зовсім змінився. Доктор Жарина тямив тільки, як приїхавши з одного закритого засідання Політбюро, на яке професора окремо запрошено, він замість взятись до своєї роботи, сів за бюрком і втопивши голову у долонях попав у задуму, що тривала кілька годин.

Ніколи не дізнався доктор Жарина, що саме тоді думав професор, ніколи він про це не говорив. Але з того часу якась глибока тінь лягла на очах професора і на всій його роботі. Доктор помітив, що професор втратив ентузіазм для своєї улюбленої ділянки і що його не тишили ніраз поступи у праці. Він марнів з дня на день і його настроїв погіршувався. Доктор Жарина не розумів тоді цього...

Сьогодні догадувався. Догадувався, бо нічого певного знати не міг. Але наслідки кидали велике світло на поведінку професора і на все те, що він переживав протягом останніх тижнів праці. Доктор здавав собі справу із величі терпіння, що примусили професора нарешті закінчити із собою, із Інститутом та з ціллю свого життя. Це була доля професора Київського...

А ось тут був він сам. Десь там, серед тих руїн, серед румо-вищ людського генія спочивав він собі тихий, сивий і спокій-ний, на віки спокійний за свою науку, за її ідеали і за себе самого...

Дивний є світ.

А всетаки неясно тільки розумів доктор Жарина вчинок свого професора і сам собі нагадував кожную секунду прашан-ня з професором та кожний момент переконування, що його вживав доктор для відведення професора від його шаленого наміру.

Тоді лунала тільки одна відповідь.

І її доктор ніколи не забував.

— Я не маю сумнінн чистоту науки передавати у брудні руки...

Чистоту науки! Як цинив цей ідеал доктор Жарина! І це був аргумент, що до свідомости доктора пробився найскоріше. Все інше не промовляло до нього, навіть заява професора, що він почуває себе членом іншого народу і було б історичною зрадою, коли б він віддавав такий винахід і свою працю над ним в ру-ки ворога... Доктор Жарина не був переконаний тим аргумен-том. Ворога... Гм, це всетаки дискусійне було для нього, хто і де цей ворог. Але наука, наука мусіла оставатись святою і чи-стою...! Це так. Так виходило із слів професора, що їх він ви-сказав коротко і раз тільки.

— Вони хочуть з мене зробити масового вбивника...!

Тямив доктор Жарина проблиск ненависти, що загорівся тоді в старих очах професора. Це був початок великого рішення. Так твориться історія великих людей...

Ще кілька годин тому, заки професор перевів своє рішення в життя, не уявляв собі доктор Жарина наслідків. Тепер вони стирчали перед ним як страшний пам'ятник науки тоді, коли вона не має служити людству...

Хтось штовхнув його злегка в рам'я.

— Товаришу докторе, міністер прохає вас до себе.

Урядовий тон голосу не терпів проволики. Доктор неначе пробудився. Жвавим кроком наблизився до невеликої групки високих старшин та урядовців адміністраційного, керівного апарату. Міністер зодягнений був у військовий однострій і в руках держав сталевий шолом. Доктор помітив у всіх старшин такий виряд. Трохи збоку стояла узброєна від стіп до голови в автоматичну зброю сторожа. Доктор привітався і стиснув подану собі руку міністра. Рука була холодна і тверда. Міні-



стерієм оборони спочивало на міцних плечах.

— Товаришу докторе, ви забуваєте, що у нас небагато зайвого часу. Ми очікуємо вас здавна.

Доктор міг виправдатись відвідинами майора НКГБ, але в групі старшин він запримітив теж вищих службовиків НКГБ і тому зрезигнував з такої оборони.

— Прошу вибачення, товаришу міністре, я не був ніяк приготований на такий страшний випадок — при цьому доктор глянув із зворушенням на руїни Інституту.

— Ми теж не були приготовані, товаришу докторе, та менше з тим. Завтра я очікую вас у себе, в міністеріум, а з цією хвилиною, за рішенням уряду ви переберете керівництво очищувальними роботами. Інститут мусить за пів року стояти готов до праці.

— Саботаж... — кинув хтось у гурті старшин.

Міністер підніс голос.

— Виновників ми найдемо і вони будуть покарані за нашим законом. Та це тепер не важне. Важне є, щоб Інститут стояв за пів року на службі нашого народу і держави. Ви, докторе Жарина, відповідаєте мені за це.

Доктор тільки мовчки склонився. Відблиск прожекторів кидав розсіяне світло на всю групу і на тлі ясних смуг рисувались чорними тінями обриси групи високих старшин.

Міністер звернувся до ад'ютанта.

— Шаров, нотувати. Всі звалища мусять бути вивезені і площа прочищена. Нехай доктор Жарина розпорядиться відносно всіх подробиць. Йому віддається в керування весь потрібний апарат. До завтра до вечора скласти плян у монтажному підвідділі міністеріуму. До робіт вжити арештованих з Бутирок та Луб'янки. Договоритись ще цієї ночі з міністеріум внутрішніх справ у згаданій справі. У нас немає зайвого часу — закінчив міністер і розпрацавшись коротко, подався із своєю групою до авт, що ждали оподалік.

Решта виструнчилась і його діло скінчилось. Військо держало варту щільним кордоном і йому на зміну приходили нові відділи, змінюючих старих із варті. Рівномірний шум моторів авт та прожекторних електромоторів розпливався в атмосфері цього страшного вечора і губився десь під натиском свідомости, що Атомовий Інститут не існує. Не існує!

Пів години пізніше приїхала ціла група спроваджених літаками учених з Ленінграду та Києва, а військо стало розганяти цивільних геть. Довкола доктора Жарини створився невеликий штаб приділених йому людей і він став видавати потрібні роз-

порядження. Всім дораджував гаряче взятись до праці і докати державі та урядові, що їм на серці лежить справа Атомового Інституту.

Про професора Київського не було вже часу думати тепер. Помалу розгону набирала праця на румовищах. Вже біля півночі приїхала на вантажних автах перша група засудженців і узброєна в лопати та джагани пішла у смертельні руїни. Військо обставило весь район праці з наготовленими крісами, само не наближаючись надто сильно в напрямі небезпечних місць, що їх вказав доктор Жарина.

А доктор з задумою в очах глядів вслід сотням засуджених людей і вид цей прислонювала йому сива, величня постать професора Київського. Довкруги в атмосфері здавались гомоніти його слова:

— ...чистоту науки передавати в брудні руки...

І доктор Жарина починав багато розуміти.

Та обов'язки наганяли його до праці. Непереспана ніч була перед ним і мабуть не остання. Закладено вже вузькі рейки, вже побігли вагонетки з румовищами і вже грузовиння поїхало першими транспортами до окремої фабрики для вишукування із соток тонн бетону та муру слідів дорогоцінного радія.

По півночі в одному пункті зірвалась несподівана стрілянина. Залунали оклики і впали дальші стріли. Група вояків внутрішніх військ скочила туди, та показалось, що це тільки тінь майнула в темряві, а здавалось, що це була людина. Ніщо не помагало вияснення вояка, що перший запримітив тінь, що він чув навіть шорох кроків, ніхто йому не йняв віри. В румовищах могли бути тільки трупи.

І тільки трупи там тепер остались. Живим не було там місця.

Над ранком роздано воякам напоєні оловом охоронні одяги, такі самі комбінезони одержали всі заняті при роботі інженери і вчені, а перші транспорти блюючих самою вже кров'ю арештованих послано десь на схід, у ліси...

Радіоактивність діяла. Падали вже жертви науки.

І цього якраз не хотів професор Київський.

Лопати стукали, розбивачі бетону греміли на всю околицю, праця йшла повним темпом і заки ще сірий ранок змучено зійшов на землю, доктор Жарина міг звітувати, що навіть скоріше як за пів року встане на ноги новий Атомовий Інститут.

Звіт був блискучий. Але очі доктора Жарини остались матові.

В його уяві зарисувалась вже нестертими, гранітними рисками висока, поважна постать старого професора і очима душі бачив доктор Жарина його дух, що вставав помалу із руїн Інституту для дивної перестороги людям і світові. Але ніхто його не добачував.

Бачив тільки доктор Жарина і цієї ночі на його чолі виросла нова, глибока зморщка, що вже ніколи з нього не зійшла.

Доктор Жарина відчував, що його життєвий шлях кладеться у слід глибокому розумінню науки і посвяти для людства і для його добра.

У слід дивній і незрозумілій постаті професора Скит-Київського.

## V.

Мала, бюркова лампа кидала рівний кружок світла на темний форнір горіхового стола. В сутінку зеленілась на стіні, побіч, велика карта Евразії, чорними, прямими лініями відбивалась від білого паперу карта летунських ліній Європи. Їхньою збірною точкою на сході була Москва. Відтіля не було більш ніяких ліній даліше на схід. Тут кінчався світ, кінчався цікавий погляд закордону на безконечні простори.

Вказуючий палець старшого, грубавого дещо добродія, мірив незмінно у цю саме карту.

— Від міста Чіта на схід, а радше на північний схід не добився ще ніодин з наших людей. У Чіта осідають літаки як на кінцевій станції і всі пасажери мусять там кінчати свій лет. Дальше літають апарати пілотовані тільки запряженими, військовими летунами внутрішніх військ... ви знаєте.

Запит був спрямований у сторону високого, худого чоловіка з енергійно різьбленим обличчям. Глибоко осаджені очі спокійно обсервували все оточення з грубавим добродієм включно.

— Уявляю собі, ексцеленціє.

Добродій підняв долоню, потер потрійний підборідок і хитнув головою з вдовolenням.

— Тішить мене, що ви орієнтуєтесь у всіх цих загадках, бо смішно буває, коли я примушений давати агентові двогодинну лекцію географії на те, щоб він добу пізніше дав себе підстрелити першому ліпшому стійковому. Та повертаючись до речі, нам було б дуже цікаво знати, що саме діється там, за тим муром Чіти, бо слухи говорять нам про дуже цікаві речі, дуже цікаві... Хто зна, чи доля нашого світу не залежить від тайн Чіти і Далекого Північного Сходу.

Молодий чоловік ворухнувся у фотелі і видобув на уста скромний усміх.

— Вибачте, ексцеленціє... я не зорієнтований у меті вашого докладау.

Аташе британської амбасаді спершу легко здивувався.

— Як?... Я ж говорю зовсім виразно. Нам бажано було б

знати, що саме діється у Чіті, бо ми не маємо там під цю пору ніодного чоловіка. Я, між іншим, дуже вдячний Лондонові, що нарешті надсилає нам когось із знанням мови та звичаїв тих просторів...

— Вибачте, ексцеленціє — повторив твердше молодий чоловік і блиск в його очах спохмурнів. — Я ще далше не орієнтуюся у меті ваших виводів.

Аташе подався дещо до переду і тільки його дистинкція не дозволила йому витріщити очей ще більше.

— Годі я вас не розумію — признався.

— Між нами заіснувало обопільне непорозуміння, ексцеленціє. Я дозволю собі зазначити вам, що ви втратили даремно пів години дорогого часу, розказуючи мені про речі, що я їх тільки з чемності обов'язаний слухати. Чіта — не мій ресорт.

Аташе аж голову перекинув.

— Як?!...

Молодий чоловік стягнув дещо уста і брови.

— Чіта, ексцеленціє, не мій ресорт. Це вам повинно бути відоме.

— Але ж ваші папері!...

— Якраз мої папері, ексцеленціє, дають мені повну свободу діяння, а я особисто не маю найменшого наміру керуватись на цьому терені вказівками, що їх вважаю недоцільними, від кого б то вони не походили!

— В такому разі!...

Молодий чоловік перервав аташе в пів слова.

— Прошу мені вибачити сміливість, ексцеленціє. Я маю точне окреслене завдання і не найду часу на покривання ваших особистих інформаційних недоліків.

Аташе прийшов до себе по першій несподіванці, захотів підняти свій великий тягар при такому рішенні. Тому остався далше на місці, тільки старався дещо простягнути вперед свою ґумову, товсту шию, теж з немалим трудом і мінімальним успіхом.

— Це, що ви мені говорите...

— Прошу мені вибачити, ексцеленціє, якщо я вас образив. Це не було моїм наміром.

— Але ви виломлюєтесь з дисципліни!

— І в цьому випадку прошу вибачення, ексцеленціє. Я не підлягаю вашим наказам. Не можу вам дослівно повторити інструкцій мого шефа, але ви повинні догадатись, що брак точ-

них інформацій з Москви... неприхильно настроює лондонські відповідні круги.

Аташе збілів.

— Так, і це ви хотіли мені переказати!

Молодий чоловік здвигнув спокійно одним раменем.

— Ні, ексцеленціє. Моїм наміром було поінформуватись у вас відносно справи, що для неї тільки я тут приїхав. На жаль, досі мені не довелось її вам представити, з огляду на вашу поставу у справі легендарної Чіти.

Було видно, що аташе хоче себе опанувати. Це і вдалось йому, старому дипломатові, хоч із трудом. Ця молода людина, цей звичайний агент випроваджував його з рівноваги своїм спокоем і певністю себе. Взагалі, аташе мав тих людей досить. Він всіх їх особисто вважав за божевільних у ліпшому разі і авантюрників у гіршому.

— Супроти цього всього, мій пане, краще було б, якби ви зразу повернулись туди, звідкіля ви приїхали, бо я не маю для вас потрібного зайняття. Мені треба людей, що хотіли б щось зробити у службі Великої Британії, а не людей...

— Ексцеленціє — перебив молодий чоловік із незвичайно суворою міною на обличчі. — Вас зле поінформовано. Я тут не нахожуся у службі Великої Британії.

Аташе хотів ще щось сказати, та по цих словах залишився із піввідкритим ротом і витріщеними очима, скерованими на свого співрозмовця. Такої заяви ще ніхто не чув у британській амбасаді!

— Як... як? — видусив із себе по хвилині.

— Ексцеленціє, я не нахожусь тут у службі Великої Британії. Я тут приїхав, щоб вияснити одну із загадок розвідного характеру і приїхав лише тому, що розв'язка цієї загадки лежить також в інтересі мого народу.

— Вашого народу?... А... а хто ви?

— Я українець, ексцеленціє. Я хочу знати, що на ділі сталося тут, у столиці найбільшого нашого ворога. Припадково, ексцеленціє, припадково і вашого ворога під цю пору. Мені здається, що ситуація тепер між нами ясна.

Запанувала мовчанка. Молодий агент поведився справді більш як безлично і аташе не мав поняття, що зробити. Він хотів його приборкати, але не знав, як це зробити. Той чоловік панував над ситуацією в жакливий спосіб і ніщо не могло його вивести з його способу підходу до оточення. Тим оточенням тепер на нещастя був аташе Нордсон.

— Залишаю на боці вашу... незвичайну імпертиненцію. Повертаючи до справи вашого приїзду... яке ваше завдання тут?!

Аташе здав свої позиції. Але молодий чоловік, що сидів проти нього не задумував із цієї причини тріюмфувати. Він бажав тільки ясного поставлення справи та взаємної пошани.

— Ексцеленціе — заговорив він приглушеним тоном. — Що вам відомо про експльозію в Атомовому Інституті?

Аташе глянув на нього з-під ока.

— І це є справа, що вас привела сюди?...

— Так, ексцеленціе.

— В такому разі будь ласка, сьогодні дайте собі виробити поворотні папері. Ця справа давно вже ясна і вже три дні тому я вислав відповідний рапорт до Лондону. Для вашого особистого відома можу тільки повторити, що Атомовий Інститут вилетів у воздух з невияснених причин і що подію цю подано до відома широкому загалові за посередництвом преси та що я особисто вважаю, що у зв'язку з вибухом, Совети є беззброєні на довший час із всього, що називається атомовою бомбою, або чимось подібним. Це все, абсолютно все і не знаю, що ви ще зможете до того додати мій пане!

— Ніщо, ексцеленціе — добродушно признав молодий агент. — Я в кожному разі маю намір цю справу провірити особисто.

— Так думаєте? Не в мойому інтересі брати на свою відповідальність агента, що сидітиме в Москві на очах всього ворожого апарату і доведитиме до сталих дипломатичних непорозумінь та нот, що за них я мушу з Форін Оффіс випивати свою чарку. Я вам дуже дякую за таку приємність.

— Як це розуміти, ексцеленціе?...

— Як бажаєте. Я тут не сиджу від того, щоб вам стелити шлях, але якраз навпаки. Ви мені маєте дати потрібні інформації. А по це треба їхати до Чіти щонайменш, не сидіти в Москві у готелях і барах з кав'яром.

— А як я маю знов це розуміти, ексцеленціе?... — молодий чоловік робив враження наївного молодця.

Аташе в кожному разі прибрав дуже сувору міну.

— Розуміти ви маєте це так, що я відмовляю вам всякої допомоги тут на місці, у Москві.

— Дуже дякую, ексцеленціе, але... я не по допомогу приїхав до вас.

— Так? Тоді пощо?

— Я хотів вас прохати, щоб ви мені не перешкождали, ексцеленціе і більш ніщо.

Аташе відхилився в кріслі назад і довшу хвилину із нез'ясованою міною приглядався своєму розмовникові. Потім видув уста, грубі і м'ясисті, і очі підняв до стелі.

— Оригінальне! — сказав.

— Навіть веселе, ексцеленціє. Настільки веселе, що у Лондоні ані слова не повірили вашому звітові!

Аташе здригнувся.

— Ви сказали?!...

— Що у Лондоні не повірили у ваш звіт. Я вам зараз скажу навіть чому. Ми одержали таємну інформацію від певних кіл з тутешнього терену, що знищення Атомового Інституту зовсім не ліквідує квестії озброєння советської армії в атомову бомбу. Іншими словами, ми мусимо взяти під увагу, що це не одинокий Атомовий Інститут на терені ССРСР! І тому я приїхав, ексцеленціє.

Аташе був прибитий останньою вісткою. Але він скоро придив до себе навіть по таких ударах в його дипломатичну честь і діяльність.

— Ви думаете, що такі атомові інститути можна ховати як коробки від сірників перед людським оком? А навіть якщо так, то тимбільше треба нам заглянути туди, де щось може бути...

— До Чіти, ексцеленціє, я чув вже це запрошення.

— Так, мій пане Бобенко, до Чіти треба заглянути!

— Справа в цьому, ексцеленціє, що на терені ССРСР знаходиться дуже багато таємних місць і всі вони так широко розсипані по просторах Евразії та так строго бережені непрохідним муром строжів, що немає найменшого вигляду на успіх, коли б їх шукати, подорожуючи по цій країні. Їх треба знайти тут, у центрі, у Москві і тому я буду тут так довго сидіти, доки не зловлю певних даних в руки. А їхати до Чіти не маю найменшої охоти. Ніде там не знайду я таблиць таких, як в США: увага, атомовий терен. І впрочім, я думаю, що ССРСР не має надміру атомових інститутів, бо досі мені невідомо з цілою певністю, що на теренах цієї держави знаходяться вартніші уранові зложя. ССРСР має багато тайн, але чи ці всі тайни якраз мають атомовий характер — в це я сумніваюсь міцно. Хоч не виключаю я, що вони можуть уран мати і що можуть напродукувати відповідних бомб. Власне, щоб це ствердити, приїхав я сюди. Якщо це не буде для нас всіх запізно.

Як запізно — занепокоївся аташе.

— А просто так, що заки ми розгадаємо ці всі таємниці Со-



ветського Союзу, більшовики можуть нас закидати бомбами... гм... не конче й атомовими, а просто звичайними. Світ сьогодні такий духово розбитий, що порядний російський удар міг би може й до решти його завалити. І якщо більшовики дійсно мають кількасот атомових бомб, тоді доля нашого світу може вже й сьогодні припечатана.

— Смішне. Ви думаєте, що атомові бомби продукуються так, так, як помадки до уст?...

— Ні і навіть так їх не вживається — іронічно усміхнувся молодий чоловік. — Але ніхто не заборонить Советам випродувати тисячу таких бомб протягом одного місяця, тоді коли Америка може в той сам час зробити їх десять тисячів.

— Самі потверджуєте в цей спосіб здогад, що нам і не треба дуже боятись Советів...

— Навпаки. Америка не кине ніодної із своїх бомб без причини, а СССР це може зробити. Доля світу його лише настільки цікавить, наскільки він може поширити у ньому свої впливи і панування. Зрештою, ексцеленціє, це речі, що про них не мені з вами говорити.

— Так, це правда. Повертаючи до справи — аташе любив видно цей вислів — ви хочете від мене дізнатись всього про Атомовий Інститут. Бачите, у мене є письмо полковника Мек Ленді відносно вас... але я всетаки уявляв собі вас... менше безличним.

— Дякую за щирість, ексцеленціє — молодий чоловік дістав на явно добрий настрій. — Повертаючи до речі... — заакцентував значуче і аташе сягнув у гніві до шухляди по грубе цигаро. Рідко куриє щось подібного, але як був лихий, любив гризти їдкий, хоч пахучий тютюн.

— Ваша поведінка переходить границі моєї практики... — мрукнув під носом, втинаючи окремим ножиком кінчик гавани. При цьому аташе не глядів на свого гостя і зробив це щойно почувши відповідь.

— Вповні поділяю цю думку, ексцеленціє. Та повертаючи до...

— ... речі, так, ми до неї ще нераз повернемося.

Аташе замовк. Замовк закінчивши замість молодого чоловіка свою улюблену фразу і малими, затопленими оченятами впився в обличчя агента. Виглядало, якби постановив собі таки розгадати загадку, що заховалась під маскою цієї тихої і тривалої іронії та незвичайної певности себе. Але правильні риси його гостя в нічому не змінились. Навпаки, вони остались вперто

такими самими, навіть на устах остався дальше цей легкий цинічний вираз. Рисунок уст був міцний, виразний, навіть надто виразний. Ексцеленція ствердив це мимоволі, але від того його злість зовсім не поменшала. Любив агентів без таких видатних ціх. Любив нулі. А тут мав до діла із ясно окресленою індивідуальністю. Агент...

— Я не хочу сказати, що ви поводитеся як арогант... але це так виходить — кинув гостріше аташе.

Молодий чоловік щераз чемно склонився, але його обличчя таки не змінилось .

— Вірю, ексцеленціе, що ваша думка про мене базується на міцних і певних даних.

— Ви не помиляєтесь тим разом — докинув злісно аташе британської амбасаді вважаючи, що молодий чоловік повинен згоріти із стиду на місці. Згоріти якраз тому, що робить враження людини із культурних сфер, не агента. Ніщо не вказувало у ньому на розвідника. Це був радше тип впертого мистця. Впертого і замкненого у собі, але відважного і рішучого. Рішучість вичувалось у нього, як у жінки душу. Ексцеленція робив свої помітки без найменшого вдоволення, але вони так насувались йому у свідомість.

— Мені треба кінчати нашу розмову, пане Борбенко. Будь ласка перегляньте собі копію мого звіту до Лондону, дістанете її в секретаріаті, якщо покличетеся на мене. Більше нічого я не можу вам сказати. Атомовий Інститут не становить собою нічого надзвичайного. Катастрофа в стейті Тексас потягнула багато більше жертв, як вибух Атомового Інституту і...

— Чи це вас якраз не застановляє?...

Аташе здержався.

— Що саме?

Розвідчик не переставав іронізувати своїми устами. Слова виходили у нього на світ немов наповнені цинізмом у відношенні до високого урядника британської амбасаді.

— Вибух Атомового Інституту коштував так мало жертв, що просто дивно, як могли спастись всі ці, що звичайно у ньому були зайняті. Цікаво, що таке велике число співробітників Інституту було на це пополудне звільнене з праці.

Аташе слухав з ростучою увагою, але на його обличчі малювався і дальше впертий скептицизм.

— Звідкіля ви це знаєте?

— Від одного з фізичних працівників.

— Це може бути звичайний збіг обставин. Не забувайте, що

вибух наступив в суботу, а субота може бути звичайним вже днем відпочинку, зокрема в другій половині дня...

— Може бути, ексцеленціє, але не є. В кожному разі вибух в Атомовому Інституті для мене не є зовсім такою простою річчю. Там сталося щось, чого я ще не можу розгадати, але я надіюсь, що мені вдасться відкрити всі подробиці зв'язані із ним.

— Повертаючи одначе до речі, мій пане, це має для мене мале значення, а я потребую людей на інших точках, що про них не можу досі подати ніяких звідомлень Лондонові. У випадку вашої відмови співпрацювати під моїми наказами, я буду примушений звітувати до міністерства в першу чергу, а крім цього відмовити вам тут на місці всякої допомоги. Ви можете працювати в особистому дорученні Інтеллідженс Сервіс, але я не маю права брати на свої рамена дипломатичну відповідальність за вас і ваші вчинки. Це все, що я хотів вам сказати, бо наша розмова безцільно продовжається.

Молодий агент з Лондону піднявся без слова та в цей мент відчинились двері кабінету і вийшла струнка, висока білявка, здалеку вітаючись з аташе усміхом та витягнуною рукою.

— Папа, мушу тебе поздоровити із вибором могого товариства... Консул був чарівний! Я не сподівалась ніколи почути стільки цікавих історій про Китай, що сьогодні... ах, перепрошую, у тебе гості, папо... — задержалась і виразні, блакитні очі вп'ялила в обличчя молодого чоловіка.

Ексцеленція помітно скривився. В його уяві гість повинен вже був зникнути за дверима. Але гість стояв на місці, впертий, як вкопаний стовп. Стояв і ждав не знати на що. Коли молода дама звернула на нього увагу, склонився глибоко і знов випростувався на весь ріст. Тепер вже ексцеленція почувався до найбільш немилого обов'язку знайомити дочку із агентом політичної розвідки. Напевно був би цього не зробив ніколи, якби не деякий респект, що його відчував аташе перед іменем полковника Мек Ленді та його виразним бажанням трактувати цього агента не як простого розвідчика, але як окремого висланника Інтеллідженс Сервіс. Оригінальний агент, коли за ним ідуть такі папери.

— Пан поручник... Борбенко. Моя дочка.

Панна Єлисавета не зраджувала найменшої охоти коротким працанням позбутись товариства молодого чоловіка і навпаки, її очі уважно і довго спочили на ньому, помимо виразного невдоволення батька. Аташе заговорив щось на звичайні теми і

нарешті на його, з трудом висказане запрошення дочка і агент щераз зайняли місця. Ясноволоса і струнка англійка виказувала прекрасний гумор і наявно бажала, щоб і її оточення поділяло її добрий настрій. Аташе приноровився скоро до її бажання, тимбільше, що він не любив довго заховувати у собі злість, а Єлисавета мала окремих дар розганяти хмари з його чола. Зате молодий поручник, як його представив аташе, остався холодний, здержаний і радше мовчаливий. Тільки з його очей зник цинізм і зникла іронія. Там тепер горіла спокійним і тихим вогнем повага глибокого життєвого досвіду. На його тему висловився аташе жартом, що краще не втягати його до розмови, бо у нього незвичайно гострий темперамент, та дочка зрозуміла батька зовсім не так. Її очі з приємністю спочивали що хвилини на правильних рисах молодої людини і зокрема відчував він її погляд на своїх устах. Це могло декого схвилювати нарешті, та молодий розвідчик мав надто багато холодної крові, щоб втратити певність себе тільки від цього. Місс Єлисавета підняла сіточку, що серпанком прислонювала її обличчя і мабуть доцільно та з приємністю показала своє лице у повній красі. Борбенко запримітив, що вона становила собою майже чистий нордійський тип і зокрема її очі сяли холодним світлом далекої півночі. Вона була цікава. Це ствердження зробив він боком, для себе, а потім заявив що не випадає забирати панству так багато дорогого часу та що він сам має ще теж декілька важливих справ до полагодження. Йому було дуже мило побувати у такому товаристві... і так далше.

— Ви не відмовите одначе нашому запрошенню на скромну вечерю у четвер...? — місс Єлисавета відчула вчас і вспіла опанувати відрух батькового спротиву. Борбенко запримітив його і ледві здержав усміх. А Єлисавета зрозуміла що весь чар її очей в цій хвилині натрапив на мур чоловічого холоду.

Борбенко був тепер собою. Тепер він почував себе на своїх водах. Перед ним було опановане ним оточення і ця мала перемога викликала у нього хвилю доброго самопочуття. Та все-таки він був і впертий.

— Справді... мені дуже мило почути це від вас, місс Нордсон. Та я поспію сумніватись, чи обов'язки дозволять мені скористати із вашого запрошення.

— Тимбільше — підхопив швидко аташе — що пан Борбенко має дуже багато праці у нас, Еллі і годі, щоб він найшов хоч хвилину вільного часу...

Молодий чоловік звернувся з подякою до ексцеленції.

— Я дуже зобов'язаний за підтримку, ексцеленціє... — сказав спокійно, хоч так аташе як і його дочка відчули скромний тон іронії у цих словах і це тільки ще більше зацікавило панну Еллі. Вона хотіла повторити своє запрошення, та Борбенко ще не закінчив.

— Я буду старатись однак знайти хвилинку вільного часу, щоб не відмовити дорогому для мене запрошенню вашої панни дочки, ексцеленціє...

Ефект цих слів був надзвичайний. Ексцеленції зробилось недобре, та він видержав вже у своїй ролі і навіть по-приятельськи витягнув до гостя руку.

— Дуже... приємно!

Сказав це так сумно, що Борбенко захотів зложити йому ви-слови співчуття, колиб не телефонічний, гострий дзвінок.

Телефони мають це до себе, що їхні дзвінки не дзвонять ніколи одноманітно. Грагам Белл напевно не передбачив такого геніального обороту справи із своїм винаходом. Телефони просто передають дзвінком психічний стан людини або символічний зміст вістки. Вони уміють дзвонити сумовито, глухо, тупо і зрезигновано. Вони уміють теж дзвонити нервово, нагло і несподівано, вперто і настирливо. І так саме задзвонив тепер цей алярмовий дзвінок. Мимоволі на апараті повисли очі Еллі і Борбенка. Аташе підняв слухавку.

Скрипучий голос заговорив щось.

— Що сталось...? — аташе стягнув брови. У нього вирости цілі фалди товщу над очима, а розмова, видно, не була приємна. Обличчя аташе прибрало форму найвищого та разом з тим немилого зацікавлення і пильного надслухування. Раз хотів кинути якийсь запит, але змовчав, задержався із ним і вислухав до кінця сухого та скрипучого тону.

Втихло. Аташе відклав трубку. Його гумор зник безслідно.

— Еллі, мусимо зорпратитись... я маю ще дещо до полаго-дження.

— О, папо, ти все маєш у невідповідний час щось до полагодження... — надула губки дочка.

Борбенко змірив її високу постать, може трохи за худу, та зате виразну і оцінивши її вік на двадцять шість років закінчив свої помітки ствердженням, що помимо всієї краси і особистого чару, панна Еллі не діє на його змисли міцніш, як кожна інша пересічна жінка. Ексцеленція старався попратати дочку усміхом, та його уста здобулись тільки на непевний гри-

мас і після нього Борбенко відгадав, що телефонічна розмова не належала до приємних.

Панна Еллі з грацією простягла Борбенкові руку на прощання.

— Надіюсь, що ви дотримаетесь свого запевнення... а покищо бажаю доброї ночі. Москва подобається вам...?

— Москва має багато облич, місс Нордсон.

Вона глянула на нього синявою своїх зіниць і Борбенкові довелось стиснути злегка її руку, відчуваючи, що вона зовсім не спішить вирвати її геть. Мимоволі глядів ще за нею, коли її ясна сукня зникала у дверях. Ледві помітний запах мішаних квітів повіяв за нею теплою атмосферою жіночої приявности.

Аташе вміжчасі замкнув бюрко і звернувся коротко до нього.

— Не скажу, щоб мені робило ваше товариство надзвичайну приємність, але не буду скривати перед вами нічого, що може вас зацікавити, молодий чоловіче. Капітан Рефрей появився. Від тижня не мав я про нього ніякої вістки. Аж сьогодні... Він має якісь дані відносно експлозії. Перебуває вже від трьох днів в Москві і не мав досі змоги зложити мені звіту. Підемо до нього. З певних причин він не хотів зайти до мого бюро.

Аташе натиснув гузик дзвінка і з інших дверей виринула голова секретаря. Ексселенція кинув йому кілька слів і голова зникла.

Борбенко мовчки віддався проводові аташе. Величава будівля амбасаді німіла пізніми вечірніми годинами і кроки двох мужчин глухо відбивались на хідниках, що ними вистелені були всі коридори. На долині, у просторому голю ждав на них невисокий чоловік, що наблизившись, жертвував своє провідництво.

Аташе здивувався, коли чоловік спрямувався до підземелля.

— Чому капітан Рефрей перебуває у сейфах?

— Не знаю, ексселенціе — залунало у відповідь.

Вузькими східцями зійшли всі три вниз у тихе підземелля, вибите лінолеєм. Тут панувала вже кромішня і важка тишина. Підчас бомбових атак на Москву у тих пивницях урядувала вся амбасада. Перед одними з численних дверей провідник задержався і вложив ключ до замка.

Аташе здивувався ще більше.

— Що це за дотеп знов? — спитав неспокійно. — Чому капітан Рефрей казав себе замкнути?!

Провідник не відповів нічого, відчинив тільки двері і вказав рукою нутро безвіконного, просторого сейфу.

— Прошу.

У глибині вигідного поміщення, одного з бомбосховищ, стояв високий, стрункий капітан Рефрей у знищеному цивільному одязі і на вид аташе скрикнув зразу так, що аж стіни здригнулися.

— Прошу не підходити до мене, ексцеленціє!!

Аташе пристанув на місці, здивований до краю такою поведінкою. Негостинність Рефрея не мала прецеденсу.

— Не розумію вас...

— Ексцеленціє... прошу мені вибачити, я не можу подати вам руки. Це грозило б вам важкими пораненнями, або й гіршими наслідками.

— Не розумію, Рефрей, що вам є?!

Капітан Рефрей пошукав опертя і найшов його при боці одної із залізних кас. При дотику його обличчя скривилось із болю, та він опанував себе на стільки, щоб не скрикнути. Був блідий, немитий і смертельно змучений. Під очима мав глибокі, сині підкови.

— Ексцеленціє... я находився під діянням експльо́зії радіоактивних елементів. Я був свідком вибуху... Атомового Інституту. Я один вийшов живий...

— Рефрей! — скрикнув аташе. — Ви були в Інституті? І я про це ще нічого не знаю...?!

— Ексцеленціє... я хотів подати вам деякі цінні дані... Я за кілька годин помру... Я мав вже три вибухи блюватиння з кров'ю... Та я хочу ще передтим скласти вам точний звіт... Це що я знаю, є того роду... що... я бажав би балакати з вами в чотири очі... ексцеленціє.

Аташе був схвильований. Голос Рефрея лунав понуро серед бетонових стін сейфу, а вигляд капітана вказував, що йому справді не далеко до останніх хвилин. Він стояв придержуючись залізної каси і хитався на ногах. Проте видержував як довго тільки міг. З очей у нього спливали сльози двома струмочками по обличчі, хоч капітан Рефрей зовсім не думав плакати. Він може і не знав багато про свій зовнішній вигляд, бо вся його увага була звернена на те, щоб здати свій великий, останній звіт.

— Капітан Рефрей — заговорив нервово аташе. — Ви можете говорити спокійно, вас слухає окермо надісланий з Лондону поручник Борбенко... у цій самій ділянці, що і ви у ній працювали.

Рефрей тоді щойно з трудом зосередив зір на постаті Борбенка. Через хвилину глядів на нього уважно, потім озвався.

— Ви матимете більше щастя, як я. Багато більше...

— Це ще не знати — кинув глухо Борбенко.

Рефрей не спускав з нього заслзених очей.

— Я бачу це... Відчуваю. Бажаю вам того успіху, бо він нам всім потрібний... Ми маємо до діла із страшним противником...

Аташе перебив, нагадавши собі щось.

— А де ваш помічник... Кривенко?!

Капітан Рефрей здригнувся, похилив голову. Потім спокійно, як тільки міг заговорив, неначе не до приявних у бомбосховищі, але кудись у простір.

— Він не живе — залунало твердо. — Я приложив йому револьвер до скроні... Я дозволив собі надати Петрові Кривенкові в імені Уряду її Королівської Милости ступень капітана Армії її Королівської Милости... користаючись окремим параграфом про Секрет Сервіс... Я... хочу вже говорити... ексцеленце...

Борбенко обсервував Рефрея безупину. В його очах виростала вся гроза страшного вибуху, що його жертвою впав оцей молодий сотник англійської армії. Справді, треба було окремо вживатись у дивні ситуації, щоб їх розуміти як слід. І скільки треба було уяви, щоб зрозуміти біль і жах, що блідими, аж синявими рисами малювались на обличчі капітана Рефрея! Борбенко починав собі помалу здавати справу, що не із звичайним противником він матиме тут до діла і не із звичайними ділами звичайних людей. Тут царила інша атмосфера, різна від цієї, що у прочому світі надавала тон життю і діям людей дня і людей ночі. Тут панував темний, хитрий дух далекої і разом з тим близької Азії і тут, на місці, видно було щойно, серед яких умовин доведеться ризикувати життям і здоров'ям. І все це для... кого? Для чужого, ворожого навіть, байдужого і цинічного людства?! Для цього темного людства згинув Кривенко, незнаний навіть Борбенкові земляк, для цього ж людства умирає в очах Рефрея...

Коли у просторі тих кількох метрів, що ділили знервованого до крайности аташе від смертельно блідого, спітнілого із зусилля Рефрея, стали падати важкі, повільні і виразні слова, на чоло Борбенка під їх впливом вийшла поволі темна, понура тінь, щоб з цього моменту не залишити його вже на довгий час...



## VI.

Величавий похід проходив звільна вулицями Москви. На самому переді численна орхестра грала жалібні марші та на зміну їй співав хор московської опери. Дальше несено довгі колони вінків від всіх установ та партійних органів гігантської столиці. Довгі, червоні як кров, ленти звисали з них аж до вогкого асфальту, а білі та жовті написи на них голосили всім, хто хотів про це знати, що оце Москва ховає найбільшого вченого Советського Союзу, професора Михайла Скит-Київського. Весь науковий світ просторої імперії, представники органів влади, партії та професійних організацій супроводжали на місці вічного спочинку тлінні останки великого вченого. Шкільна молодь йшла широкими лавами перед виструнченими рядами почесних сотень сухопутних, повітряних та морських збройних сил. Дипломатичний корпус заступали амбасадори та послы всіх держав світу. Поважні міни на їхніх обличчях свідчили про те, що вони співчують Советському Союзові цієї страшної втрати. Зокрема аргентинський амбасадор терпів невимовно, що було видно по його словах:

— Росія може плакати. Має за чим... Але світ може тішитись. Має чого...!

Американський шаржед'афер, що заступав недужого амбасадора, усміхнувся під носом, скупю, але щиро. В його очах з'явилася симпатія до аргентинського, старшого рангою товариша. Від коли генерал Айзенгауер став головою держави, американські амбасадори і послы у світі відчували міцніший ґрунт під ногами. Зокрема на цьому гарячому терені...

Непроглядні маси народу поступали повільно за домовиною, що їхала на возі, запряженому в три пари чорних, як смола, коней, вкрита широким, оксамітним, палаючим від крові, прапором. Звуки похоронного марша вільним ритмом відбивались об мури сірих камениць, що з них неначе птахи з гнізд, виглядали цікаві голови мешканців.

Міліція здержувала весь коловий та піший рух на трасі похоронного походу. Із всіх можливих позицій фотографи столичної преси знімали фрагменти походу. Грала фільмові апарати. Зокрема дипломатичний корпус був предметом зацікавлення

у зв'язку із деяким, помітним напруженням відносин між СССР та прочими державами світу. Делегації окремих амбасад, бувших союзних держав великої п'ятки несли величезні вінці із написами у рідних мовах. Хор опери співав жалобний марш советської держави у поклін тлінним останкам вченого. Робітники столичних фабрик йшли з мінами темними, як ніч. Хто хотів, міг вважати їх жалобними, а хто понурими, як кому вигідно. Людська ріка, широка і повна, як у повінь і така ж різноманітна, просовувалась повільно вулицями, не бачучи ні свого початку ні кінця.

Все оте проходило перед парою гострих, ярих очей, що осаджені глибоко під склепінням чола, приглядались уважно жалібним масам, не даючи зніцям ні на секунду спочинку.

Десь на переді, серед чорного моря людей вогнем червоніла домовина та зеленіли вінки, щораз дальше і дальше...

Вже проходили робітничі делегації. І тоді щойно в очах, що так бистро приглядались походіві, блимнуло вдовolenня і постать відліпилась від сірого муру камениці. Помалу влучилась у похідну кольону і там замішалась серед різношерстого натовпу.

Пізнім пополуднем похід добився до державного кладовища, що при його вході горіли два великі, смоляні вогні і сторожу держали частини Морської Фльоти СССР. До середини впущено тільки оркестру, хор, дипломатичний корпус та частину делегацій із вінками. Туди протиснулась теж одна постать у чорному і за нею друга, із яркими, гострими очима.

Там, на кладовищі, після відігнання, окремо на похорони складеної кантати, залунали палкі і рвучкі, повні революційного ще запалу промов, що у них нерідко лунали нотки погрози проти тих, хто підніс руку на найбільшого вченого Советського Союзу. Чужодержавні дипломати стояли байдуже і їхні міни зраджували тільки змудження довгими церемоніями. Представники уряду та партії мали стягнені чола і грізні, недобрі обличчя. Тут, перед ними ховали всю надію СССР, надію на рівне місце у світі, узброєному в атомову бомбу. Тут, перед ними ховали цю надію у мурований гробівець і не було виглядів, що вона скоро здійсниться після смерти одинокого геніального вченого. Тут ховали тепер всі політичні пляни і всі мрії про далекі, далекі і переможні походи червоної зорі і червоних прапорів...

Чи світ розумів настрої, що виростили серед тих провідних мізків...? І чи світ розумів настрої, що до них усміхались понури як темна ніч, обличчя робітників...?

Пара ярких очей слідкувала за тим всім цікаво, але й обережно і зокрема слідкувала вона за чорно одягнутою постаттю, що з похнюпленою головою, німа і байдужа на своє оточення, стояла серед чужих людей, поштовхувана при кожному русі натовпу. Коли залунали промови, постать ця витягнула хустину, білу як сніг і хустина ця зникла під чорним серпанком на довгий час.

Бо довго це все тривало. В умі чоловіка з гострими очима будились вже різні думки, але видержав на своєму становищі до самого кінця, потішаючи себе, що йому це напевно оплатиться в десятеро. Інформації були дуже скупі, помітки ще більш, але він вірив у своє щастя. Вірив, що найшов нитку, що її так вперто шукав вже три дні. Загальний опис погоджується, хоч може...

Під звуки величнього похоронного гимну домовину замкнута у мурованому мавзолі, окремо на ту ціль збудованому, після чого повну годину тривало ще складання вінків перед мармурною плитою з виритим та золотом налитим прізвиськом професора. Врешті делегації та гості стали помалу розпливатись у всіх можливих напрямках і тільки одна, чорно одягнена постать вперто залишилась на місці. Дехто оглянувся вже на неї, але здвигаючи раменами проходив далі у свою путь.

Кладовище пустошало і помалу вже варта збиралась робити перегляд та усувати запізнених глядачів величнього видовища.

Тоді якраз пара гострих очей наблизилась у наростаючих сумерках вечора до чорної постаті і виразний голос залунав біля самого вуха.

— Звертаєте на себе увагу... товаришко Киенко.

На мить постать застигла. Дослівно застигла від несподіванки і не виконала найменшого руху. Потім помалу глянула згід серпанка туди, звідкіля лунав такий голос. Стрінула гострі колючки зіниць і наказуючий погляд.

— Дозвольте за мною.

Холодні, спокійні риси і стягнені уста майоріли в сумерках. Лунав наказ чи прохання?

— Дозвольте зі мною...!

— Я вас не знаю...

— Про це поговоримо пізніше. Дозвольте.

Серпанок піднявся, щоб очі могли краще побачити небезпеку, що таким наказом наблизилась збоку. Що і хто це був?

— Я вас не знаю зовсім...!

Наповнені ще слізми, великі дівочі очі гляділи на цього чоловіка, непевні, чи з його боку грозить справжня небезпека,

чи це тільки випадковий наказ. Воля старалась свідоміше перебороти сліди пережитого болю і з'ясувати в умі витворену ситуацію, та вона не могла ще дати собі ради із цим новим для неї явищем.

— Наближається варта. Звертає на себе непотрібно увагу — заговорив м'ягше чоловік і зробив рух, якби хотів її взяти під рам'я. Та вона виминула його поміч і пішла скорою ходою наперед. Він поспішав за нею крок в крок. І так вийшли поза браму кладовища, перейшли побіч варты та зникли у вулиці.

А там вона пристанула несподівано. Певно якесь рішення зродилось у неї.

— Хто ви! Чого ви хочете від мене...? Звідкіля ви знаєте моє прізвище!?

М'ягший вираз уст набрав знов ледяної закраски.

— Забагато питаєте нараз. Ви підете зі мною, громадянку.

— Я нікуди не піду не знаючи, хто ви! Ви... з міліції?

Чоловік вагався хвилину. Вона це помітила.

— Ви з МГБ? Покажіть ви свій білет...!

Довкруги не було вже нікого. Але вона цього не бачила. Він зате знав. І тому так свобідно сягнув до кишені і показав їй... чорну рокуятку пістолі.

— Це мій білет... вам вистане? Ви підете зі мною. В цьому я не сумніваюсь і вам не раджу.

Ще хтось пройшов другим боком вулиці, але це було далеко. А пекучі, настирливі очі слідкували за кожним відрухом своєї жертви. Так вона бодай це відчувала.

Проте Наталія Киенко розглянулась швидко довкруги себе. Та замість зустріти якусь третю особу, зустріла тільки темний вогник, що блимнув в очах перед нею.

— Ви ризикуєте своє життя, товаришко Киенко. Я держу револьвер спрямований у вашу грудь. Пробуйте скрикнути.

Дівчина перший раз зблідла як стіна.

— Тут же люди довкруги... — вишептала білими, як нитка, устами, зовсім виведена з рівноваги нечуванним положенням.

— Від них помочи не надійтєсь. Москвини не помагають там, де грозить смерть. А я ношу смерть із собою.

— Але я...

— Дозвольте, ходіть. Подати вам рам'я?

Наталія ворухнулась сама, здезорієнтована і злякана. Оминула його поміч і користала з тих дрібних секунд мовчанки, щоб прийти хоч трохи до себе. Не знала, що має зробити із собою. Чи тікати, чи остати? Не мала поняття, чи змогла б втекти... і чому саме вона мала б тікати...?

Перейшли побіч себе вже більш сто метрів і Наталя не вилася ніякого рішення. Бічна вулиця кінчалась і скоро мусіли вийти на одну із великих артерій міста. Там люди, рух, вечір... Наталя важко віддихала, з трудом примирюючись з примусовим і небезпечним товариством. Мала надію, що на вулиці з більшим рухом вдасться їй примусити несамовитого напасника зрадити своє „я”, або покинути її і залишити в спокою.

Вже близько рогу. Шум авт чути було так само міцно, як міцно горіли світла рефлекторів. Це вже був рух великої магістралі, рух, що зупинений на пів дня, тепер з подвійною силою відростав у своєму вічному кипінні.

Він пустив її перед собою.

Коли вона оглянулася, щоб змірити віддаль, побачила безпосередньо за собою його гострий, уважний погляд.

Відчула просто на карку його холодний, опанований віддих.  
— Остерігаю перед всякими дурницями. Куля швидша від думки. Тямте про це на кожному кроці.

Наталя загорілась бажанням опору. Пристанула і звернулася проти нього. Громом гарячого погляду великих очей зустріла його обличчя і заговорила прямо в самі уста.

— Я вимагаю, щоб ви мені сказали, хто ви і чого хочете від мене — кинула виразно, хвилюючи своїми грудьми із обурення.

Він на хвилину неначеб шукав відповідних слів.

— Успокойтесь, громадянко. Я не зроблю вам ніякої кривди, якщо ви будете слухняні. Я мушу з вами сьогодні говорити. Йдіть і ведіть мене до вашої квартири. Якщо це далеко, візьміть авто. Та не пробуйте тікати...! — голос загомонів грізно. Передомною ще ніхто не втік... на нашому світі. Вб'ю. Прошу — вказав рукою на шлях.

Наталя не найшла сил заатакувати його тепер. Хоч хвилювалася вся і хоч у неї збиралась злість, вона опанувала себе і пішла, постановляючи найти у собі стільки холоду і сил, що їх він має і в такий спосіб дати собі із ним раду. Спершу здавалось їй, що це звичайний напасник, що побачивши самотню жінку, хоче їй накинути своє товариство. Пізнала, відчула радше, що ні. Він не виглядав ані трохи на такого. Його очі мали дуже багато виразу і якраз може тому Наталя мусіла мобілізувати свої духові сили, щоб дати собі із ним раду.

На вулицях горіли вже вечірні світла і ясно було як в день. Наталя зовсім свобідно замішалась у різношерсту юрбу і пішла просто, як свічка. Може він загубиться...? Але її сподівання були даремні. Весь час відчувала на собі його уважний погляд і

весь час відчувала, що вона і ніхто інший є тепер центром його уваги. Це їй навіть сподобалось в деяких моментах приступу жіночости, але зараз же вона хмарила чоло і плянувала позбутись невідступного конвоєра. Присутність невідступної тіні позаду дразнила її і відбирала потрібний спокій. Здогади відносно цілі його поведінки і відносно самої його особи не давали їй ні на хвилинку спокою. Якщо він з МГБ, чи може із окремої якоїсь служби, чому він не користує зі своїх прав, а просто поводитьсь так, якби це він боронився, а не вона перед ним...? Вона не мала нічого такого до скривання... нічого...

Наталія здригнулась злегка. На гадку прийшли їй батькові листи. Страх за них і жаль за батьком знов виштовхнули її із деякої вже рівноваги здобутої таким зусиллям і Наталя знов потонула в повені здогадів, думок і остраху. Може він закордонний шпійон? Тоді він напевно має підстави цікавитись нею... Але як він її найшов? Як він трапив на її слід? Хто йому вказав на неї, як на дочку славного професора?

Підштовхнули її прохожі та Наталя йшла штитно і в думках її помалу зроджувалась туга за батьком, за опікою і за теплим словом, що хоч так зрідка, проте всетаки гріло її довгими роками дитинства і молодости, замість материного серця, яке так давно вже застигло раз на все по короткій недузї... Туга за батьком, що відійшов так несподівано, не сказавши їй нічого, відійшов, щоб потонути десь у безодні забуття, хвилювала її молоду грудь і Наталя відчула, що їй треба багато зусилля для самоопанування і для задержки своїх сліз. За нею ж іде небезпека...!

А батько...? Так мало бачила його в останніх часах, якось так дивно це все складалось. І батько був такий сумний чомусь, і говорив так мало, коли бачила його останній раз. На її запит не відповідав нічого, здвигнув раменами тільки і пішов, згорблений і такий старий, як ніколи ще передтим... Затямила, що очі батькові стали вогкі, коли відходив від неї... останній раз! Щоб ніколи вже не повернутись! А вона не знала і навіть не догадувалась, що так скоро прийдеться їй розстатись із ним на все життя...! Як це давно було...? Здається, так давно, що батькова жива постать неначе розплилась у безвістях, зникла десь і затерлась на фоні незнаного, небезпечного і дивного другого світу...

Почула себе такою самотною на світі, на гамірному світі, неначе б манджала оце не поміж здоровими, живими людьми, а крайною тінів, що спішили кудись побіч неї, поштовхуючи, не оглядаючись і не перепошуючи навіть за це.

На малій площі Чернишевського підступила до ряду свобідних авт. Шофер глянув на неї від керми, підбив вигідніше дашок кашкета до гори, недбало махнув головою і запустив мотор. Наталя відчинила собі дверцята і всіла до середини. Переляк її зібрав, коли безпосередньо за нею до авта всіла невідступна тінь і коли дверці затріснулись за нею гостро. Голос на хвилинку завмер їй у горлі і мусіла себе перебороти, щоб кинути шоферові свою адресу. Вже в цій самій хвилині подумала, що зле зробила, виявляючи свою адресу тому чоловікові, та було запізно. Машина рушила з місця і покотилась живо освіченими і гамірними вулицями.

Наталя не могла вже в такому безпосередньому товаристві повернутись думками до постаті батька, а переживання та випадки останніх днів так надірвали її сили, що мусіла справді вжити багато запасів міцної волі, щоб вдержати себе у вимаганих обставинами рямцях.

Він не озивався по дорозі ніодним словом. Вона теж зовсім не пробувала нав'язувати розмови. Уява створювала образи, що могли чекати її дома і Наталя почувалась щораз гірше у тому всьому. До того не давали їй спокою матеріяльні клопоти. Останні свої гроші видала на купно чорного серпанка і чорного одягу, з панчішками включно і не мала поняття, в який спосіб вдасться дочекати кінця місяця, заки буде їй виплачена скромна стипендія. Все це разом створило довкруги неї потопу, що з неї Наталя не бачила ніякого рятунку, ані виходу.

Авто задержалось і в такому настрою Наталя найшлась перед своїм домом. Її сусід виліз перший і нахилився до шофера.

— Скільки?

— Двадцять два рублі.

Наталя не могла собі навіть вже хвилину пізніше пояснити, чому вона не використала цієї хвилини, коли незнайомий розплачувався з шофером, щоб втекти і сховатись у закамарках будівлі, осталась на місці, ждучи терпеливо, доки він не вирівняє рахунок. І хоч це тривало дуже коротко, Наталі здавалось що це рік.

Рішилась щераз поставити справу ясно.

Машина від'їхала, залишаючи за собою запах спаленої бензини і Наталя другий раз заступила незнайомому дорогу.

— Я не маю звичаю приймати чоловіків у себе... Хто ви?! Не піду додому, якщо не дізнаюсь, чого ви хочете!

Запанувала мовчанка. Перейшов якийсь прохожий, поспішаючи з темряви у темряву. Наталя почула на рамені дотик руки свого невідступного товариша.

— Не лякайтесь мене. Будьте тільки щирі зі мною, а ніщо вам не станеться. Допоможіть мені розгадати одну велику річ... Я рішений сьогодні з вами повести довгу гутірку і від цього наміру могла б мене тільки смерть здержати...

По хвилині додав спокійно.

— Моя, або ваша.

Піддав їй легко напрям ходи і Наталя знов втратила силу до опору. Здавивши в собі неописану нехоть і злість, пішла наперед показуючи йому шлях. Приготовлялась зате у знервованих думках на остаточну і рішальну сцену у своїй кімнаті. Там, серед своїх стін вона на правду буде себе почувати певніше. Там же ж все своє, все зжите і знайоме...

Перекрутила ключ в замку, відчинила двері і ввійшла перша.

Здержалась однак несподівано, якби не трапила до своєї квартири. Чужа атмосфера ввійнула на неї із середини і Наталі зробилось гаряче, а серце забилося короткими ударами.

Чи це нерви аж так перечулені, чи що саме?! Чи може приявність того чоловіка за плечима так на неї депримує впливала?

Наталі здавалось, що це не її квартира, так неначеб зайшла помилково до чужої кімнати. У воздуху відчула психічне поле кружляючих чужих думок і дезорієнтована та залякана до решти, подалась даліше.

Переступивши поріг, натиснула контакт. Загорілась лампа і Наталя мимоволі розглянулася довкруги себе, шукаючи причин свого другого схвилювання. Нікого не було, все стояло в найкращому порядку, так як залишила і тому мусіла таки признати перед собою, що її нерви вже надто витончені, якщо просто не хворі.

Зате здивувала її знов поведінка її гостя. Він стояв даліше на порозі як чуйний хорт і уважно стежив за кожним деталем дівочої кімнати. Та Наталя зразу відчула, що не цікавлять його її дівочі речі, ані сама атмосфера жіночого оточення. Вона бачила виразно, як його очі стежать по черзі за кожною подробицею невеликої кімнати і як обережно вітрить його тонкий, вузький ніс, неначе у справжнього, расового хорта.

Не розуміла його. Чи і в нього теж такі нерви як у неї...?

Раптом він озвався коротким гострим наказом.

— Товаришко Києнко, будь ласка, загляньте під ліжко!

Наталя здеревіла.

Не сподівалась щось таке почути. Її очі пошукали у нього пояснень, та вона помітила, що його гострі зіниці спрямовані



виразно туди, куди кидав її його наказ. Вона не завважила навіть, коли він добув з кишені револьвера, так скоро це сталося.

Нерішена не знала що зробити. Смішно виглядало їй слухатись у своїй квартирі чужих наказів, а проте...

Несподівано залунав у кімнаті зовсім чужий голос. Наталя вспіла запримітити, що обличчя її гостя ані не здригнулось при цьому, так якби він здавна сподівався цей голос почути. Тільки рука ледві помітно навела дуло пістолі у напрямі голосу... що лунав зпід ліжка.

— Непотрібно турбуєте громадянку, товаришу, я сам вилізу.

Наталя прибідила міцніше. В кімнаті витворилось щось в роді магнетичного поля і вона почула себе тут нагло не господинею, а чужою, навіть непотрібною людиною. Мимоволі відступила у неутральному напрямі, коли під ліжком щось ворухнулось і зашелестіло. Не знала як себе повести і кого вважати своїм натуральним союзником у цій ситуації. Не мала поняття, що їй треба робити в такій хвилині, зрозуміла лиш одне, а саме, що її нерви не були на щастя зовсім хворі, навпаки, вони добре відчували настрій, що розточувався довкруги її особи.

Великими, переляканими очима стежила за чорним, матовим бутом у руках її невідступного товариша. Темний, маленький отвір чатував як хижий звірок на рух, що повстав під ліжком. Готов кожньої секунди блиснути полум'ям...

У Наталі висохло горло.

Зпід її ліжка висунулась спершу хмара кучерявого, темного волосся, прибраного кусками павутиння і соломи, потім з нього сформувалась велика куля, схожа на брудний м'яч і нарешті рамена, зодягнені у стару блюзу та залишки того всього, що могло ще належати до тіла невисокого чоловіка, з досить молодим і брудним обличчям. Піднявшись, цей чоловічок став старанно стріпувати порох із блюзи, з явним закидом звертаючись до Наталі.

— Під вашим ліжком, товаришко, на правду могло б бути дещо чистіше, а то гляньте...

Він уважними рухами стягав з голови павутиння і соломинки, а Наталі несподіваний рум'янець спалив обличчя. Стало їй так соромно і неприємно, що не відважилась глянути в цій хвилині в обличчя другого лостя. А малий чоловічок, привівши себе менш-більш до порядку, звернувся чемно у сторону власника револьвера.

— Добрий вечір, громадянине, та подяка вам, що мене виз-

волили нарешті від того прикрого положення. Якщо не помиляюсь, ми оба зустрілись тут зовсім випадково, що одначе не перешкодить ні мені ні вам, привітатись гарно із господинею цієї... запорошеної кімнати, товаришкою Наталею Киенко. Правда — він звернувся тепер у сторону Наталі — признаюсь вам, товаришко, що у моєї матері на долівці не було стільки куряви, що у вас під ліжком, але це певно тому, що вона була вихована ще у буржуазних методах і дітей так у світ повиводила. У вас вже більш модерно...

— Хвилинку — перервав сухо перший Наталин гість.

Малий чоловічок склонився в бік Наталі і звернувся до нього.

— Чим можу послужити? Ви повинні перепросити мене спершу, бо коли я балакаю із жінкою...

— Хвилинку — повторив гість.

Чоловічок тягнув незмордовано дальше.

— Якщо не помиляюсь, а це у мене рідко трапляється, маю до діла з шановним паном Богдарем Борбенком, приїзжим...

— Мовчіть — гаркнув сухо гість. — Підніміть руки до гори. Маленький чоловічок скривився.

— Цеж нечемність, наскільки не помиляюсь... Я у вас зовсім не вимагав чогось подібного.

— Не говоріть надто багато. Якщо ви знаєте хто я, знати-мете теж, що може вас стрінуги із мого боку.

Чоловічок видув уста і свиснув злегка між зубами. Його міна висказувала високий ступінь вдоволення і навіть респект.

— Ясно, що знаю. Ніколи не мріяв я про щось інше, як з ваших цінних рук дістати свою життєву заплату, коли на те прийде час. Але ми, здається, по одному боці барикади...? — малий чоловічок прижмурих око і так глядів собі на постать, що міряла у нього дулом чорної пістолі.

— Ми про барикади не будемо говорити.

— Думаю. А ви пригадуєте собі цей бій з червоними партизанами у Кефальонії...? Тоді, коли згинув полковник Васальос, а його дочку, Маріку розвісили партизани горі ногами над криницею, тямите...?

Наталя помітила, що її гість приглядався мимоволі з живим зацікавленням малому чоловічкові, який з такою свободою розказував пережиті, недавно ще мабуть, речі.

— Моя пам'ять не вказує мені на вас — рішив нарешті гість число один.

Гість номер два здвигнув плечима.

— Ви тоді були старшиною при грецькій армії, а я партиза-

ном проти червоних... з доручення команди УПА? Якщо не помиляюсь, а це мені справді рідко трапляється, ми всюди у світі воюємо для одної цілі. Ми стоїмо на дуже великому фронті...

Гість число один здивувався дещо.

— Ми? Ви це досить свobodно поширюєте. Всетаки підніміть старим звичаєм руки до гори.

— Придержуйтеся традиції, якщо не помиляюсь і це гарно. Стереженого Бог стереже. Пригадую собі — говорить гість піднімаючи руки — як під Сальоніками ваша сотня зустрілась із 3-ім баталіоном Маркоса... Може тямите цей нечайний вибух на задах партизан? Це було моє діло. Вилетів там тоді у воздух не тільки склад амуніції червоних але й штаб баталіону в додатку. Гарний був час тоді і гарний був вишкіл. Тепер сиджу собі тутечки і воюю для нас... як і там. Всюди, проти одного ворога... А ви що робите тепер?

У відповідь гість Наталі озвався сухо і без ентузіазму.

— Товаришко Киенко, будь ласка відберіть у нього зброю. У лівій, нагрудній кишені. І ніж заберіть. Під блюзою, з правого боку, на гумі. І не заходьте мені лінії стрілу, прошу.

Наталя не знала, що саме спонукало її послухати наказу. Вона відчувала на собі дивний вплив свого несамого гостя і діяла як у півсні. Вона бунтувалась за кожним разом, але проте слухала, виконувала. Відібрала у малого чоловічка револьвер, найшовши його на поданому місці, забрала у нього ніж і не знаючи, що зробити з тим, держала у руках.

Падали нові слова команди, тепер безпосередньо до малого чоловічка.

— Відступіть під стіну, назад... тааак. І стійте там спокійно та без руху: Руки можете опустити.

Малий чоловічок склонився з правдивою пошаною.

— Ви незмінний джентельмен, пане Борбенко, мені дуже приємно з вами особисто познайомитись. Я вдячний такому збігові обставин, що сьогодні дозволив мені вас нарешті побачити. Я сподівався вас вже вчора тут, та я на один день перецінив ваші здібності. Але я знаю певно, що ви тут прийдете. Надіюсь з того для мене великої полегші.

— Не розумію вас, але це в нічому не змінє положення. — Наталин гість ствердив це діловито і підступив дещо ближче від порога до кімнати.

Малий чоловічок одначе наставляв на своїому.

— Ні, ви повинні мене зрозуміти, пане Борбенко. Якраз ви повинні мене зрозуміти, бо я на вас ждав вже три дні, а мої люди не могли трапити на ваш слід. Признаю, що ви прегарно

замітаєте його за собою. Навіть біля амбасади вас не можна зустріти.

— Так? Неменш я не раджу вам надто за моїм слідом глядіти, бо годі передбачити все, що вас може стрінути. Я вам не вірю.

Малий чоловічок склонився вже четвертий раз:

— Я всетаки з приємністю згадуватиму сьогоднішній вечір, бо я тепер певний, що моя приявність у Москві зайва і що я зможу вжити моїх хлопців в іншому місці. Моя ціль буде осягнена.

— Яка ціль — зацікавився Борбенко.

Наталя підчас їхньої розмови почувала себе зовсім зайвою і непотрібною у власній квартирі. Вони обидва поводитись тут, як у себе дома, а вона переносила тільки зір з одного на другого, непевна, що їй зробити.

Малий чоловічок застановився на хвилинку.

— Бачите... якщо не помиляюсь, вас нарешті зацікавила моя мінімальна особовість і ви мали б охоту побалакати. А в такому разі я певний, що товаришка Киенко нас попрохає сідати.

Наталя помітила проблиск гумору в очах її штивного і сухого гостя.

— Прошу, сідайте — озвався замість неї він. — Але не бажаю вам ніякого зайвого руху, бо... ви знаєте.

— Знаю, що стрілите скоріше, як я вспію про це подумати. Знаю про це. Не маю ніяких сумнівів, що ви післали б мене на долину святого Йосафата без дрогонення одної хочби тільки повіки та навіть не беру вам цього за зле, бо долина ця здавна притягає мою увагу своїми широкими можливостями. Але після мойого „від'їзду" вам було б у Москві вже трохи... важко працювати. Я тут не сам.

Борбенко відсунув зайве крісло і показав його Наталі. Вона аж тоді позбулась забраної малому чоловічкові зброї.

— Сідайте... Ви змучені.

Малий чоловічок бистро обсервував вираз обличчя Борбенка при цих словах і на його чолі появилась деяка задума із віднесеного враження. Та він заховав це для себе.

Борбенко задержав свій зір на постаті Наталі довше на секунду, як повинен був це зробити і Наталя помітила його погляд. Проте він не був їй немилый, вона відчувала тільки великий респект перед ним. Борбенко хвилину пізніше сів теж і поводився вже зовсім свобідно.

Слідуючі хвилини пробігли серед короткої мовчанки. Ната-

ля гляділа у свій стіл і помічувала тепер на ньому те, чого не помічувала ніколи досі. Тут порошок, там плямка, там знов щось нечистого. Гляділа на це зовсім іншими очима тепер і було їй невимовно прикро, що не могла закрити перед очима тих людей цих дрібних, а таких виразних фактів. Спаленіла, коли малий чоловічок витягнув з кишені білий платочок і прочистив ним ніжку шклянної посудини на квіти, нажаль порожньої...

Було їй соромно. Вона відчувала, що і другий гість бачить це все, лиш, що він не говорить на цю тему нічого. Але вже волила балачку малого, як мовчанку другого. Сором палив їй щокі і вона сама собі здивувалась, що десь зник її переляк перед тими людьми, а вона почуває себе вже багато краще, як спершу. Не бачила тепер з їх сторони ніякої небезпеки. Вони поводились як люди, хоч і дивної категорії, та вона бачила, що для неї вони не мали ніяких лихих намірів. І оба говорили українською мовою, а Наталя змалку все мала довір'я до тих, хто говорив українською мовою... Може тому, що батько так до неї все говорив...?

У чужій Москві для неї рідна мова значила багато. Та не сміла підвести на них очей. Її личко палало ще соромом за такий брак чистоти у її кімнаті і їй бракувало відваги глядіти тепер на них прямо. Перед собою самою вона мала оправдання, вона ж не мала великої кількості вільного часу, щоб могли собі дозволити поза студіями перебувати довго дома і займатись такими зайвими дрібницями... Зайвими...

Макроскопійна фізика забирала в неї увесь вільний час. Наука була досі її стихією і Наталя поринала в ній без пам'яті, слідом свого батька. Вона, як студентка досягала великих успіхів і для неї стояли отвором двері директорських канцелярій та студентські стипендії. Може і закордон вона виїде...

Всетаки застидалась, коли згадала, що ці люди напевно проводять поза своїми домами — якщо вони їх взагалі мають — ще більше часу, як вона, а проте уміють помічувати такі дрібниці. І Наталі з того всього стало ще більше неприємно, коли із круга її власних думок вирвав її гостріший запит першого гостя, іменем Борбенко.

— На якій підставі я маю вам повірити?

Наталя зрозуміла, що вони вже довший час балакали про щось, чого вона не чула і не розуміла.

Малий чоловічок здвигнув раменами.

— Ви можете мене навіть повісити... але свідка на те я вам

не покажу. Ви хіба розумієте, ні? Якщо не помиляюсь, ви належите до еліти англійської розвідки тепер, ні?

— Це зайве. Я вас розумію однак. Але я таксамо добре можу вважати вас провокатором.

— Можете. Це вже залежить від вашого розуміння. Ви можете собі і мені довіряти, інакше трудно. Я маю завдання зійтись із вами і повідомити вас, що ми з хвилиною вашого приїзду тут залишаємо площу вільною. Віримо, що ви тут даєте собі раду у потрібному нам напрямі. А ми... підемо даліше. Ми вам поможемо на цьому терені всім, чим тільки зможемо.

— Я працюю для Англії.

— Ви працюєте для України — повторив вперто малий чоловічок — і ви про це знаєте так само добре як я. Ви в Греції працювали не для Греції, тільки для України. Де ви воюєте проти Москви, ви воюєте для України. Ми всі вояки іншого стилю... Ми не вдягаємо шоломів і виступаємо у бій без прапорів. Але ми цей бій ведемо всюди там, де є наш ворог. Не помиляюсь хіба, що?

Наталя відчула як несподівано залізними тонами заграв голос малого чоловічка і як застигло його молоде ще обличчя.

Борбенко сплів руки на столі. Не випускав однак зброї.

— Хто це „ми”?

Малий мовчав.

— Я мушу знати... поважно.

Чоловічок застановився на хвилину. Потім заговорив тихіше, вільніше.

— Я хочу звернути вашу увагу, пане Борбенко, що це, що я вам говорю... є тайною. При столі є третя особа. Я не бажав би її втягати у наші справи. Краще, якщоб вона осталась поза ними... і думаю, що це було б і вашим бажанням, ні?

— Ні. Панна Киенко мусить знати все, бо вона гратиме у тому всьому чи не одну з головних роль. Може навіть несвідомо. Саме тому я так шукав, коли мені стало відомо, що професор Київський перед смертю написав листа до дочки і передав за посередництвом доктора Жарини. Цей лист я хотів би бачити.

Малий чоловічок озвався спокійно.

— Ви його побачите. Навіть два.

— Два...? — на обличчі Борбенка відмалювалось здивування.

— Два. Бо стільки листів передав доктор Жарина дочці професора... тут приявній Наталі Киенко. Вона може це підтвердити. Та це потім. Покищо... ви перебираєте з цією хвилиною всю відповідальність за мовчанку панни Киенко.

Після цих слів чоловічок підняв зір на Наталю.

— Ви здаєте собі із того справу, товаришко?

Наталія не відповіла. Він ждав хвилинку, потім докинув кілька пояснень.

— Ваші політичні переконання мене не цікавлять. Я знаю одне: ви є україночку і за зраду цих річей перед ворогом Україна вас покарає смертю. Бо Україна є одна і її не цікавлять так як і мене особисті переконання її... в цьому випадку, дочок. Чи ви добре мене зрозуміли?!

Борбенко запримітив, що до неї чоловічок говорив коротко і гостро, наскрізь наказуючим тоном. В чому полягала суть і льогіка його поведінки...? У підході?

Наталія не знала, чи від неї вимагають серйозної відповіді, чи її тільки так остерігають. Над нею знов затяжила дійсність. Борбенко поспішив їй з допомогою.

— Скажіть „так” громадянко.

Наталія не могла опертись і майже підсвідомо притакнула рухом голови. Малий чоловічок глядів ще хвилину на неї, потім звернувся до Борбенка.

— Тепер ми говоритимемо ясно. Я репрезентую тут Розвідчий Відділ Штабу Української Повстанської Армії, Групи Схід. Це і є ми, пане Борбенко.

Вони оба говорили, а Наталія думала, слухала і дивувалась сама собі. Дивувалась, що її ані не лютить їхня, ворожа Союзіві балачка, ані вона не має охоти позбуватись їх із дому, ані вона не чує себе обиджена. Сама не знала в чому причина такої поведінки з її боку. Ось тут, на її очах сиділа людина, що признавалась у приналежності до Армії, за якою по всьому Союзіві ганяли спеціальні кадри військ і міліції і не боялась нічого. А вона, громадянка Союзу прислухувалась і не протестувала, ба навіть не бажала протестувати...!

Малий чоловічок не виглядав на члена цієї легендарної Армії. Вона ніколи так собі не уявляла її вояків. В ньому не було нічого геройського, навіть груди його зовсім не випинались до переду, тільки його високе чоло і його очі могли ще навести на думку, що це умовий, розважний працівник якоїсь гарної установи. А тимчасом..

Борбенко мовчав хвилинку. На нього це не робило такого враження.

— Як мені вас звати? Під якою цифрою думати про вас?

— Марко. Це вистане. Марко і ще малий.

В кімнаті було святочно, що Наталя не пригадувала собі щоб ще колинебудь тут так було.

— Отже Марку... скажіть мені дещо більше.

— Ще більше? Хіба не досить?

— Відносно... вибуху у Москві.

— Ах... це. Я хочу вам передтим на щось іншого звернути увагу. Я хочу вам сказати, що ми залишаємо вас у Москві... самого. Ми вам не хочемо тут перешкоджати, бо ми вам тут непотрібні, так як і ви нам. Це неекономічно було б нагромаджувати тут стільки сил. Ми мусимо понести боротьбу далше. Але ми надіємось, я вірю навіть, що ви тут зробите так, як вам наказуватиме сумління і честь... українця.

Борбенко не відповів. Його зір заблукався на обличчя Наталі і зупинився там, на її чистому, рівному профілю. Не було у ньому нічого надзвичайного, не було теж нічого негарного. Наталя зате у цілій постаті мала щось притягаючого, щось принадного. І в очах у неї жевріло якесь тепло, тепло, що за ним інстинктивно тужить кожний чоловік.

У руці револьвер. Помітивши його, Борбенко виконав малий рух і заховав його у кишені. Так диктував йому інстинкт. Щойно тоді глянув на малого чоловічка. Цей сверлував його очима.

Борбенко заговорив спокійно і опановано.

— Ви сподієтесь, що я для вас зроблю все.

— Не для нас. Для України. Ми тільки її слуги. І ви теж.

— Знаю... Я зроблю. Все.

В очах малого чоловічка блимнув вогник вдовolenня. Та по собі він не показав його зовсім.

— Ви виконаєте тоді свій обов'язок. А тепер я вам скажу, що ми знаємо досі. Ми вже від шістьох місяців слідкуємо за зусиллями большевиків здобути тайну продукції атомових вибухових матеріалів і досі ми змогли ствердити тільки одне: вони є близько позитивного розв'язання цієї проблеми.

Марко втих. В кімнаті встала свідомість смерти професора Київського, самотньої надії Советського Союзу.

— Москва робить жахливі зусилля, щоб прискорити час розв'язки цього питання... Вся її енергія наставлена туди і незабутня заслуга професора Київського, що термін цей відсунуто на пів року, може на рік.

— Професор посвятив себе?

— Професор посвятив себе — повторив Марко. — Відправив у критичний день всіх працівників і остався сам із своїм



жахливим пляном. Асистент, доктор Жарина, відвідав його останній. Та про це не повинен ще ніхто знати. Крім нас... Асистент забрав від нього листи. Оба листи протягом одної години. Вони розпращались і професор відійшов до себе, до своїх лабораторій, а асистент стояв ще з десять хвилин в задумі. Відтак втік скорою ходою, неначеб за ним хтось гнався. Квадранс пізніше професор спричинив експльозію і Атомовий Інститут перестав існувати.

Наталя плакала тихенько. З мужчин ніхто не рухався її потішати. Вона мала повне право на плач. Це говорено про її батька!

— Чи доктор Жарина... певний чоловік?

Марко думав хвилину.

— Ні. Але він виконав прохання професора і тим самим зв'язався із ним... хоч і по смерті.

— Він міг відмовитись...

— Так. Але науковці це взагалі дивний народ; серед них панують інші правила як серед звичайних смертельників. Жарина не зрадить.

— А що є в листах?

Марко вказав на Наталю.

— Про це вона повинна знати.

Дві пари очей спочили на її обличчі. Наталя на силу опанувала себе. По короткій мовчанці вона заявила їм уривано, що вона цих листів не читала ще...

Вдій хвилині хтось застукав. Ніяких кроків не було перед тим чути і тому Борбенко встав скоро і тихо як дух. Його рухи можна було подивляти. В млі ока він вже стояв під стіною із пістолем в руці.

Та на те озвався малий чоловічок.

— Громадянку, можете спокійно відчинити. Це один із наших. Може є щось цікавого.

Борбенко змірив його коротким, гострим поглядом.

Наталя ворухнулась, щоб відчинити.

— Ви певні, що це один із ваших?

— Так, бо ми так умовились.

— Чого тоді ви здавали мені свою зброю? Ви ж у перевазі...

Малий чоловічок піднявся зза столу із ледві видним усміхом на устах. Сягнув рукою поза себе і на долоні показав Борбенкові малий револьвер.

— Це раз — заявив. — А друге, я знав, що ми не будемо ворогами. Тому я дозволив вам себе роззброїти. Та знаєте, що

весь цей дім є обставлений нашими людьми. Ми працюємо певніше, як це зразу може видаватись. Приємно нам буде мати у вас союзника.

Борбенко відчув деяку втрату ґрунту під ногами так ненадійно вибитого отвертим союзником. Вся його міцна побудова хиталась дещо в обличчі цієї малої людини.

Наталя послухала його кивка і відчинила двері.

До кімнати ввійшов з передпокою середнього росту робітник. Дашок шапки і поведінка зраджували типового советського робітника. Але мова його залунала інакше.

— Друже командир... — здержався, доглянувши під стіною ще іншого чоловіка в кімнаті і крім цього дівчину побіч порога. Та коли Марко успокоюче кивнув головою, продовжав. — Друже командант, в цій хвилині приніс Стусан звіт з централі. Повідомляють вас, що до Москви прибув відомий провокатор Богдар Борбенко, тайний член Виконного Комітету МГБ...!

Стук роздався в кімнаті. Всі очі повернулись в сторону Борбенка, а він стояв зимний із заціпленими устами і старався усвідомити собі глибину щойно висказаних цим чоловіком слів.

Це тривало секунди. Борбенко проте мав час глянути на бліде, паперове обличчя Наталі Киенко і вчитати в її широко відкритих очах здивований і глибокий біль, може навіть жаль...

Секунди минали в кромішній і напруженій тишині. Може дві, може три, хто його знає. Піддатись, дати себе зловити, перестати бути паном своєї волі...?!

Богдар Борбенко здригнувся нервово...

## VII.

Д-р Іван Жарина глянув на карточку, що її держав в руці і підняв задуманий погляд на своє оточення. Ствердив вже другий раз понад всякий сумнів, що воно не відповідає змістові карточки і старався охопити своєю свідомістю діапазон різниці.

Ззиваний був до військово-технічного відділу при міністерію оборони і приготувався на таку візиту. У зв'язку з енергійною прочисткою терену катастрофи та зв'язаними з тим всякими актуальними проблемами, доктор Жарина навіть бажав собі відбутися якусь довшу конференцію з відповідальними чинниками. Зазив прийшов йому в саму пору.

Та щось інше дало йому до думання. Коли зайшов до великого комплексу будівель міністерію оборони приділено до нього окремого вояка і цей привів його аж сюди. „Аж сюди” — подумав собі доктор Жарина тому, що хоч і як був зайнятий науковими та професійними питаннями, запримітив, що такими довгими коридорами він мусів давно вийти поза мури міністерію оборони. Де він находився тепер...?

Мовчаливий вояк не уділював йому по дорозі ніяких пояснень, німий, як риба. А кімната, що в ній тепер находився д-р Жарина, не мала вікон, лиш одну лямпочку по середині стелі і скромне бюро в куті. Два крісла доповняли її обстановку, а на бюро стояла інша лямпа, трохи подібна на малий прожектор. Доктор не припускав, що нею світитимуть йому в обличчя. Вояк стояв при дверях і все разом взяте дуже дивно виглядало, як на міністеріяльне запрошення. Д-р Жарина мав право проходжуватись по кімнаті, бо не було в ній для нього покищо ніяких перешкод. Мав право теж потонути у власних думках, бо ніде не висіла відповідна заборона. Ніхто йому не перешкодив.

Деколи кидав оком на військово, мовчаливу постать з крісом і дивувався, як в людському будь що будь обличчі може находитись стільки кам'яного виразу та стільки цілковитого збайдужіння. Був певний, що навіть якби тут грім вдарив, налите, біле обличчя не здригнулось. Д-р Жарина цікавився дещо антропологією і любив приглядатись людським постатям, їхній будові та їхнім головам. Зокрема цікавили його голови з розвиненим тім'ям, що вказувало на великий засіб

мізкової матерії і разом з тим на більшу спроможність думання. Тимчасом такі великоголовці, як ось цей, при дверях, здається, не то, що не думають зовсім, але й неначеб не мали мізку, не реагують. Поступають лиш згідно з кількома завченими параграфами і знають обслуговувати зброю. Це все, що вони вміють і все, чого їх навчено... Як багато таких, як він, ходить вже сьогодні по світі...? Куди прямує людство...?

Добре, це все гарно, але як довго ще прийдеться докторові так ждати на прослухання? Взагалі, це щось неясне... Щось тут не є логічне. Доктор під впливом такого настрою нагадував собі деякі двозначні вислови та усміхи міністра, шефа безпеки та інших тих, що з ним йому довелося зустрічатись. Щось у тому всьому не було все в порядку.

Задержався, оглянувся. Не міг зупинити зору на чомусь гідному уваги, бо нічого такого не було. Стіни були комплетно голі. Навіть контакту від електричного світла не було, або не було видно. Долівка чорна, стеля темна, вапно стін синяве...

Зупинив зір на постаті вояка. Хвилину глядів на його бездушне обличчя, потім здвигнув раменами і знов став проходжуватись по кімнаті. Доходив аж до бюрка, кидав оком на пустий блят, на порожнє крісло, одне і друге і знов йшов назад. Потім вже не застановлявся, чи йде до заду, чи до переду. Кімната була чотиригранна і одиноко це бюрко визначувало у ній певний сталий напрям.

Витягнув руку і глянув на годинник. Аж налякався. Вже більш години ждав отут, у кімнаті без вікон і не знав, що це все власне означає. Знетерпеливився. Щось нарешті є на речі, коли його так трактують. Чому його тут приведено? Де є відповідальні чинники з якими він хотів балакати...?

Підійшов до вояка.

— Позовіть мені вашого начальника!

Мовчанка і відгомін власних слів були одинокою відповіддю. В очах вояка не було навіть відблиску свідомости.

— Позовіть же мені начальника, до чорта лисого...! — скрикнув нарешті д-р Жарина і застидався. Пощо кричати? До кого? Пощо тратити нерви...? Чи не краще пристосуватись і спокійно чекати...?

Відійшов назад не одержавши від вояка навіть знаку, що цей взагалі його розуміє, або звертає на нього якусь увагу.

Помалу починав відчувати щось в роді неприємної непевности, помімо великої дози філософії у розумінні зовнішніх явищ життя. Дивна поведінка властей із ним непокоїла його щораз більше. Не відчував страху в його звичайному розумін-

ні. Це поняття для нього було органічно чуже. Довгі роки дослідів над самими первинними життя у центрі його повстання, у дивному і незглибленому світі атому виробили у ньому нехтувальний погляд на все, що не мало далекосягlosti і таємної сили найпервісніших елементів. Зроду впертий і твердий, своєю працею загартував себе тільки і не навчився переживати життя у його многогранних, ясних і темних формах. Тракував його як конечність, не як шлях до мети. Не умів відчувати у ньому чогось гарного, пориваючого, або жажливого і небезпечного. Вічний і свідомий риск науковця, що працював між хижакками радіоактивних тіл, прив'язаними непевними ланцюгами до непевних правил модерної фізики, виробив у доктора Жарина насмішливий погляд на дрібні справи і клопоти. Він цей погляд пристосовував повністю і до своєї власної особи. Не лякала його смерть. Його лякало незнання. Непевність і несвідомість. Його ум бажав розв'язок. Доктор Жарина не був жонатий і не мав дітей. Все його ество оберталось довкруги атому і його товариші недаром говорили, що в товаристві доктора Жарина кожний атом одержує автоматично ще один електрон. І тим електроном, тим набоем незмордованої енергії був якраз доктор Жарина сам. Не кохав нікого і не був коханий. Його зовнішній вигляд стягав жіноче око, але він цього не бачив. Його пасією був мікроскопійний світ планетарних устроїв і там, серед нечутного руху і життя гігантських мас накопиченої енергії атомів доктор Жарина почував себе дома і відчував повне життєве вдоволення.

Він жив атомами і таємними перемінами, що з них у несамоовитих, здавалобся революційних, а проте так впорядкованих комбінаціях творилось само життя, повставали якісь неясні ще, початкові поняття про первісний уклад Всесвіту, про великий Рух і про велике Життя. Доктор Жарина при цьому всьому став глибоко релігійним чоловіком, на свій лад. Для нього здавна було вже ясно, що щось керує тим всім і те щось він не умів собі інакше назвати, як тільки безконечно Великим Умом, або як його зовуть просто люди...

Двері несподівано відчинилися і зударившись з одвірком, різко перебили біг думок доктора. Він зразу повернувся до дійсности і задержався на середині кімнати з капелюхом у руці.

Побіч нього проходив у сторону бюрка молодий, добре збудований і гарно одягнений у військовий однострій старшина в ранзі капітана авіації. Не глянувши навіть на доктора і не поздоровивши його ані одним словом, сів за бюрко, розклав

паперову течку, що її держав в руці і заглибився у читання якогось документу.

Доктор слідкував за ним цікавим оком і не розумів цього. Довгий час глядів на те все мовчально, доки не усвідомив собі, що навіть його науковість не може мати більше терпцю. Підійшов тоді до бюрка і голосно, та виразно промовив.

— Здрастуйте...!

Думає, що і тепер мовчанка буде йому відповіддю, бо тут все мовчало. Та ні. Капітан підвів помалу голову, підняв на доктора пару очей і навіть ці початки психології, що їх засвоїв собі доктор Жарина, дозволили йому догадатись, що має до діла із незвичайно пронизливою парою зіниць, а що за тим...

— Ви б не перешкоджали мені, товаришу доктор, коли я мушу познайомитись спершу із деякими фактами.

Докторові стало неприємно.

— Вибачте, я не хотів вам робити прикроців, але мене призвали до міністеріум...

Капітан не спускав з нього очей. Перервав йому нетерплячим рухом і глянув у сторону поста при дверях. Пост виструнвився під тим поглядом. Капітан махнув рукою, якби обганяв настирливу муху і пост зник без слова, стукнувши зап'ятками.

Хвилинку грався на устах капітана незначний усміх, неначе вдоволення із так добре вишколеного персоналу, та коли він переніс зір на доктора, цей міг там помітити тільки дві шпильки, що кололи його принизливо і глибоко, не зупиняючись на зверхніх деталях.

— Ми не знайомі — заговорив капітан і піднявся. — Капітан авіації, Сергій Сфремович Ватутін.

Простягнув руку і доктор почувся певніше.

— Доктор Іван Жарина — докинув.

— Сідайте.

Доктор не міг собі пояснити першого привітання і теперішньої чемности. Це були два поняття, що їх він не міг покищо звести на цю саму площину.

Капітан заняв місце і вказав пальцем на документ.

— Ваша автобіографія. — Ствердив це зовсім звичайним тоном.

Доктор підняв одну брову вгору.

— О, мене тішить така дбайливість — заявив чемно, помітивши переписаний на машині документ. — Та ви дозвольте, я хочу спитатись, чому мені це довелось так довго ждати сьогодні...? Ви знаєте, що у мене дуже мало зайвого часу...

Капітан підняв очі на доктора. Він мав звичку підносити

зір помалу і з надумою, так як важкий вагон, десь у порті. А доктор Жарина мимоволі не міг опертись враженню, що ці очі сміються з нього.

— О так, я вірю вам... Від дня трагічної катастрофи Атомового Інституту ви день і ніч працюєте над його відбудовою. Я знаю про це точно. Як вам йде праця?

Доктор уклав обличчя у вираз зацікавлення своєю роботою. Зробив це так старанно, якби дуже йому залежало на захованні дивного внутрішнього спокою.

— Робота важка, але йде скоро вперед. Прочищення терену буде до тижня закінчене. Зокрема після пристосування важких кранів пішла праця скорим темпом. Вчора треба було висаджувати все праве крило Інституту, зогляду на неможливість швидкої розбірки. Інженер Белов проводить діло дуже енергійно. Одне тільки...

Доктор нагло вмовк. Та зараз же набрав віддиху і спокою, щоб кинути кілька зайвих слів, але очі капітана пришпилили його на місці. Д-р Жарина відчув, що ці очі стараються пробитись до його свідомости, та зрозумів разом з тим, що він ставить їм сильний спротив, навіть без великого зусилля. Але всетаки підірвала його амбіція.

— Що саме...? — кинув капітан.

— Одне тільки завваження у мене, товаришу капітане. Непотрібно гине багато... арештованих, при роботі. Першого дня не було ще випадку, але вже під вечір слідуючого дня осталося на площі всього тринадцять осіб. Працюючи без найменшого забезпечення проти діяння збійчого радіювання, вони призначені на смерть. В деяких місцях Інституту, зокрема на місці лабораторій, радіювання таке сильне, що люди не видержують довше як три години. В найближчих днях втрачимо взагалі всіх робітників. Заломляться і помруть... навіть найсильніші. Це мене дуже болить, як чоловіка. Думаю, що це було б непотрібне...

Капітан опустил очі на поверхню бюрка і стукнув олівцем по папері.

— Тааак... — протягнув із коротким посвистом. — Нехай вас це не болить, товаришу доктор. Вони ж працюють для радянської науки... ні? Для радянського народу. Може в такий спосіб хоч в частині оправдають свої провини супроти нашої батьківщини. А ви якої думки...?

Доктор передбачував це провокаційне питання.

— Мені йдеться про те, щоб якнайменше робітників виконало якнайбільше праці. А позатим... мені однаково, товаришу

капітане. Я певний навіть, що цих людей можна використати для наукових дослідів... ні? Треба б покликати професорів-біологів з Москви, з університету та знатоків з Відділу Радіології при Міністеріюм Оборони. Ці досліди можуть бути дуже цікаві якраз у зв'язку з діянням радіювання на живий організм... людини.

Доктор перевів свій короткий доклад дуже сухо і науково та помітив, що капітан прислухувався йому дуже уважно. Відчував що нелогічність, яку він свідомо зробив, перейшовши із своїх попередніх співчувань на чисто матеріяльне використання нещасних арештантів, та він знав, що у цій хвилині іншого виходу для нього не було. Він знав, що у цій хвилині доля його науки і його праці важилась в очах капітана Ватутіна. Доктор зрозумів, що під скромною рангою цього молодого старшини скривається сіра еміненція міністеріюм оборони.

А масовий, холодний морд на сотнях арештованих зробив на нього надто сильне враження, щоб він міг пройти побіч цього байдуже. Навіть, як науковець не міг він погодитись із таким розтрачуванням хочби дослідного матеріялу. Його враження вирвалось йому необережно у розмові з тим холодним і розважним капітаном, але тепер доктор мав надію, що вдалось йому затерти підозріння, що збудилось у запитливих очах Ватутіна. Заховавши вже й надалі суху, наукову міну, старався видержати в цій ролі до кінця.

Ватутін нотував щось на бльокноті і доктор не міг ніяк прочитати, що саме він там написав. Аж по якомусь часі зрозумів, що Ватутін стенографує. Але що...? Вдавав, що не цікавиться тим зовсім. Тільки дивний неспокій, що ніколи ще не гніздився у його свідомості, тепер найшов собі там місце і ніякі холодні роздумування не могли його звідтіля викорінити.

Капітан підняв голову, відклав олівець і простягнувся вигідніше у кріслі. У кімнаті непомітно зросло напруження, коли доктор здав собі справу, що щойно тепер починається властива розмова, а все попереднє було тільки пригриркою.

— Товарищу докторе...

Капітан Ватутін заакцентував ці два слова з особливою любов'ю, неначеб висказування їх справляло йому незвичайну приємність. І очі у нього стали солодкі, дитинні навіть. Та як же різно задзвеніло секунду потім поставлене питання!

— Товарищу докторе, скажіть мені тепер, коли ви останній раз бачились з професором Скит-Київським?

Доктор зробив в цій хвилині маленьку похибку. Граючи спокійно свою роллю, опанував себе так далеко, що найменше вра-



ження не зродились в його очах. Психічно підготував себе на переслухання, тоді, коли воно фактично не повинно було мати місця, і коли вже так, тоді було викликати у нього сильне і оправдане здивування.

Капітан Ватутін не забув зареєструвати собі цього факту.

Минула потрібна секунда, заки доктор здав собі ясно справу, що його спокій тим разом викликає нове підозріння. Взагалі зрозумів тоді доктор Жарина, що він не дасть собі ради так легко із того роду людьми. Він мусітиме інакшу тактику придумати...

На обличчі капітана не помітив ніякої зміни. Але це вже перестало бути для нього мірилом, бо переконався, що обличчя капітана Ватутіна уміло надягати яку завгодно маску. Він вдивлявся у доктора прозорими, сірими очима, зовсім спокійно, як кам'яна, мертва статуя.

— Останній раз я бачив професора у критичний день, в годині чотирнадцятій, коли мені довелося закінчити працю в Інституті.

— Розкажіть про це докладно.

Це залунало як наказ.

А доктор покорився, як людина, що не роздумує, а виконує.

— Я і сам бажав з кимось на цю тему поговорити — почав він рівним голосом. — Професор був якийсь неспокійний, зробив підчас досліджування ізотопів кілька малих похибок, смішних просто, забував про найзвичайніші речі і взагалі поводився нервово.

— Чи ви не запитались його про причину...? — перервав Ватутін.

Доктор заперечив .

— Ні. Ніколи я не смів питати професора про такі речі. Це його особисті справи і він на таке питання не дав би ніякої відповіді. Але його нервовість була дуже помітна. Він наприклад п'ять хвилин шукав етуї з ураном 238, тоді, коли воно лежало у нього під рукою, на лабораторійному столі. Включаючи малий циклотрон забув включити амперометер і коли б не моя заввага, могла трапитись катастрофа...

— Поясніть мені це ближче.

— Зовсім звичайно. Ніхто з нас був би не помітив натуги циклотрону і тим самим швидкість протонів була б остала поза нашою контролею аж до моменту викликання ланцюгової реакції в досвідній частині урану 235. А треба вам знати, що кожна спроба ланцюгової реакції, це значить вибуху атомів даного елемента, носить у собі деякий зародок катастрофи, бо

можуть зайти такі обставини, що вибух вийде поза наказані йому рямці і тоді ніхто не всілі здержати його там, де цього бажалобся.

Ватутін не розумів з того нічого, але кивнув головою притакуюче і слухав дальше.

— Іншими словами — продовжав доктор — професор міг несвідомо спричинити щось в роді вибуху атомової бомби і я припускаю, що вечірня катастрофа якраз таке мала джерело.

— Чому ж ви, як асистент і до деякого ступеня теж відповідальний за долю Інституту не звернули професорові увагу на його небезпечну... забаву?

— Ніхто ніколи того не робив і професор був би й так не послухав. Вам треба було його знати. Це була людина особлива у своєму роді. Він ніколи не питав нікого про раду і ніколи не руководився у своїй праці чужими впливами, які б вони не були. Тому тільки він міг досягнути те, що досягнув...

Доктор замовк. Бо що властиво досягнув професор...? Смерть? Тільки смерть, а Советський Союз з того не досягнув взагалі нічого. Такі певно мусіли бути й думки Ватутіна, бо він закінчив цю балаканину в різкий спосіб.

— Держіться теми, товаришу доктор. Про професора. В критичний час.

— Я пояснював собі його нервовість деяким перемученням, тимбільше, що професор кілька днів і ночей передтим інтензивно працював. В Інституті всі ходили в той час на пальцях, навіть міністр оборони не відвідував професора як звичайно, коли ми його повідомили, що професор є вже близько розв'язки цієї великої проблеми викликування та гальмування експлозії атому.

— Дальше.

— Але мушу признати — тягнув доктор свобідно — що в той день нервовість професора діяла і на мене. Так неначєб я прочував щось лихого. Професор грався з вогнем і при тому виказував такий брак опанування та сил. Це нервувало нас всіх. Другий асистент професора, доктор Бумагін проковтнув кільканадцять порохків, і весь час при цьому був блідий та не спускав ока з показників нашого малого циклотрону...

— Доктор Бумагін лежить в лічниці для нервово-хворих — додав від себе капітан Ватутін.

— Так... не видержав. В кожному разі, коли професор успішно закінчив свою працю, нам всім впав камінь із душі. Наші побоювання були зовсім оправдані. Досліди з ураном взагалі є небезпечні, не тільки для безпосереднього дослід-

ника, але й для далекої околиці і тому саме ми були раді, коли біля чотирнадцятої години професор виключив нарешті електричну струю. Я взяв тоді із собою додому висліди поодиноких реакцій, щоб обрахувати правдоподібність поцілу ядер урану 235 при різних натугах та різній швидкості вистрілюваних нейтронів і з тими ми розійшлись. Але професор, не знаю сам, чому, неначеб перечував нещастя, бо працюючи зі мною сказав таке, як ніколи ще. Висловив якусь надію, що ми ще побачимось, а на мій здивований погляд усміхнувся дуже змучено і прохав мене ще зайти вечором. Я не заходив, просто тому, що не хотілось мені йти дощем, а позатим я бажав закінчити обрахунки, що займали мені багато дорогого часу.

— Хвилинку — капітан Ватутін піднявся дещо і нахилився у сторону доктора. — Чи тоді, коли ви віднесли враження, що професор щось прочуває, не прийшло вам на думку, що професор може носитись із думкою самовбивства...?

Доктор зрозумів знов запит.

— Не можу вам цього сказати... Такого враження я не відносив ніколи, бо професор був дуже життєвий, любив добре їсти і випити, любив жартувати і взагалі ніколи не зраджував навіть тіні того роду намірів. Та це прийшло мені на думку пізніше, по катастрофі...

— Ви рахувались із можливістю катастрофи зовсім серйозно! Доктор рішив завернути з того шляху.

— Ні — відповів ясно. — Професор переводив свої досліди, правда, дуже енергійно і при накладі великих та небезпечних навіть кількостей електричної енергії, так що з можливістю пожежі, чи навіть частинних експлозій льобораторійного масштабу ми всі рахувались, але не з можливістю такої катастрофи. У нас були забезпечення проти пожеж і інших подібних випадків. Та проти вибуху урану немає ніякого забезпечення.

Капітан Ватутін вдивлявся в доктора вперто, як слідчий.

— Скажіть мені виразно, чи ви рахувались із можливістю катастрофи!

Доктор держався.

— Це питання не так поставлено. Із можливістю катастрофи людина мусить завжди рахуватись, але ми знали, що там, серед нас катастрофа неможлива, хочби тому, що нас забагато було на місці, щоб зпід нашої уваги виховзнула найменша навіть дрібничка.

Капітан наставляв. Така відповідь його не вдовольяла.

— А чи можливість викликати катастрофу лежала у силах професора?

Доктор приглянувся з правдивим зацікавленням цьому чоловікові. Його питання стали йому подобатись.

— Ясно — відповів коротко.

Капітан випростувався на весь ріст.

— І ви помимо цього не повідомили міністерію оборони про такий стан річей! Я не стрінув ніодного вашого звіту із заміткою, що стан дослідів так далеко посунутий і що професор може спричинити вибух атому! Чим це пояснити?!

— Дуже просто — холодно кинув доктор. — Щойно в чотирнадцятій годині критичного дня стало нам ясно, що в наших силах є вже можливість викликати вибух. А звіт повинен був відійти три дні пізніше. І на якій підставі, товаришу капітан, хтось з нас мав думати, що професор Скит-Київський не заслуговує на довір'я партії і уряду...?

— Про це я не говорив.

— Але я це вичуваю із ваших запитів. Зрештою, ви не забувайте одного, що ми всі не могли так бути зорієнтовані як професор. Досліди з вибухами радія переводили вже асистенти самостійно, але з елементом урану куди важча справа. Один тільки ізотоп цього елемента піддається ланцюговій реакції, інші погасають у собі самі і не доводять до ніякого вибуху. Ось і річ в тому, що тільки один професор знав, чим видістати цей ізотоп і як спричинити у ньому вибух. Ми були нікими свідками цих дослідів... та вже нам не довелось опанувати цю ділянку. Інституту вже немає.

Капітан бубнув пальцями по столі.

— Розкажіть мені, що ви знаєте про вибух радія, чи як там.

Доктор скося глянув на нього. Але говорив спокійно.

— Я цікавився цією ділянкою особливо просто тому, що бажаю зробити радій зовсім нешкідливим і поширити лікування при його помочі, зокрема недуги пістряка. До цього треба радій опанувати стовідсотково, це значить треба уміти йому наказати бути таким, а не інакшим, бо радій, як і уран, має свої примхи і вони часто кінчаються смертю дослідника... або лікуваного. Я можу довести до вибуху певної кількості радія, коли піддати його окремому обстрілові магнетизованих протонів гелія при особливому процесі переходу цього газу через електричний лук.

— Чи ви можете опанувати й уран...?

— По певному часі... може й так.

— Скажіть, що це є, цей вибух, чи як ви називаєте, ланцюгова реакція?

Доктор надумався хвилинку. Потім озвався байдуже.

— Це є просто скорочений процес радіювання. У природі він забирає мільйони років часу, заки кусок радіоактивного елемента розпадеться шляхом промінювання на цілий ряд похідних, а в випадку штучно спричиненого вибуху цей предовгий процес скорочується до якоїсь мікроскопічної частинки секунди.

— І це має велике значення...?

Доктор глянув на нього якби перший раз його бачив.

— Це є більший винахід як опанування вогню людиною — сказав помалу і виразно. — Це є куди більше як у свій час був винахід стрільного пороху. Це є ... новий світ, ви розумієте...?!

Ватутін не відповів. Його думки працювали наскрізь практично.

— І це є оця славна атомово бомба?!

— Приблизно — так.

Капітан вийшов зпоза бюрка і перейшовся по цій безвіконній кімнаті. Він тут дуже добре почувався. А доктор не хотів мовчати. Мовчанка зле діяла тепер на нього.

— Міністерієм оборони знало точно про стан дослідів професора. Воно поклало на них великі надії. Між іншим були вже у тракті переговорів пляни будови окремих фабрик для продукції важкої води а за тим і фабрик атомової зброї, зокрема бомб, що їх можна б розряджувати на віддаль, при допомозі відповідних радієвих хвиль...

Доктор перервав, потім додав спокійно.

— Розуміється, я це говорю вам тільки до особистого відома, згідно зі словами міністра оборони, щоб з вами я вдержував тісний зв'язок, як з його повновласником. Правда, обстановка у вас дещо... цікава — доктор повів зором довкруги — але це остаточно не моя справа.

Запримітив в сірих очах капітана певний блиск, щось неначе перспективу далекої думки, у практиці щось, неначе підозріння. Відчув це вже не перший раз у цій розмові, але всетаки не робив собі з того нічого.

Та капітан несподівано вискочив з деякою сензацією.

— А знаєте, товаришу докторе, чому це міністр оборони мене призначив своїм повновласником по ділянці... як ви кажете, радіювання, а я кажу... великого знаряддя пролетаріату для боротьби з капіталістичним оточенням? Не гарно це

звучить?... Величне зняття пролетаріату для боротьби з капіталістичним оточенням...! Гарно! — відповів сам собі капітан Ватутін, ще заки доктор успів йому притакнути. — Та ось, що вас напевно зацікавить, товаришу докторе... — капітан сповільнив свою мову і тепер цідив слово за словом, помалу і виразно. — Що ви скажете на можливість... що це не випадок стався в Атомовому Інституті, а просто... саботаж!?

Капітан пильно вдивлявся в цій хвилині у доктора і цей мусів прикликати багато своїх внутрішніх сил на поміч, щоб вдержатись у рямцях нормального виду. Голос його задзвонив щирим і глибоким здивуванням .

— Саботаж...?

Капітан не відповів. Він сам ждав на відповідь.

Др. Жарина здвигнув раменами, задивлений десь у майбутність.

— Безперечно... ворогам було б на руку, щоб наша держава не здобула тайни розв'язки атомової експлозії... певно. Все є можливе. Але це не поміщається мені в голову... Атомовий Інститут був так стережений, був так міцно забезпечений проти всякого ворога... Дивно стає, як це могло статись.

Капітан цідив дальше помалу, користаючись з мовчанкою доктора.

— Проти ворога з-зовні Атомовий Інститут був забезпечений... але проти ворога в середині...?

— Внутрішнього ворога...?

— Так, товаришу доктор. Внутрішнього ворога... І його ми якраз шукаємо і будемо шукати так довго, доки не знайдемо! Бо професор... згинув, але він не був сам...! Ми думаємо, що він не був сам...! Довкола нього була пригожа атмосфера... Він мав довкруги себе людей таких як він... Ви розумієте, товаришу докторе...?

Д-р Жарина дивився на нього тепер спокійніше як передтим. Виразно знав вже, яка його позиція тут і як він поставиться до всього майбутнього. Капітан визначував йому вже грище, що на ньому прийдеться розіграти не один ще бій. Лиш за що...? І для кого...? Чи це доля так штовхає його в сліди професора Скит-Київського? Чи може ідеї професора житимуть і тягнутимуть інших за собою навіть після його смерти...?

Всетаки доктор був безпорадний у дальших здогадах. Не знав, чи включатись йому у біг думок капітана і шукати в собі самому ворога Советського Союзу, чи збайдужніти і залишити всю цю втіху капітанові та йому подібним...? Які вони всі наївні, дурні просто...

— Всетаки, товаришу докторе, це міг бути саботаж виконаний самим професором — твердо сказав нагло Ватутін. — Він міг діяти з чийогось доручення, це певне і нам треба знати, з чийого доручення він діяв. Ось у цьому ви мені допоможете. Хто, яка держава дала йому наказ висадити себе у воздух...?

Доктор Жарина вислухав цього всього неначеб не розумів докладно, потім відчинив уста і очі, примкнув очі, а з уст випустив природний запит.

— Ви справді підозріваєте професора у цьому, що він зробив саботаж на шкоду нашої держави...? Ви справді переконані в тому, що професор міг сам, з власного чи чужого рішення висадити у воздух Інститут, що його він сам будував...? Він же ж вважав його своєю святинею, чи ви здаєте собі з того справу, товаришу капітане...? Ніколи я не повірю, щоб професор нищив те, про що він все своє життя мріяв...!

І разом з тими словами доктор Жарина починав розуміти помалу глибіню цього величнього рішення людини, що таки посвятила все своє життя і весь свій здобуток... людству. Для його добра. Як зглибити професорову душу...? Що ним справді керувало? Чи такий... капітан авіації може зрозуміти всю глибіню чину професора...?

Капітан Ватутін дозволив докторові доволі надивуватись, а коли вже цьому останньому забракло всяких нових мін та окликів і став повторюватись, капітан повернувся до бюрка і опустився у своє крісло.

— Так, так, товаришу докторе. Я багато знаю. Багато більше, як ви можете догадуватись — сказав з притиском і неначеб не хотів більше навіть на цю тему говорити, склонив голову вбік.

Доктор дозволив собі злегка відітхнути від напруження та нараз загострив свою увагу до крайности. Помітив одним проблизком свідомости, що капітан, хоч голову склонив змучено на бік, проте пильно обсервує його кутом очей. Так пильно, що докторові стало моторошно. І знов відчув, що програв малий бій. Бо в хвилині коли він думав відпочати, капітан використав це на те, щоб побачити його без маски. І побачив. Правда, доктор скоро прибрав знов наукову міну і зробив такий вигляд, неначе б пильно застановлявся над можливостями цілої афери Атомового Інституту. Капітан тривав у своїй позиції мовчки і тільки його очі держались гострим поглядом обличчя доктора.

В кімнаті запанував нестерпний настрій. І тоді саме зрозумів доктор Жарина, що не уміє грати комедії, не уміє грати

ролі. Бракує йому до того внутрішнього наставлення. Життя не навчило його крутити. І у висліді такого розуміння побачив перед собою шлях, що вривався проваллям. До того чорного провалля прямував він вперто і мав враження, що ніщо його з того шляху не заверне.

Лиш чому те провалля таке чорне?... Чи може тому, що доктор Жарина не приготував ще до скоку у нього?...

Великим зусиллям задержував вигляд строгого науковця. Задержував повагу і байдужність, але відчував, що коли це потриває ще трохи довше, дрібненький піт виступить йому на чоло і він не додержить тайни, дарованої йому долею професора Скит-Київського.

Та капітан зідхнув, піднявся і простягнув до доктора руку.

Рука ця була холодна і вогка. Доктор з обридженням стиснув її і довгий час потім витирав долоню об штани, з браку гіршого сукна.

Особливим поглядом попрощав його капітан Ватутін. Погляд цей забрав собі доктор Жарина на дорогу і йдучи в товаристві мовчаливого вояка довгими коридорами, застановлявся, чи капітан Ватутін знає щось взагалі, чи ніщо — і не міг відгадати.

Бракувало йому досвіду в цій ділянці. Затужив за своїми атомами і за тихою кімнаткою, повною чисел і науки.

І ще одне. Часом приходили йому на думку якісь великі, таємні очі, але доктор Жарина відчував, що це нереальність. Відчував, що це щось поза ним, щось, до чого він права не має і мати не буде. Життя оминало його і щадило йому своїх ясних і темних сторінок. Для доктора Івана Жарини оставалась наука.

І злість викликало у ньому те, що такий собі капітан Ватутін сміє в його царство вштовхувати свою ординарну піку!



## VIII.

Приватний кабінет аташе Нордсона надиханий був весь теплою атмосферою вигідного добродія, що пикаючи люльку з прегарним тютюном, старався одночасно розглянути найважливіші справи дня. Його секретар, сухий і високий містер Скот, повідомлений докладно про все, що протягом дня склалося цікавішого та що вимагало від нього рішень на наступний день.

— ... в шостій годині вечором відвідини заступника міністра оборони, генерал-полковника Ференского, пів восьмої вистава в Оперному Театрі, у дванадцятій вечеря у синій залі в товаристві аташе Польщі, Фінляндії та Норвегії. Ексцеленція амбасадор прохає вас при цьому пробувати нав'язати ближчий, особистий контакт із аташе Белецким. Польща виказує тепер щораз міцніші західні тенденції, помімо російського натиску... Конференцію в його ексцеленції пересунуено на післязавтра, бо його ексцеленція завтра бере участь у відкритті металюрфічної виставки у Ленінграді...

— Досить, Скот, досить, голова болить від того всього. Подайте мені содову воду. Чи моя дочка повернулась вже з променади?

— Не знаю, ексцеленціє. Але сейчас гляну і якщо тільки повернулась, передам місс Еллі привіти ексцеленції.

— Так і передай їй теж, що я бажав би з нею сьогодні ще балакати. А повертаючи до речі... підчас відвідин генерала Ференского зробіть так, щоб зафіксоване було кожне висказане слово.

Секретар склонив головою з надзвичайною повагою. В очах у нього був оригінальний блиск, але аташе його не доглянув.

— Слухаю, ексцеленціє. Диктафон наш вже направлений.

— Так... І ще одне. Нехай протягом п'ятнадцять мінут ніхто мені тепер не перешкоджає.

Секретар і на те склонив голову.

— Ексцеленція дозволить спитати... ексцеленція має гостя?

— Щось в тому роді. Подайте наразі тільки віскі і соду. Позатим не забудьте повідомити мою дочку про моє бажання. А тепер, Скот, можете йти.

Секретар затиснув течку під раменем і, склонившись, залишив кабінет. Лакей вніс за хвилину бажану віскі і зник без

шелесту. Аташе витягнувся свобідніше і звернувся у сторону широкої порт'єри, що відділяла кабінет від дальших кімнат.

— Бренвідж, прошу заходити.

Порт'єра заворушилась і зпоза дверей вийшов молодий чоловік, середнього росту, в робітничому одязі. Безцеремонно сів на крісло і закурив із смаком довгу папіроску.

— Можемо продовжати — кинув знехоття аташе.

Вузькими пальцями гість стріпав попіл і знов помалу затягнувся димом. Його руки виказували велику суперечність із простим одягом московського робітника, але він собі того не брав до серця. На тему папіроски висловив переконливу завагу.

— Після тутешніх тютюнів наш видається рясм.

— А вам певно здається, що ви ангел. Злізьте з тих висот.

— Вже злажу, ексцеленціє. Але папіроска справді добра. Наша промисловість і під тим оглядом пішла далеко вперед.

— Так далеко — додав — що опинилась аж в Америці.

Бренвідж послухав і глянув на папіроску, на її марку. Папіроска була американської продукції. Аташе кивав головою і посміхався знуджено із патріотизму свого гостя. Бренвідж курих дальше, зовсім незбентежений поведінкою господаря.

— Продовжайте ваше оповідання — кинув нарешті аташе.

— А на чому ми закінчили, ексцеленціє?

— На вибуху...

— Що його по всякій правдоподібности спричинено з нутра, так. У момент експлозії в середині находився тільки професор Скит-Київський і двох возних, решта працівників Інституту була поза його мурами, навіть оба асистенти професора не находились під той час в Інституті. Режисерія вибуху була така знаменита, що в сам момент експлозії один з возних ходив по папіроски, а другий по якусь книжку до Сталінської Бібліотеки, що міститься недалеко Інституту. Професор їх повисилав. У висліді один возний трохи приглух, а другий тільки потовкся. Але сам професор лежить десь там, серед румовищ поділений на атоми і мені здається, що трудно буде матері-природі позбирати його до купи на остаточний суд. Советський Союз мусить покищо вдоволитись скромнішими, значно скромнішими успіхами і здобутками на полі дослідів атомової енергії. На цьому ми станули.

Бренвідж замовк, забрав з пачечки другу папіроску і прикурив від першої. На чолі мав задуму і повагу.

— На цьому ми станули, ексцеленціє і так говорять чисті факти.

Аташе позіхнув щераз, але вже міцніше.

— Стаєтесь нудним, Бренвідж. Повторюєтесь.

— Гм, ексцеленціє, серед румовищ лежить теж наш чоловік, Петро Кривенко... і згинув теж наш чоловік... капітан Рефрей. Як бачите, це все не є таке аж дуже нудне. Большевики проводять арештування у зв'язку з цією катастрофою. Під замітом шпіонажу в користь чужих держав позбуваються тепер різних людей...

— Так і що з того?

— Під таким замітом можуть і мене поставити під суд.

— Якщо вас зловлять.

— Ексцеленціє, ці собаки більше знають на своєму терені, як ми всі разом сподіємось. Я мав нагоду переконатись. Не забувайте, що до їх розпорядження стоїть тут весь адміністративний апарат, тотально все, чого собі може тільки поліційна влада бажати. Ми їх недоцінюємо, ексцеленціє. Вони міцніші, як ми думаємо.

— Це річ політики, не наша, Бренвідж.

— Правильно, ексцеленціє. Перепрошую...

— Повертайтеся до теми.

Агент закурив третю папіроску. Робив це із звичайною повагою і надумою і насолоджувався просто папіросовим димом. В кімнаті було затишно і приємно і він мусів дуже тужити до чогось такого, бо не міг собі просто місця найти у м'якому фотелі.

— Професор Скит-Київський не живе. Це була одинока людина, що могла дати Советам атомову бомбу. І ця людина не живе. Весь світ це знає і у всьому світі дуже різно прийняли цю вістку. В загальному деякі держави відітхнули з полегшою. Зокрема сусіди ССРСР. Настало загальне успокоєння... — Бренвідж говорив це помалу, з надумою. А потім підняв дещо голос. — І уявіть собі, ексцеленціє, що одного дня...

— Ну, що саме? — додав аташе, коли Бренвідж перестав говорити. Агента виглядав на занепокоєного. Розглядався довкруги себе і вітрив просто, як гончий пес. Аташе насторожився бачучи його неспокій.

— Що сталось...?

Бренвідж крутився у фотелі.

— Маю враження, якби мене хтось вперто спостерігав... ексцеленціє....

— Смішне...! — порскнув сміхом аташе.

Але агент таки вперто настоював.

— Ексцеленціє, мене ніколи, не обманює мій інстинкт... Хтось мене обсервовує!

— Бренвідж, ви смішні...!

Агент піднявся і пішов по кімнаті. Аташе слідкував за ним здивованими до крайности очима і кожна секунда, що піддержувала його погляд про смішність Бренвіджа робила йому приємність. Агент не міг нічого знайти і безпорадно крутився по кімнаті. Приставав побіля стін, побіч образів, але все не вдовольняло його і по кількох хвилинах даремного блукання, повернувся на своє місце. Був чимось пригноблений. Аташе спокійно добив люльку тютюном і вказав йому щераз на те, що свої нерви треба держати краще, не вільно давати їм стільки волі.

Бренвідж не відповів на це нічого, але гумору вже не відзискав. Говорив тепер тихіше і весь час крадькома оглядався поза себе. Аташе махнув нарешті рукою на нерви свого гостя і вирішив продовжати розмову так, як йому було треба.

— Повертаючись до професора Київського... — почав.

Агент мовчав ще хвилинку.

— Професор Київський міг би воскреснути — сказав потім байдуже.

Аташе глянув на нього з перспективи свого терпцю і менш більш в такий спосіб і озвався.

— Ви не всилі бути серйозним, Бренвідж. Що вам є?

— Ніщо, ексцеленціє. Я сказав це зовсім поважно. Я не вірю у смерть професора Київського. Мені це зразу здавалось дещо підозріле, щоб большевикам хтось міг під самим носом, у самій Москві зробити такого фіґля і висадити у воздух Інститут; що на нього ціла їхня верхівка покладає всі свої надії. Не видається вам це також дещо... неясне?

Аташе здвигнув раменами.

— Якто...? Ви думаете, що вони висаджували б у воздух свій власний Інститут, щоб задовольнити ваші... сензаційні змисли?

Бренвідж не образився. Він взагалі виглядав на чоловіка, що під цю пору про щось іншого думає.

— Це так все до себе пасує. Ніхто з учених не гине, професор Київський натомість висаджує себе у воздух, пропадає із ним вся надія ССРСР і для закордону стає ясным, що Совети не матимуть ще так скоро атомової бомби. А одного гарного ранку... на Нью-Йорк наприклад, або на Лондон для відміни... спадає серія таких забавок і обертає в порох весь добуток і життя мільйонної метрополії. Війна майже вирішена в цьо-

му самому моменті, коли впадуть перші атомові бомби. Тому так важно, де вони впадуть...!

— Ви фантазуєте...! Бренвідж, будьте поважні...!

Агент глянув на нього якимось дивно.

— Маю якесь прочуття, ексцеленціє... якесь недобре прочуття. Я говорю вам зовсім поважно... професор Київський живе. Совети приготують світові жахливу несподіванку...

— Ви не маєте нічого на підтвердження свого здогаду... Чистого здогаду!

Агент здвигнув безпорадно раменами.

— Не маю нічого, нажаль, ексцеленціє. Я переловив сьогодні над ранком останню радіограму нашого чоловіка... АГ-411. Він вже не живе. Він повідомив мене про смерть Раффарса... Капітана застрілили при переході границь Сектора Секретного Стrojiteljства... Він переказав мені, що бачив велику ескорту при транспорті до міста Мумир... нового, недавно збудованого міста на Уралі... Серед ескорти находився професор Київський... АГ-411 бачив його виразно... Професор був пригноблений і згорблений... Його дуже стерегли...

Аташе дивився на Бренвіджа великими очима. Його підборідок дрижав злегка, не знати чи від охоти до сміху, чи від несподіваного остраху. Але радше таки це останнє, бо до сміху зовсім не підходив голос аташе.

— Коли це було...?

— День після експлозії Атомового Інституту.

— День після цього...!

— Так, ексцеленціє...

Аташе піднявся і нервово покотився кімнатою. Підлога скрипіла під його тягарем, агент сидів мовчки і понуро.

В бюрі панувала тепер важка мовчанка. Вісті принесені агентом розвідки не були зовсім веселі. Якщо вони покриваються з правдою, тоді вся ця справа починає набирати зовсім іншого характеру і всі події починають ставати в окремому світлі. Якщо большевики справді зробили підступ, тоді чого треба сподіватись даліше?... А аташе знав, що він, тільки він є відповідальний за весь біг подій, він бо має вчас повідомити свій уряд про все, що тут діється. До нього належить це завдання і він має остерегти Лондон!... Але не дозволити себе висміяти!

Задержався над Бренвіджом.

— Слухайте... — заговорив хрипко. — Це, про що ви мені говорите не є таке просте, ви розумієте? Ви мусите перевірити все дуже точно і мусите мені найскоріше дати знати. Від то-

го залежить вся наша політика, ви розумієте мене добре, Бренвідж...?!

Агент здвигнув раменами.

— Я розумію вас, ексцеленціє... але наша сітка вже не існує. АГ-411 згинув. Його радіограма не була докінчена. Він повідомив мене в тракті передавання цих вістей, що на його сліді є вже окремі відділи безпеки... І коли нагло перервано радіо-передачу, та коли протягом кількох годин не озвалось вже ніщо... я мушу взяти під увагу, що АГ-411 згинув. Під час служби...

Аташе махнув рукою.

— Це не таке важне — заявив твердо. — Важне, щоб ми знали, чи його вістка правдива, чи ні. Ви мусите її перевірити!

Бренвідж важко піднявся.

— Я поїду сам туди, ексцеленціє... Але я сумніваюсь, чи мені вдасться щось зробити. Вони все знають...

Агент втратив весь свій попередній гумор і взагалі був так пригнічений, що аташе почувався до обов'язку додати йому дещо духа.

— Бренвідж, не будьте дитиною... Вони взагалі нічого не знають! Хіба ми від сьогодні з ними боремось?... Хіба ми не знаємо їхніх слабих сторінок...?!

Агент крутнув головою.

— Вони нас водять за ніс, ексцеленціє. Ми надто певні себе. А вони нас тепер вирішили набити. І б'ють...

— Бренвідж, на кінці таки ми переможемо!

— Ексцеленціє...

— Може це був тільки двійняк професора...?!

Агент і тепер не усміхнувся.

— Якщо тут і був двійняк, ексцеленціє, то згинув в кожному разі не професор... Такого генія їм надто шкода. А вони мають свої причини, щоб його заховати перед світом. Мумир...

Аташе поклав люльку на столі.

— Що це таке, цей Мумир...?!

Бренвідж підняв зір на нього і в тих очах аташе побачив дивний смуток. Бренвідж був недужий... або перечулений.

— Мумир, ексцеленціє, означає... скорочення від російських слів... Москва уничтожить мир... Москва знищить світ...

Аташе криво засміявся.

— Дурниці, Бренвідж! Дурниці...! Смійтесь з того. Не переймайтесь. Сідайте, я хочу ще дещо спитати у зв'язку з нашою сіткою. Я знаю, що вона тепер майже не існує... та це

не поправляє нашої ситуації. Ми мусимо щось зробити, щоб це все наладрати знов по старому...

Бренвідж сів неохотно. Почувався тут зле і не хотів чи не умів цього заховати. І все таки ще якийсь час оглядався на всі боки, неначеб сподівався зустріти очі, що мали за ним слідкувати. Аташе вже звик до його нервозности і це не робило на нього більшого враження.

— Отже, Брендвідж, відносно нашої сітки...

Агент здвигнув раменами по старому.

— Ексцеленціе, я заступаю тепер капітана Рефрея... але я не хочу брати на свої плечі відповідальности за всю цю роботу. До сьогодні я настільки вже зорієнтований, щоб знати, що нашими методами ми далеко не заїдемо на цьому терені. Ви ж здаєте собі справу, ексцеленціе, так само як і я, що вони нашу сітку довгий час толерували, а тепер, коли стало їм невідібно це робити, знищили нас просто в кількох днях. І при цьому ніхто з нас не міг навіть достаточо скоро повідомити інших, що справа йде вдолину. Це дає до думання, ексцеленціе, і я переконаний, що всяка віднова сітки на старих засадах не принесє нам ніякої користи. Ми втратимо тільки дорогий час, а вони використають його для випродукування атомових бомб...

— Ви дуже чорно глядите на ці справи.

— Не чорно, але реально, ексцеленціе. Що варта сітка, що її ворог одним ударом і в кожний момент може знищити? В рішальних хвилинах ми залишаємось без всяких інформаций. Заки я вспів нав'язати ще лиш лучбу з нашими людьми, більшість з них вже не жила. Чи це ви хочете назвати нормальним станом...?

Аташе був недобрий. Агент не подавав йому ніяких порад, а зате піддавав критиці всю поведінку амбасади. Бо це відчувалось у його словах, як у словах рядовика нарікання на свій провід.

— Всетаки ми мусимо наладрати якусь сітку, ми мусимо одержувати інформації! Зокрема тепер, коли виходить на верх несамовита правдоподібність життя професора Київського...!

Бренвідж був глухий на всякі бажання аташе.

— Прошу, чи ви маєте тільки мене..? Чи вже аж так зле є з нами...?

Аташе не відповідав безпосередньо на ці запити. Пішов знов по кімнаті свідомий, що справді тепер він має тільки Брендвіджа, бо на Борбенка не можна рахувати. Він працює цілком самостійно і ані чути не хоче про якенєбудь підпорядкування амбасади. Він має сильні плечі за собою і аташе був безрадний

супроти його опору. А Бренвідж... що міг знати Бренвідж...?

— Може маєте якусь думку, якийсь плян...?! — викинув врешті із себе аташе і злість пробилась вже у його словах.

Агент знов здвигнув раменем.

— Плян я маю, але чи ви його виконаєте...? Його вже раз відкинено, наскільки я знаю. Пощо його повторювати знов...?

Аташе задержався і боком глянув на підвладного.

— Що за плян, Бренвідж?

— Наладняйте співпрацю з якоюсь існуючою вже сіткою...

— А саме...? — холодно питав аташе.

Бренвідж відповів виразно і сміливо.

— А саме... з українською.

На чолі аташе появилась глибока зморщка, що радше таки знаменувала злість, як застанову. Бренвідж доглянув її і продовжав тому даліше.

— Наскільки я зорієнтувався, вони мають прегарно розбудований апарат, зокрема на Сході, на Сибірі і в Уральському Запрещеному Районі Особого Назначенія... УЗРОН... Якраз там, де ми не маємо взагалі нічого. У себе, на Україні вони є панамі ситуації...

Аташе скептично глядів на захоплення свого агента. Бренвідж висказав свою думку і ждав на відповідь. Знав наперед, яка вона буде і тому не проявилось у нього ніяке окреме зацікавлення. В кабінеті на якийсь час зацарила мовчанка. Димок з люльки аташе піднімався помалу вгору нерегулярними хмаринками і звивався довкруги електричної лампи щораз гущішою заслоною. Разом з ним блукали думки...

— Бренвідж... — почав півголосом аташе. — Ваша пропозиція для мене не нова... Я теж про це вже думав. Вже давніше... Та це до нічого тоді не довело. Ці українці, це дивні люди. Вони не хочуть працювати ані з нами ані для нас. Вони мають свою ціль і вони до неї йдуть вперто і послідовно, аж у мені часами зроджується зависть. Бажалося б мати таких людей у нашій службі...

— Треба до цього з нашого боку доброї волі.

— Не тільки це, Бренвідж. Не тільки доброї волі треба. Вони такими речами не вдоволяються.

— І зовсім правильно. Ми теж ніколи такими речами не вдоволяємось.

— Так, але ми є Англія! Ми, це Велика Британія. Це престиж, Бренвідж, не забувайте цього! — аташе навчав свого агента, як школяра. А агент на це все сумно посміхнувся.



— Наш престиж, ексцеленціє, є такою сумнівною річчю тепер, що краще ви мені про нього не згадуйте.

— Бренвідж, що вам сьогодні...?!

Агент змовчав. Аташе чекав хвилинку для більшого ефекту свого оклику і продовжав.

— Вони, ці українці, збирають всякі інформації і ці, що їм самим непотрібні, вони передають нам. Але вони це роблять коли хочуть і як хочуть. Ми не можемо на цьому нічого певного будувати.

Бренвідж поглянув на аташе з-під лоба.

— Сам факт, що вони такі інформації завжди мають, повинен нам вистачити до того, щоб з ними нав'язати контакт...

— Ні, Бренвідж. Це вже річ великої політики. Для вашого відома я вам скажу тільки, що українці поставили такі вимоги, на які Англія піти не могла. І не може.

— І тому ми не маємо тепер ніяких інформацій, ексцеленціє.

— Я пробував домовитись з ними бодай на певних ділянках розвідки... Бодай у ділянці атомової енергії... Вони не хотіли. Застерегли собі повну самостійність. Вони мають свою амбіцію і свою честь і ми, хоч не хоч, мусимо з нею рахуватись.

— Зовсім правильно. Ви хочете, щоб хтось ризикував життям для нашої честі... чи престижу?... Дайте їм теж щось за те!

— Що їм дати...? Ми не можемо їм нічого дати. Вони не хочуть ні грошей, ні, навіть, зброї! Вони нам сказали, що це все вони беруть прямо від ССРСР! Здобувають!

Бренвідж не хотів цього всього слухати.

— Що нас це обходить?

Аташе курил тепер завзято.

— А обходить, коханий Бренвідж, бо вони від нас замість того вимагали чого іншого! Ви не сподіваєтесь навіть чого...! Агент підвів недбало голову.

— Чого, ексцеленціє?

Аташе похилився в його бік і вказуючим пальцем відраховував.

— Уявіть собі тільки...! Вони домагались, щоб Уряд Її Королівської Милости підніс у Світовій Раді Безпеки питання України...! Щоб Рада вислала туди міжнародні війська...! Щоб Рада домагалась переведення на Україні політичного плебісциту! Щоб ССРСР випровадив всі свої війська з території України! Щоб Рада зробила те саме у відношенні до Кривії...! До Грузії! До Дону і до Кубані!

— Що мало б бути темою плебісциту...? — спокійно спитав агент.

Аташе на хвилинку замовк з несподіванки.

— Ви серйозно це трактуєте...? Уявіть собі, що вони бажають, щоб, простими словами кажучи, Велика Британія викликала війну із Советами! Щоб ми змобілізували світ проти ССРСР!

Бренвідж засміявся тихо.

— Чому вам так весело...?

— Ексцеленці, пробачте мені. Я думав тільки про недалеку майбутність. І думаю, що наша стара, добра Англія буде примушена вести війну із советами... бо вони її хочуть. Вони на нас нападуть, не ми на них. Чи може ви вірите, що напродукувавши атомових бомб вони вберуть чернечу рясу і підуть з поклоном по світі? Вони ще тих бомб не мають, а глянтьте, як вони горіжкаться. Вони будуть ждати з війською лиш так довго, доки не опанують тайни атомової бомби і взагалі атомової зброї. Це моє сильне переконання. Дай Боже, щоб наші міста не обернулись в пил і порох на подобу Гірошіми і Нагасакі, але я дуже боюсь війни з людьми, що нічого до втрачення не мають. Я тільки розвідчик, але я з ними зустрічаюсь, ексцеленці. Вони, їхні маси надіялись, що війна принесе кінець комуністичному режимові. Вони сьогодні подвійно ненавидять нас за те, що ми залишили його при владі над ними. Сьогодні вони із ненависти підуть нас бити і вони битимуть здорово. Вони дадуть нам пробку того, що вони самі мусіли пережити. Я знаю їх настільки, щоб говорити це зовсім поважно.

Бренвідж робив враження, що взагалі має досить цієї розмови. Він другий раз вже піднявся з місця. Його неспокій зовсім зник, він тільки неначе приглух, але й тепер агент мимоволі розглянувся.

Аташе не звертав на це вже уваги.

— Отже що ви радите, Брендвідж?

— Таки нав'язати контакт з українцями. Це нарід, що може щось зробити. Не забувайте теж, що сьогодні Україна через свою боротьбу стала духовим провідником тих всіх мільйонів і вони всі мріють про це, що з України прийде для них визволення. Зрозумійте цей психологічний момент і зробіть так, як для Англії буде найкраще. Чи нам впаде щось з престижу, коли ми піднесемо в Раді Безпеки справу цього геройського народу...? Навпаки, ми тільки здобудемо на повазі в очах світу, а в большевиках нічого не втратимо, бо вони і так є нашими найгіршими ворогами. Зробіть так, ексцеленці, бо одного дня може бути запізно...! Українці не божевільні і не мають боже-

вільних домагань. Вони тільки хочуть своєї держави і треба їх не лиш зрозуміти, але й допомогти. Бо це є нашим інтересом, ексцеленціє!

Бренвідж вклонився і зі серйозною міною залишив кабінет аташе. Люлька вдруге погасла під час цієї розмови і аташе комбінував собі помалу, яких він мусітиме вжити аргументів післязавтра, на конференції в амбасадора, щоб переконати його до того пляну і дістати його дозвіл на ведення того роду переговорів. Бо без помочі цих божевільних українців не вдасться нічого зробити тепер на цьому терені.

Всетаки аташе здавав собі справу, що навіть дозвіл амбасадора не розв'яже ще цілого питання. Залишиться квестія нав'язання зв'язку з українською організацією, потім справа переговорів, потім Лондон. Це ж треба буде підписати формальний договір, якщо вдасться намовити українців до співпраці. І цього договору треба буде додержати, якщо вони мають із свого боку додержати умов. В Раді Безпеки треба буде піднести питання України, це викличе божевільне вето советів, а що даліше...? Чи Бренвідж має аж так багато рації? Чи війна справді так близько...? Війна із таким могутнім противником не буде легка. Аташе тямив небезпеки війни з Німеччиною... А тепер СССР... Кольос, гігант!

Чорно починало робити перед очима аташе. Це все не настроювало його до жартів. На його чолі задума виросла як хмара і не хотіла уступитись з нього. А думки створювали найбільш несамовиті ситуації. Очима душі аташе бачив вже советське авто і посла, що привезе із собою формальне виповідження війни... Ясно, що коли Англія підніме справу України... тоді все може бути...

А якщо Англія цього не зробить...?

Тоді одного ранку, як сказав Бренвідж, сотні атомових бомб впадуть на найбільші міста Англії і війна буде програна, ще заки хто зорієнтується, що вона вже почалась! І хто буде нести за це відповідальність...?

В першу чергу він, аташе Нордсон. Він, бо його завданням є сидіти тут і знати все, що діється на просторі одної п'ятої земного гльобу. Він за це буде відповідати і з ним не будуть панькатись. Тому він мусить зробити все, щоб досягнути свою ціль, одержати інформації, хоч би це мало не знати що коштувати. А коли не вдасться, тоді треба буде демісіонувати...

Ще ніхто в рідні Нордсонів не покидав державного посту добровільно. Кожний Нордсон служив до останнього віддиху славі Великої Британії. А він мав би... демісіонувати...?

Годинник став вибивати десятю годину вечора.

Повільні удари глухого дзвону здавались аташе Нордсонові похоронною мелодією для його кар'єри. Бо якесь неясне прочуття говорило йому, що він не дасть собі ради із навалом тих несамовитих справ. Він починав відчувати, що йому бракує розгону, своєрідного розмаху до подолання таких важких речей. Він розумів виводи Бренвіджа, а одночасно він не міг собі уявити, як буде виглядати переведення цього всього в життя. Коли уявою входив в усі подробиці можливих комплікацій, холодний піт виступав йому на чоло і він приходив до переконання, що це все разом є чисте божевілля і що він, аташе Уряду Її Королівської Милости не зможе ніколи зробити чогось подібного. Тимбільше, що він не може собі навіть уявити, як і про що він буде балакати хоч би з амбасадором. Адже цей просто висміє його на таку пропозицію...!

Хтось дискретно застукав і появився слуга в ліберії, повідомляючи, що місс Еллі повернулась із прогульки в товаристві директора фінансового відділу амбасад, пана Оверней. Місс виказує велике вдовolenня і добрий гумор, а крім цього вечера жде на столі.

— Дякую, Олівер. Прошу мені подати вечірній одяг.

Кілька хвилин пізніше засапаний аташе, змучений скорим переодяганням, входив до їдальні, вже з віддалі розпізнаючи костисту постать директора Оверней. Він стояв у товаристві Еллі, у півтіні вазованих пальм і старався там привести її у таку ситуацію, щоб вона не могла йому втекти, якщо б він намірився її нарешті раз поцілувати. Аташе приглядався хвилинку, потім здвигнув обома раменами з найвищою байдужістю і закашляв злегка.

Оклик Еллі привітав його у відповідь.

— Аа, папо, нарешті й ти вже зійшов вниз...! А ми тут так нетерпеливо ждемо на тебе...!

Директор прибрав більш урядову і штивну міну і вдавав, що він теж нетерпеливо ждав на аташе. Батько Еллі привітався мовчки, Еллі часом тільки перекидалась якимось словом із гостем, позатим до голосу прийшли ножі і вилки.

Але мовчанка говірливого звичайно аташе, звернула нарешті увагу його дочки. Вона вже кілька разів уважним поглядом кидала в його бік, та не хотіла переривати вечері. Однак таки не видержала і відкладаючи вилку, спитала батька прямо:

— Папо, що з тобою сьогодні...? Ти несвій...

Директор поспішив виправдати аташе, доказуючи, що в таких часах і в таких умовах праці рідко коли можна мати

добрий настрій і що взагалі треба дивуватись, що в амбасаді має ще хтось здорові нерви. Наприклад, вчорашня передова в „Правді” могла б найбільшого вивести з рівноваги. Що за глупі і просто ординарні обвинувачення...! Ніби то Англія підпомагає якісь банди на терені СРСР і Англія дає їм накази висаджувати у воздух всякого роду інститути, від атомових починаючи...

— Папо, скажи мені, що сталось...? — Еллі перервала промову директора досить безцеремонно, даючи тим йому виразний знак, щоб радше мовчав і не мішався до несвоїх справ. Пан Оверней однак вже звук до того роду виступів Еллі в його товаристві і не переймався тим так дуже.

Аташе підняв з-над тарілки очі на дочку і здвигнув злегка раменем.

— Нічого, Еллі. Як ти бавилась...?

— Першорядно, папо...! — місс Еллі при цьому глянула вбік з такою іронією, що директор Оверней не міг мати найменших сумнівів відносно точної адреси цього погляду. Та він і тим не переймався. — А не забувай, папцю, що завтра четвер. Чи прибуде пан Борбенко...?

Аташе спершу пропустив цю заввагу побіч вух, та по хвилині зацікавило його щось у ній і то так, що він на мент здержався з їдою. І мабуть, щоб не забути своєї несподіваної думки, зернувся до дочки.

— Еллі, після вечері я бажав би з тобою поговорити про деякі справи. Матимеш час...?

— Для тебе, папцю, завжди! — засміялась Еллі, а директор Оверней вдавав, що тішиться із цього.

Аташе кивнув вдоволено головою і його гумор поправився. Думка, що прийшла йому до голови під час вечері, відтяжила дещо його психічний стан і він віджив одною, хоч скромною, але всетаки надією.

— Не знаю, чи прийде пан Борбенко, Еллі, бо від передучора не маю від нього найменшого знаку життя. Боюсь, чи не зустріло його щось лихого. Він працює у дуже небезпечній ділянці і позатим такий самостійний, не хоче ніякої допомоги...

Еллі задивилась на батька.

— Папо, це неможливе... Йому мало б статись щось лихого...? Мені здається, що він дасть собі завжди раду...

— Гм. Дай Боже.

Еллі одначе була на правду занепокоєна.

— І ти думаєш, папо, що його могло б справді щось стрінути...?

Директор Оверней і тут вмішався.

— О, в Москві не так то важко. Тут небезпечніше під деякими оглядами, як в Шангаю. А я був там вісім років і знаю, що говорю.

Еллі махнула рукою.

— Дайте вже спокій з тим Шангаєм. У вас більше немає теми? Хоч би раз згадали за Гонг-Конг...!

Помимо поважного настрою, аташе не міг здержати усміху. А директор взяв це поважно.

— Місс Еллі, про Гонг-Конг не можу вам багато розказати з власних обсервацій, бо я там був тільки раз, на відпустці, але знаю з оповідань моїх товаришів, що цей острів...

— Пане директоре, дайте спокій з Азією!...

Директор Оверней скривився трохи і на своє оправдання висказав думку, що з Азією взагалі немає спокою і що вона дуже безлично пропихається у світ.

На цьому вечеря закінчилась і товариство розпращалось. Директор розпрацався досить швидко з аташе, менше швидко з його дочкою і відійшов до себе, високо несучи голову. Еллі не дозволила йому на ніяке довше працання і директор мусів дозволитись звичаєвим, товариським правилом.

Еллі приобіцяла батькові прийти скоро до нього, як тільки вона переодягнеться і з тим зникла у своїх кімнатах.

Аташе зайшов до свого кабінету, позамикав ще шухлядки і якраз забірався до виходу, коли задзвонив телефон. Сягнув рукою по трубку, дивуючись, хто може його звивати в такий пізній час.

Недбало кинув своє прізвище.

У відповідь залунали скорі слова.

— Ексцеленціє, в цій хвилині я одержав потвердження нашої інформації від Раффарса. Число РШ-141 передає мені в цій хвилині вістку про те, що професор...

Аташе перервав.

— Звідкіля ви дзвоните...?

— З прилюдної розмовниці, сер.

— Ідіот — буркнув аташе. — Крімшній ідіот. Прийдіть до мене особисто. Вішайте трубку.

— Ексцеленціє, але ж...

Аташе повісив трубку і подумав, що Бренвіджа треба буде або покарати, або щось з ним зробити...

Знов дзенькнув апарат. Гостро, нервово.

Знов аташе підняв трубку. Був вже лихий.

— Хто це...? Знов ви...? Я ж казав...

— Ексселенціє, хто зна, чи я вас побачу... за мною...

Голос нагло перевався і тільки пустий згук гудка давав знати, що розмову перервано. Аташе стояв блідий і наслукував довшу хвилину. Апарат мовчав. Якесь недобре прочуття переняло високого урядовця британської амбасади. Щось повисло недоброго в атмосфері цього вечора. Помалу повісив трубку на своє місце...

Світ довкруги був тихий і спокійний, нічим не зраджуючи нервового напруження останніх хвилин. Що діялось там? Адже Бренвідж не дитина, знає, що не можна говорити з прилюдних розмовниць...! Щось в тому всьому є. Треба буде ждати ще сьогодні на агента. Він повинен надійти через якийсь час.

Еллі ще немає. Це добре. Аташе надіявся за той час привести свої нерви до порядку і успокоїтись. Бо з Еллі важка буде розмова. Взагалі, тепер все стало таке важке і невиносне, що аж вірити не хочеться, що колись було інакше. Служба у Москві нищить нерви, треба буде прохати перенесення, або... демісії.

Демісії...

Годинник посувався вперед. Його вказівки незмордовано замазували на щитику нові секунди, хвилини і квадранси, посилаючи їх кудись поза себе, у неясну, незнану безвість. Час тікав...

А тишини не переривав ніхто, ані ніщо. Аташе сидів самотний серед багато прибраних стін свого кабінету і тільки люлька додержувала йому товариства. Її димок звивався спіралями догори і аташе міг з повною свободою віддатись обсервації тих випадкових фігур, коли б у нього до таких річей був відповідний настрій. А тим часом його ум був зайнятий справами, що вимагали скорих рішень і важливих постанов. Нажаль одначе, у нього не було ніяких певних даних до вирішування квестій, що чорною хмарою засіли його перспективну майбутність.

Може Бренвідж пояснить щось ближче...? Якщо справа так стоїть, як це Бренвідж говорить, якщо поради заховали перед світом професора Київського, щоб у повному спокою і тишині дозволити йому спрепарувати лік на знищення цього ж світу, тоді ще сьогодні вночі аташе Нордсон мусить висилати алярмуючий звіт до Лондону і ждати на таку ж скору відповідь. Тоді вже завтра амбасадор Її Королівської Милости мусітиме замовитись на надзвичайну аудієнцію до міністра закордонних справ Союзу і там домагатись у чотири очі вияснень... Тоді вже завтра шеф генерального штабу Британської Спільноти Народів буде ждати на відповідь радянського міністра закор-

донних справ... І що даліше? Чи впаде наказ... мобілізації...?

Аташе мав на чолі знов холодний піт від тих думок. Це все валилось на його голову незвичайно скоро і він відчував, що з такою проблематикою він собі ради не дасть.

І знов вперта думка про демісію...

Припадково кинув оком на годинник. Минуло більше як пів години від часу розмови з Бренвіджем через телефон. Чому агента ще немає...?

Аташе нагло нагадав собі дивне прочуття агента і його підозріння, що його хтось обсервує. Та ця думка найшла тільки співчуття в умі аташе і він сам висміяв її в душі. Такими прочуттями не може керуватись велика політика.

Мимоволі глянув на двері, якраз в цьому моменті хтось застукав. Аташе легко здригнувся. Чи вже і йому уділюється загальна нервовість цього вечора?

— Прошу — кинув голосно.

Дерев'яне крило відчинилось і на порозі станув секретар Скот. Мав якийсь дивний вираз на обличчі. У сумерку воно робило неприємне враження.

— Ексцеленціе... лікар прохає податись до пана Бренвідж. Доктор Самюелл подав до відома, що раненого не вдасться врятувати. Пана Бренвіджа привезено тому п'ять хвилин назад.

Аташе витріщив очі, не зрозумів і спитався щераз, що сталося.

Секретар Скот повторив обширніше і з тим самим дивним виразом на обличчі. Лікар прохає ексцеленцію до раненого, на бажання цього останнього. Пана Бренвіджа не вдасться врятувати, бо у нього переломаний хребет, ексцеленціе...

Аташе виглядав, якби не міг зловити віддиху. Все це здавалось йому дивною і несамовитою вигадкою секретаря. Коли ж минуло кілька хвилин нестерпної мовчанки, аташе зірвався із фотелю, кинув люльку, подумав зсвіс і назад сів. Голова звисла йому на груди.

— Бренвідж... Хто міг сподіватись...? Бренвідж...!

Секретар ждав терпеливо і на його устах видно було правдиву бюрократичну сторінку його життя. Він нічим не переймався, нічим не журився. Для нього це все було чуже.

Аташе врешті помалу підвівся, якби постарілий і спрямувався до дверей. В очах у нього горіли світла, що межували із скаженістю. Але обличчя осталося кам'яне і бліде. Ще кинув очима на телефонічний апарат, змолв у зубах прокля́н і подався за секретарем. Кабінет спорожнився.



## IX.

Бувають хвилини, що у них людина перестає контролювати діяльність своїх змислів, до влади натомість приходять вроджений, підсвідомий інстинкт, що наказує зробити так і не інакше. Від степеня розвитку цього неопанованого явища залежить у таких хвилинах тільки і цілковито доля даного особняка. Людина не думає. Не думає і не застановляється, а діє просто на підставі незрозумілих прав своєї природи. Так діє і звірина, коли її мисливці зловлять у пастку. Вона тоді теж не думає, а просто діє, щоб рухом і працею своїх м'язів врятувати життя свого організму.

Людина діє не тільки рухом. Людина діє тоді і думкою. Але ця думка твориться і пливе і переводиться в життя без контролю свідомости, вона проводиться в дію вже тоді, коли свідомість не в стані ще навіть її схопити. Сама мізкова матерія рятується тоді від загибелі, не ждучи аж навченість людини і її життєвий розум здобудуться на якесь рішення — звичайно вже надто пізно, щоб життя могло себе видобути з нещастя.

Борбенко здригнувся. Здригнувся тому, що мав намір щось зробити, тільки тому, що одним блиском інтелігенції здав собі ясно справу із небезпеки та погрози, що її у його бік кинули дві пари чоловічих очей. Вичув прямо дотикально гарячу зустріч із розпеченими кулями. Кожної секунди вони могли продрівати його тіло наскрізь...

Всі поняття змішались у нього в одне. Небезпека і амбіція таки вийти з того всього ціло керувала ним в цій хвилині міцніш, як холодний розсудок. Він знав тільки, що рятує себе, виконуючи, точно обмежену кількість рухів.

Скочив зі свого місця...

Такого скоку не постидався б і тигр з пралісу.

Легкий оклик залунав в кімнаті, та проте ще не впав ніякий стріл. Зате Борбенко держав міцно при собі малого чоловіка, що назвав себе Марком і дотикаючи дулом револьверу його карку, говорив гаряче і вривано.

— Накажи... не стріляти... бо ти згинеш... перший... Я не знаю... стриму... Кажі...!

На порозі кімнати стояв твердо, як камінь, робітник із двома пістолями в руках і за ним звільна примикались двері. Він ждав найменшого знаку від малого чоловічка, щоб почати стрі-

лянину. Збоку гляділа на те все великими очима студентка Наталя і питала себе нервово, чи вона спить і снить, чи справді оце перед її очима такі несамовиті образи відіграються.

— Киньте зброю — вимовив кризь зуби Борбенко, в'їдаючись дулом у карк Малого Марка. Наказ відносився до робітника, що чекав терпеливо на дверях.

Марко ані не задрижав. Він мав гарт. Борбенко мусів відчутти його спокій і рішучість, бо холодний піт дрібненькими крапельками виступив йому на висках. Ситуація ставала безнадійна. Марко міг себе посвятити...

— Я стріляю цільно... — вицідив помалу Борбенко.

Тоді щойно озвався Марко.

— Зачніть стріляти... переконаєтесь, чи ми діти.

— І до чого це доведе...?

— Побачите — Марко говорив спокійно і в його голосі не було ніякої нервовости. Борбенко мусів потайки подивляти його опанування.

Не знав, що зробити. Стояв і держав при собі чоловіка, що нічим йому не грозив і не знав, чи пустити його, чи починати безвиглядну стрілянину. Безвиглядну тому, що їх було двох, а він один. Гинути не хотів. А мусів рахуватись з тим, що коли стрілить до одного, другий в цю саму секунду впакує йому кулю в голову. Відчував просто кожним атомом свого організму, що має до діла з непересічними людьми і волів не ризикувати. Позатим, Борбенко признав перед собою, що не має охоти до боротьби. Просто не хочеться йому переступати Рубікону і ставати з ними по противних сторонах барикади.

Знав теж, що цей стан не може продовжуватись і що кожна секунда дає їм перевагу над ним.

— Це була підлість... — заговорив тоді спокійно.

Як відгомін залунав запит Марка. На таке він був чулий. Стоючи плечима до Борбенка, він не міг бачити його обличчя. Револьвер у кишені не поміг би йому тепер багато. З другого боку Борбенко не міг бачити, чи в якійсь хвилині Марко не дасть очима знаку чоловікові на порозі. Треба було багато опановування, щоб видержувати напруження цієї дивної ситуації.

— Яка підлість?

Борбенко говорив знов виразно і голосно.

— Ви були б застрелили мене, не спитавши ніодного слова.

Тишина.

— Ми мусимо вірити нашим людям і нашим інформаціям. Якщо Богдар Борбенко провокатор, він мусить згинувати.

— В цій хвилині ви самі недалеко від смерти...

— Це не грає ролі. Згинути мусить Борбенко.

— Але ви не перевірили цієї вістки. Ви прийняли її надто односторонньо.

Малий Марко і на те мав відповідь.

— Ми не маємо часу роками перевірювати кожну вістку. Тимбільше, що це не таке важне. Один Борбенко менше... чи більше...

— Приємно слухати... Але ваш погляд мене не зобов'язує. Я наказав тому чоловікові кинути зброю.

Марко не ворухнувся. Його голос зате висказував здивування.

— Ви божевільні. Ми не кидаємо ніколи зброї з рук. Навіть в обличчі певної смерті. А навіть радше тоді як інколи.

— Я наказав кинути зброю і я можу почати стріляти.

— На те я і жду.

Наталя прибігла помітно і оперлася плечима об шафку. В її очах наростав неопанований страх за найближчу майбутність. Борбенко два рази вже кинув коротким поглядом у її бік і помітив, що вона знаходиться на грані своїх сил. Чомусь стало йому прикро, що оце на його очах вона мусить терпіти такі важкі хвилини, а з другого боку, що вона бачить все це середовище, що серед нього йому приходиться боротись і жити і не має права ані запротестувати ані навіть висказатись. Чи вона може зрозуміти його становище...?

В його мізку тепер стрибнули тудою і сюдою короткі, неспокійні думки. Так чи так, щось треба зробити, а ясно не знав що саме. Не знав, бо...

І якраз, коли оце „бо” виросло у нього проблемою, зрозумів, чому саме він не знав, що йому зробити. Зрозумів несподівано тоді, коли усвідомив, що знаходиться він всетаки не посеред ворогів, але посеред людей своєї крові і своїх думок. Вони кинули під його адресою важке обвинувачення, але ж він не має підстав їх боятись. Не пригадував собі точно, але здається, що перший раз в житті був такий нерішений, і чому йому не прийшла до голови зразу найпростіша розв'язка...?

Кинув нагло Марка і вийшов зпоза нього на середину кімнати. Його рух був такий несподіваний, що ніхто не зареагував. Тільки два револьвери в руках робітника потягнулись за ним смертоносними, чорними дулами...

Марко держав вже і свій в долоні, дулом до землі.

— Що це має значити...?! — кинув гострим запитом у слід Борбенкові.

Цей обернувся. Не міг відмовити собі приємности глянути при цьому на обличчя Наталі і в душі засміявся із своєї пустоти. Проте це обличчя висказувало щось, що примусило його на секунду відкласти відповідь Маркові і зрозуміти, що у цих широко тепер відкритих дівочих очах криється своєрідний страх... Він здав свою позицію... Він був майже безборонний... Супроти чужих людей... А вони...?

Може вона боялась, що вони можуть його вбити...? У неї, на її очах...

Може.

Всетаки Борбенко пережив коротеньку хвилину дивного тепла, заки сухим голосом озвався до Марка, надаючи очам м'якого виразу резигнації з життя і з оборони.

— Я ще не стріляв до... земляків. І не буду.

Кімната застигла на мент, вчувши таке. Рідко це лунало в тих страшних часах.

Ще рідше у мурах цього міста.

— Не буду... — повторили глухо стіни і голос завмер серед припорошених закутів.

Демонстраційно Борбенко заховав свій револьвер у кишеню блюзи, на грудях і заложив руки позаду, на плечах.

В такій позі приглянувся спершу Маркові, потім робітникові у дверях, перетягнув зором по блідому обличчі дівчини і знов глянув на Марка. На устах у Борбенка загравав незамітний, іронічний усміх.

— Ну, стріляйте у провокатора. Тепер маєте чейже нагоду...!

Хмарка переорала чоло Марка і щоки у нього дещо приблідли.

— І не надумувалибся, Борбенко, якби...

— Якби що? Лякаєтесь...?

— Ні. Та мордувати не любимо. Якщо ви навіть і провокатор...

— Якщо...? Ви може не вірите власним, таким гарним інформаціям...?

Марко надумався над відповіддю.

— Вірю... Але ваша поведінка мене застановляє... Не знаю, та моє особисте переконання каже мені ще заждати. На цьому ми нічого не втрачимо, бо ми вас і під землею знайдемо, як нам буде треба. І тоді зробимо це, що належить.

— Певність ваша для мене зонайменш сенсаційна. Я хочу звернути вашу увагу на факт, що ви залишаєте провокатора при житті...!

Малий Марко поволі сховав зброю до кишені. На його устах

не було ані втіхи, ані злоби, ані тимбільше смутку. Він глядів на Борбенка прямо і без зайвих упереджень.

— Ми ще зустрінемось... Борбенко.

— Я вірю в це теж.

— І тоді ми побачимо, з ким маємо до діла. Наша розвідка служба працює гарно і я знаю, що їй можна довіряти. Та знаю теж, що всюди є можливі похибки. Один Борбенко менше чи більше для нас не грав би ролі, але у цьому випадку... я сам провірю цю інформацію і горе вам, якщо вона потвердиться. Я сам вас буду тоді шукати.

Борбенко скривився.

— Хочете мене налякати...? Я не буду перед вами скриватись.

— Дай Боже, щоб ви не мали причини... Борбенко. Бо перед нами ніхто не втече. Це може лунає як фраза для ваших вух, але я бажав би... щоб ви не переконувались у її правдивості. Нехай доля так вами покерує, щоб ми не зустрілись ворогами. Бо я бажав у вас мати союзника. І якщо я переконаюсь, що наше повідомлення є тільки большевицькою провокацією... я залишу цей терен діяння. Тоді на вас автоматично впаде обов'язок поступати тут так, як личить українцеві.

Борбенко був здивований.

— Ви так мені це говорите, якби я був вашим підвладним!

— Не моїм, Борбенко... не моїм. Але ми всі підвладні одній справі... доки у нас чиста і несплямлена честь. І якщо вона і у вас така... про що завтра я буду точно знати... тоді і ви будете тут заступати інтереси України і ви не зробите нічого такого, що з тими інтересами не було б згідне. Бо ви є теж член воюючої нації і нас це не цікавить, що тимчасово ви знаходитесь у службі англійського уряду.

Розмова дійшла до такої фази, що Борбенко не уявляв собі, як її закінчити. Не знав, що говорити і тямив тільки свою свідомість у грізний момент, коли принесено цю підлу вістку і коли він відчував просто фізично, як у його тіло в'їдаються гарячі кульки. Бо він знав, що з тими людьми не дав би собі ради. Відчував це дуже добре і тому пережив такі хвилини високого напруження та непевности.

Марко перейшов побіч нього із спокоєм на обличчі та без зброї. На порозі пристанув щераз і оглянувся.

— А вас, товаришко Києнко... я прохатиму мовчати про все те, що ви тут бачили. Якщо одне слівце з ваших уст впаде на непотрібну почву... я відвідаю вас.

Це залунало з виразною погрозою і Борбенко надумався,

чи не zareагувати на таке, та Марко кивнув їм головою і спокійно замкнув за собою двері, залишаючи в кімнаті тільки їх двоє. Борбенко мовчав, обсервуючи двері. Наталя не рухалась з місця. Ці секунди мали у собі ще високе напруження.

Нарешті Борбенко скорою ходою підійшов до дверей і відкрив їх на всю ширину. З коридору повіяло пусткою. Ні живого духа не було видно на всьому його просторі при слабкому світлі коридорної лампи. Віяло пусткою і глухістю...

А проте повними грудьми відчувалось ще подих тих рішучих і рішених на все людей. За ними остався спомин і якесь дивне враження далекої і могутньої сили, виконуваної автоматично на якийсь неземський просто наказ. Це було щось, як втілена ідея і Борбенко перший раз в житті відчував щось подібного.

Закрив старанно і святочно двері та тихо перейшов до столу, що на ньому чорнів його капелюх. Його кроки лунали в кімнаті глухо і він розумів, що це все залишиться вже в такому настрою. Цей вечір мав свої дивогляди і Борбенко інакше дещо уявляв собі його перебіг. Не дивлячись у бік дівчини, озвався до неї.

— Мені прийдеться вас покинути... не договоривши сьогодні.

Взяв капелюх у руки. Все таки не спішився виходити. Відчував на собі її зляканий погляд, відчував, як вона стежить за кожним його рухом, за рукою просто. Сподівався, що впадуть якісь слова і вгадав.

— Заждіть хвилинку... хоч хвилинку.

Капелюх вже у руці та все таки це не означувало, що він мусить зразу розпрачатись. Якась нерішучість опанувала його.

— Ви лякаєтесь...?

Вона відповіла тихо і аж через хвилину. Борбенко все ще глядів безцільно перед себе.

— Прошу — підказав неутрально.

Ворухнулась, підійшла звільна на середину, задержалась, підійшла ближче на крок, до нього. Стіл їх розділяв тепер.

— Я вас... не боюсь... сказала тихо, немовби їй воздуху бракувало у грудях. — Я не можу вас лякаться... хоч я зовсім не знаю, хто ви...

Борбенко думав: Щож, московська вихованка. Хочби і був він провокатором, чи вона того може лякаться...? Вона ж — советська повноправна громадянка.

— Це все мені таке дивне... ви мене певно зрозумієте... Я ні-

коли не переживала чогось такого... Стільки чужих людей...  
Всі при зброї... Я... не розумію, чи це дійсність... чи сон?

Тепер вона говорить навіть правду — думав Борбенко. Говорить так, як справді відчуває, бо чому вона не мала б так сказати? Це все для неї дійсно щонайменш несамовите. Він мусів окремо вживатись у її ситуацію, щоб собі з того здати справу.

— Я не думала, що колинебудь... переживатиму такі страшні речі... Тимбільше тепер... після смерти...

У висліді своєї аналізи Борбенко глянув на неї досить критично. Та тоді його погляд якраз змінився. Коли побачив її, пізнав, що з неї не говорить акторка, але що перед ним стоїть зовсім безпорадне у цій ситуації, щире дівча. Вона стратила батька, вона тепер сама на світі... він повинен був про це тямити.

— Не згадуйте про це — озвався твердше, як думав.

Її бліде обличчя, рівне і правильне, дівоче ще, хоч вже із посмаком зрілості, чоло, пряме і гарно сформоване, рівні, темні луки брів над такими ж темними, великими очима, що сховались тепер у півтінях вій, говорили до нього дивною мовою. Борбенко мимоволі скептично скривився під власною адресою. Що з ним діється? Хіба він не бачив ніколи ще гарніших жінок...?

— Ви чули... — озвався знов. — Мене названо провокатором... Зрадником тих, що борються проти советського режиму...

Її личко спаленіло злегка. Очі засвітилися, коли вона піднесла їх на нього.

— Це неправда...! О, я відчуваю, що це неправда! Ви не такий як вони сказали... Бо... я не знаю, чому я це вам говорю...? Ви так гарно балакаєте по-нашому... Ви не можете бути злою людиною... напевно ні.

Помимо великої дози особистого цинізму, Борбенкові стало приємно, коли почув це. Вона була йому якось дивно близька тепер, так неначе знав її довгими роками. Повними очима, з нескриваною приємністю глядів тепер на неї.

— Ваша віра у мене... подивугідна.

— Я знаю це... що говорю.

Він знав теж, але щось іншого. Він знав, що не скаже їй нічого такого, щоб піддержати дивний, слабенький вогник, що десь запалав у темряві між ними. Він знав, що нічого не зробить у відношенні до неї. Мовчатиме, а якщо і треба буде говорити, тоді він балакатиме коротко і сухо і руки напевно задержить міцно при собі.

— Ви не можете знати нічого, громадянко, бо це вам і не

треба знати. Ви старайтеся про мене забути. Нехай пам'ять сьогоднішнього вечора не затроє вам хвилин радісніших від щойно пережитих. Я хочу вам висловити свій біль із-за смерти вашого батька. І хочу попрощати вас. Мені треба йти. На мене ждуть обов'язки.

І в цій хвилині, при цих самих словах, Борбенко зрозумів, що вона стала йому близька і що у нього народжується нерозумне бажання взяти її у рамена і хоч на часок задержати при собі. Хоч на один миг повіки. А потім пустити і піти геть і забути, не вертатись вже ніколи навіть думкою до цієї рішальної секунди дивної слабости.

— Я знаю, що у вас немає часу... та якщо ви хочете дещо...  
Замовкла. Борбенко затамував віддих.

— Що саме? — спитався з найбільшим здивуванням, не припускаючи що це справді був її голос, такий зворушливий і теплий.

— Пробачте... я безумна. Не знаю, що говорю. Не знаю... вибачте. Мене дуже голова болить... я не буду вас задержувати... — підняла тон і голову. — Я була лиха на вас, що ви мене задержали на вулиці... але тепер я не є вже лиха... Та ви... підете.

Борбенко глядів на неї із зростаючим власним неспокоєм. Щось такого не сподівався бачити. Що з нею діється? Чи це тільки страх міг її так змінити? Нервовий розстрій...? Не умів собі на це питання відповісти, але бачив, що вона не є у повні своїх духових і фізичних сил.

— Може... дати вам трохи води...? — спитав обережно.

— Ні... дякую — підняла вії вгору і глянула на нього, просто в обличчя. — Дякую, не тривожтесь. Мені нічого...

Борбенко зрозумів, що треба йти. Щось тільки треба ще сказати, щось гарного, щось, що було б гідне цього дивного вечера.

— Ви моя землячка...

Це було все, на що він здобувся. І для нього це було навіть гарне. А для неї?

— Так.. Я знаю... — відповіла пошукала очима крісла. Підійшла туди і осіла у нього досить важко. Йому прийшлося зрозуміти, що вона всетаки дуже нервово пережила останні хвилини. Тепер у неї наступило звільна відпруження і тепер вона найслабша. До цього свідомість кромішньої самоти на світі...

— Громадянку, прошу мені щераз вибачити мою поведінку... Старайтеся про це все забути. Це була одна велика похибка і вона більш не повториться. Мені буде приємно, якщо ви по-



слухаєте моєї ради.

Наталя не озивалась більше. Сиділа мовчки і непорушно і Борбенко прийшов до висновку, що він не повинен вже тут задержуватись. Все таки його завдання не вимагають від нього, щоб він стирчав годинами біля незнайомої дівчини, хочби й як мила була йому її приязність.

Тому склонився злегка у її бік, певний, що вона і так цього не запримітить і тихо відійшов у напрямі дверей. Так само тихо відчинив їх і на порозі ще кинув поза себе півголосом:

— Добраніч — та замкнув їх за собою.

Коридор прийняв його холодно. Борбенко задержався на ньому, використовуючи півтінь слабої лампи. Чи добре зробив, що відійшов тепер від неї...? Залишив її саму, серед чотирьох стін...

Стояв і думав. Щось тягнуло його назад, але розум диктував іти вперед. Не вертатись і не оглядатись. Нехай це все пропаде там, позаду, бо ж він не сміє забути на якому пості він стоїть і що він мусить ще виконати. Міг він собі побіч цього дозволити на якусь слабкість...?

Довкруги вороги. Довкруги понура Москва. І він сам серед неї із завданням, що йому кінця і краю не видно. Щораз даліше сягали його корені і щораз даліше приходилось Борбенкові вглядати у справу, що замість вияснюватись, з кожним днем ще більше замотувалось. Сьогодні він вже знав, що це незвичайна справа і що її закінчення годі передбачити... але пощо до того всього він вмішав ще оце дівча...?

Її батько був центром його уваги...

Професор Київський, що загинув так несподівано для самої навіть Москви. А проте він не довідався сьогодні нічого і втратив весь вечір. Може він повинен був безоглядно йти до мети? А може він повинен таки спершу розглянути всі зовнішні обставини а потім щойно доповнити свої інформації в самому джерелі, наскільки це джерело могло йому їх дати...!

Професор Київський не живе.

А проте якийсь інстинкт говорив Борбенкові, що тут щось не в порядку і що в цій справі криється якийсь понурий обман. Тільки який і де...?

Постановляв собі наразі лиш одне: Наталю виключити із гри. Про неї не думати і взагалі не старатись її бачити. Обійти її при кожній нагоді боком. На всякий випадок.

І так в задумі рушив вперед, у темну, сходову клітку.

Вулиця зачорніла перед ним пусткою.

І тільки Борбенко відчув, неначе розмотується у ньому клу-

бок з ниткою, що її кінець мимоволі остався поза ним, у самітній кімнаті на горі. Може остався він у руках дівчини, що так гарно і плавно говорила рідною мовою і що так гарно говорила до нього... як ніхто ще досі...

Усміхнувся до власних думок. Дурнота. От, дурнота голови береться. Треба про це забути...! Забути і тямити про тверду дійсність...!

Коли його кроки втихли вже у сутінках ночі, з поблизьких брам повиростали тіні і тихцем зросли у громадку. Творили собою чорну, невелику групу і наслухували шепоту, що лунав ледві чутно серед їхнього кола.

— Двух з вас пайдють следом етаво челавека. Двух останет здесь карауліть. Смена прійдють. Остальные на наблюдательные пункты по распределённому плану. Я схажу к капітану Ватутіну... Ми сделали севодня бальшую работу, таваріщі і я уверен, што всьо ето дасть харошіе результаты... На места!

Наказ залунав ледве чутно і тіні розійшлись, неначе темні духи московської ночі. Вулиця опустіла і завмерла. Кіт м'явкнув десь на нічному полюванні.

І тоді щойно з темряви виростили дві постаті, що зійшлись уважно боками і розплились знов в темряві. Лиш якби хто міг підслухати їхню розмову, почув би наперно із крайнім здивуванням:

— Перекажеш командирові, що квартира стережена. Перекажеш всім нашим те саме... А я гляну, як властиво мається справа з Борбенком... Якщо в порядку... тоді до побачення у Самарі...!

— Здоров... — глухо відповіла ніч і розступившись на хвилину, пропустила обі тіні у різних напрямках. Зійшлась чорним муром і осталась як важкий, непорушний вал.

На захмареному небі не блимали жодні зорі.

## Х.

Перед високими, металевими дверима непорушно, як кам'яні статуї, стояли два пости, зодягнені у вибагливі однострої гвардії. Понад їх головами, в обрамуванні золотих листків палала темним, багряним світлом п'ятираменна зоря, під нею пишався в розкішній оправі герб Союзу Советських Соціалістичних Республік. Точно в напрямі цього напису стирчали два довгі штики, немов би піддержуючи його вгорі і погрожуючи вколоти, коли б він захотів обнизитись. Перспектива довгого і широкого коридору, порізаного високими, вузькими вікнами старого Кремлю пустіла безнадійністю. Лише темні образи і портрети понуро сумували в приявності двох німих вояків.

Царила цілковита тишина. Філософ назвав би її смертною, оптиміст — святочною. Але обличчя обох постів не зраджували взагалі якихнебудь вражень. Навіть їхні очі гляділи мертво в одну точку, пристигаючи на якомусь звичайному місці. Перед ними був коридор, що далше, тим вужчий і геть, далеко на його кінці невиразна цятка входових дверей. Що кілька метрів на стінах напроти вікон яснів білий пояс світла, а в сутінках між тим золотились вибагливими рамами портрети діячів большевизму.

Сатанічно завмерли на все очі Леніна і застиг його сардонічний, насмішливий вираз уст. Він виглядав, якби перед ним стояли мільйонні маси і він з них — сміявся; сміявся з масової глупоти, що кинула ці мільйони йому до ніг. Його очі виразно визначали тим масам їхнє місце у ієрархії людства, а погорда, що з нею він їх трактував, застигла раз на все у кам'яних рисах його мефістофільського обличчя.

Цапковатий Калінін гинув десь у темряві. Йому було бай-дуже, так само, як за життя. Але з холодною кров'ю домордовував свої жертви Держинський і мужньо секундував йому Жданов...

Налите обличчя Кірова зраджувало деяку інтелігенцію і тому його портрет висів здавна тут, у галерії тих, що вже не жили...

Може виростали якісь думки в головах тих вояків, що повнили службу в цьому коридорі...? Може вони здавали собі справу, в якій саме точці СРСР прийшлося їм стерегти добра працюючих мас? Може вони знали, що вони стоять при вході до серця гігантської імперії, при вході до свята святих найдивнішої і найбільшої в історії сатрапії?

Бліді, добре відгодовані, обличчя гвардії не застановлялись над тим. Це були машини вишколені до найменших подробиць і навчені користуватись всякою зброєю в обороні ладу, що їх самих у машини перемінив.

Далеко, у точці, що з неї починався коридор, загомонів якийсь рух і через кілька хвилин, між стінами залунали ритмічно вибивані кроки. Оба пости скам'яніли ще більше.

Кроки лунали ближче і ближче і помалу, у світлі, що падало снопами через високі вікна, виростили три постаті. Всі у вибагливих, військових одностроях, запнуті під шию, обвішані десятками зір, медалів і відзнак. Прямували до дверей, що їх стерегли обидва пости. У певному моменті мусіли однак задержатись, бо зовсім несподівано із стіни, що виглядала як вся інша, крізь автоматично відкрите віконце висунулось дуло

скорострілу і разом з тим гробовий, монотонний голос промовив:

— Пропуски єсть...?

Сакраментальне питання зглухло серед важких стін.

Три маршали Советського Союзу сягнули до кишень і в обличчі німого, грізного дула машинового кріса із звисаючою із замка, лискучою лентою, виказались невеликими, чорними пропусками із зазначеною годиною.

У відповідь впало знов традиційне слово:

— Проходіте...!

Два пости на дверях мовчки розступились. Без шуму зникло віконце із скорострілом і на його місці сіріла по давньому стіна. Ніхто ніколи не міг вгадати в якому місці коридору появиться воно знову. Це була ціла, до основ розроблена система безпеки і її ключа не знав мабуть ніхто в цілості. Може навіть і сам... диктатор...?

У деякому відступі часу появились знов чотири постаті. У цивільних одягах європейського крою, але рухи тіла вказували на московське походження. Характерний хід зраджував цих людей. Важкий, колісковий, як іде ведмідь лісом чи ареною. Питомий.

З ними повторилась до подробиць ця сама церемонія.

У невеликому сальоні, прибраному у вибрані твори найкращих малярів Європи, при бюрку з кількома телефонічними апаратами сидів сухий і узброєний очіцями секретар, а під стінами, на вибитих шкірою кріслах сиділа групка високих старшин МГБ. Безперестанна варта. Вони були узброєні в найкращу зброю, але її не було при них видно. Вони носили автоматичні, беззвучні пістолі і невеликі газові гранати — та це все було заховане при їхніх великих корпусках і назверх не було видно нічого.

Секретар раз з разом приймав телефони і відповідав на них. Ніхто цьому не прислухувався. Це стало давно вже нудне і нецікаве.

Три маршали війшли військовим, твердим кроком. Ніхто не зірвався на їх привітання. Ані одна постать не ворухнулась. І маршали не звертали на це уваги. Вони знали точно призначення і причину приявности цих людей у цьому місці.

Секретар якраз відклав одну із слухавок. Секунду панувала тишина і він тоді піднявся, оминув три начальні постаті совітських збройних сил і зник за густою заслоною та масивними дверима.

Вернувся по хвилині. Прямо до бюрка, бо дзвонив апарат.

— Заждіть дві хвилини — кинув маршалам і вони спокійно на те погодилися. Якраз двері відкрились і ввійшли чотири цивільні постаті.

Хто із свіжо прибувших хотів прислухатись розмовам секретаря, міг це без зайвого труду вчинити.

— Протест передати ще сьогодні до години сімнадцятої нашого часу.

— ...

— Однаково. На підставі розпорядку Ради Міністрів з дня 2 січня цього року ми маємо повне право заборонити всяку діяльність на цих теренах. Це загрожує Союзові порушенням суверенних прав.

Новий телефон. Секретар відклав слухавку старого і автоматично сягнув по другий.

Хвилинку слухав.

— В такому разі справу передати спецвідділові міністеріум закордонних справ, підвідділ Польща. Так або так, справа мусить бути до завтра налагоджена.

Знов попередній апарат. Але голос у ньому інший.

— Так... що?

Хтось про щось балакав нервово і гостро.

На лиці секретаря появилася широкий усміх.

— Нехай жде. Генераліссімус зайнятий. Вчора теж. І може й завтра буде зайнятий.

Голос про щось переконував.

Секретар стягнув чоло у зморщки.

— Ні — сказав коротко і повісив слухальце.

Знов телефон.

— Так. Я. В чому справа?

Це говорило міністеріум закордонних справ.

— Повний текст передайте негайно сюди. Я повідомлю генераліссімуса окремо. Тепер він буде зайнятий повну годину. Пізніш. Нехай там ждуть. Підпис президента США? Нічого, передайте повний текст мені. Це вже третій протест... гарно. Ми будемо тямити. Покищо дайте відповідь на запитання. Після конференції одержите текст відповіді.

В цій хвилині відчинились сховані за заслоною двері і в бюрі секретаря появилася аташе британської амбасади, сер Нордсон у повному, дипломатичному однострою. За ним виринула товстава постать його перекладача. Аташе склонився холодно трьома маршалам і вони всі, як на команду приклали долоні до касків. Експеленція Нордсон затямив докладно при-

явність тих осіб і кивнувши головою секретареві, вийшов у виразно лихому настрою.

По його виході секретар зник за заслоною. Дзвінки телефонів прикликали його вже назад і він з поспіхом повернувся за бюро. Його зір лиш хвилинку побіг вслід британському аташе і вирвалось одне слівце:

— Дурак...

Потім секретар вказав трьом маршалам і чотирьом цивільним вільний вхід до наступної кімнати. При цьому вже відповідав на якийсь запит з міністерієм важкої промисловости і вислухував короткого рапорту полярної станції імені Жукова. З нею мав кабінет генераліссімуса безпосереднє телефонічне получення. Її важливість находила своє зрозуміння у найвищих керівників.

У бюрі секретаря остались тільки попередні особи. Високі старшини МГБ непорушно сиділи на своїх місцях, виконуючи найбільш важку і відповідальну службу і секретар бавився всякими можливими телефонами. Від його рішення залежало, яка справа йшла на бюро диктатора, котра заверталась до рішення Президії, а ще інша до окремого resortу. І по ньому не було видно якогось спеціального знання, вишколу чи інтелігенції. Працював після точних інструкцій, що лежали під прозорим шклом на його столі і нагадували йому в кожную хвилину його місце і його становище.

У просторій, високій, кольонами в стилю старинного Коринту попереділюваній салі, стояв по середині самотньо один, одинокий стіл. Вкритий пушистим, червоним сукном становив собою одинокий предмет у цій великій залі, якщо не враховувати кількох крісел, що окружали його тісним вінком. На столі стояли чаші з водою та прості, звичайні шклянки.

В одному з крісел сидів штивно шеф політичної розвідки Союзу генерал-лейтенант Гуряков і нервово бубнив пальцями по червоному сукні. Решта залі потопала у півсумерку.

Тут було тихо і важко, придавлююче. Навіть кроків чути не було. На стінах порозпинались всякі можливі карти світу та зокрема Союзу. Десь під стелею висіла лампа.

Заля ця робила гнітюче враження. В цій залі дізнався маршал Тугачевський про своє арештування і в цій залі одним ударом п'ястука вбив він старшину НКВД, що кинувся його арештувати. Потім інші його таки подолали, але слова, останні свідомі слова Тугачевського до тепер ще висіли в цій важкій атмосфері.

— Моїм слідом підеш і ти...!

Що було потім... всі знають. Але що ще буде? Ніхто не знає. Навіть не говорили із собою прибувши маршали. Не говорили теж і цивільні. Всі поводитись, якби води в рот набрали. Десь, далеко у світі блистіло радісне, весняне сонце, але тут було понуро і темно, бо вікон не було, а лампа, що горіла під стелею, доцільно кидала мало світла.

Генерал-лейтенант Гуряков піднявся.

— Сідайте, товариші. Я повідомлю... генераліссімуса.

І вийшов твердим, важким кроком, колишучись у бедрах на типовий лад: Сім осіб зайняло свої місця. І знов тишина зацарила у залі.

Потім щойно крізь відкриті десь у сумерках двері долетів гострий, високий тон чоловічого голосу. Приявні завмерли, наслухуючи. Заля загомоніла глухо у відповідь...

— Єсть приказ расстрелять, значит нужно сво выполнить...! Меня совсем не интересни обстоятельства караульнаво устава... меня нужна служба, вам панятно, генерал...!?

— Генераліссімус... цеж мій одинокий син...!

Хвилина мовчанки.

Потім знов високий голос.

— Советський Союз мусить мати добрих вояків. Інших йому не треба!

— Генераліссімус... я прошу вас... я його батько... він молодий... нерозважний...

Голос могутнього генерала Гурякова заломився і перейшов у якийсь шепіт. На це впала тверда відповідь.

— Генераліссімус Советського Союзу не міняє раз виданого наказу. Розстріляти!

Загомоніли кроки і приявні піднялись. У кожного на обличчі була увага і висказ глибокої пошани. Очі були чуйні, але без виразу. З півсумерку виростала скоро постать, одягнена у білий одяг, без відзнак, в запнятому під шию ковнірі. Сивий волос і сиві вуса гармонізували з білим одягом. Чорні очі палали вогниками. Десь там, позаду остався генерал-лейтенант Гуряков.

— Здравствуйте!

Привітання диктатора стрінулось із мовчаливим поклоном. Так було в звичаю отут, в цій залі, і в цій державі.

Диктатор енергійним кроком підійшов до свого місця, що впрочім в нічому не відрізнялось від інших місць при цьому столі і відсунув рвучко своє крісло. На стіл кинув картонову течку з патерами та з лоскотом сів у кріслі.

Тоді з темряви висунулась постать генерал-лейтенанта Гу-

рякова. Вона наближалась поволі і станула оподалік. Здавалось, що генераліссімус його не бачить, та це була хибна думка. Бо несподівано диктатор заговорив прямо до генерала.

— Ви підете сейчас виконати виданий мною наказ!

Приявні були вже зорієнтовані, але даремно шукав би хтось на їхніх обличчях чогось в роді співчуття чи милосердя. Якщо для добра Союзу треба посвятити сина... хіба в тому щось такого дивного?

Один тільки генерал був іншої думки.

Він заговорив врівано, сухо, якби йому бракувало кисня у легенях.

— Я прошу вас... Генераліссімус... мене звільнити від виконання цього наказу... Це ж мій син...

В млі ока п'ястук диктатора впав на червоне сукно столу і зала аж стогонула від цього удару. Приявні відчували нервово потрясення. Та всі вдавали, що їх це зовсім не цікавить.

— Я сказав, Гуряков...!! — ревнув генераліссімус і зблід.

Десь між кольонами просторої залі, що ще тямилася останні свідомі слова Тугачевського злякано заховались сутінки. Крик диктатора загнав їх у ще більшу темінь.

Обличчя сіріли одноманітністю. Ніде не виявлялось почування. Воно тут не мало місця. Тут панував холодний, абстрактний розум і закон встановлений для вдержання найдивнішого порядку у світі.

Генерал-лейтенант Гуряков виструнчився і стукнув зап'ятками. Зпід чорних луків його брів вилетіли блискавиці гніву, але уста мовчали вже завзято. Він сьогодні досить упокорився. Він знав що вже нічого не виграс. Він знав собі ціну і тепер може й жалів, що упокорив себе проханням.

Обернувся і з високо піднесеною головою вийшов із залі.

Диктатор, що не глядів вже на нього, через хвилину тільки кинув зором за ним. Гуряков вже зникав у дверях. Ніхто його не задержав і зір диктатора із гарячими вогниками спочив по черзі на обличчях приявних людей.

Маршал Булатін, шеф сухопутної армії, молода ще людина із високим чолом і замкненою в рисунку уст жорстокістю, видержав сміливо погляд диктатора і ані на мент не втратив свого резону. На ньому теж найдовше задержався погляд диктатора.

Маршал Свернов, головний командант повітряних сил, сиравий і старий чоловік, по професії летун-конструктор, що виявив себе здібним організатором в останній війні, не належав до типу буйволів. В його очах ясніла дужа доза власної думки,



хоч зарис бороди вказував би радше на те, що свою думку він воліє залишати для себе.

Маршал Криловський, українець з походження і з натури, робив враження степового коня. Чому якраз таке, ніхто не знав, бо маршал Криловський був начальником обох флотів Советського Союзу: Балтійської і Чорноморської, а передучора під його начальну команду піддано і всі без винятку з'єднання Далекосхідної Морської Фльоти. У зв'язку з цією зміною говорено, що близько наступлять якісь великі події, бо Криловський був знаний із свого офензивного духа і завдяки його енергії протягом останніх кількох років розбудовано так сильно морські сили Союзу, що на терені Європи та азійських територіяльних вод, вони могли вже перебрати на себе охорону побережжя.

Диктатор присвятив Криловському більше уваги, як Свердлову. Морська фльота мала перед собою великі завдання. Північний Льодовий Океан... Полярна Станція імені Жукова... Нова Земля і таємні бази на Землі Врангеля...

Начальний директор державного банку ССРСР, геніяльний Анкельсон не видержував ніколи і ніякого погляду. Зокрема погляду таких очей, як їх мав диктатор. Тому він заздалегідь втоплював зір у червоному сукні і перед очима ставив собі кольони чисел, нові проекти державних позик та випуск нових банкнотів, що від пів року входили звільна у вжиток. Диктатор мазнув його коротким поглядом і зупинив зір на наступному.

Це був ні менш ні більш, тільки шеф апровізації всього ССРСР, старий і сивий вже директор окремого плянового бюро при міністеріум сільського господарства та харчевої промисловости. Під його рукою повстали норми продукції і зпід його руки виходили повноважні зарядження, що наповняли швидким темпом шпихлірі Союзу у далекому Сибірі, підготовляючи в такий спосіб засоби на майбутні роки. Директор Земелянов походив знад Дону. Ніколи не позбувся темної закраски шкіри і ніколи не позбувся браку основного знання московської мови. А коли вже кляв, то тільки мішаниною Козацьких Степів...

Молодий, лисавий чоловік із питомим старому завітові носом сміливо зустрів погляд диктатора. Рідня Кагановичів служила вірно зібраній батьківщині і молодий Мозес не мав чо-го критись із своїми геніяльними здібностями. Він будував нові залізничні лінії і він пристосував цілу оборону ССРСР до війни на головному театрі майбутнього: в далекій Азії...

Лискучі очі повноваженого партії для всієї комунікації СССР знесли терпеливо погляд диктатора, свідомі своєї сили і своєї вартости.

Тоді якраз зір генераліссімуса зупинився на останньому.

Ніхто не сподівався б по цій грубій, добродушній постанці, що на один кивок її найменшого пальця в рух пішла б гігантична, до найменших подробиць розроблена машина загальної мобілізації, що тридцять шість мільйонів лідерів відірвати могла від дотеперішнього способу життя і кинути в сірих одностроях масенного вояцтва на всі можливі фронти. Талановитий німець знад Волги, Шмид по прізвищу сидів собі спокійно, як у себе дома і руки держав на животі, що становив для нього джерело вічних клопотів та журби через свою примховатість і незаперечну байдужість для загального стану здоров'я свого пана.

Це був керівний гурток, що спільно укладав імперіяльні політичні напрямні і хоч ніхто про них не знав, бо видними постатями вони не були ніколи, свою роботу вони робили прекрасно і внаслідок їх спільного зусилля, Советський Союз мав змогу сьогодні думати про підбій світу.

Тих сім голов рішало про долю і недолю всього імперіяльного кольоса. І ніхто цього не знав. Ніхто не знав, які саме важливі і життєві функції скриваються під їхніми повсякденними титулами директорів чи начальників. Ще дещо говорено про маршальський склад, та маршалів було аж вісімнадцять...

Тут було їх всього три. І то не найчільніші постаті. Вони були призначені до висунення на чого щойно з моментом вибуху. А покищо було ще тихо. І хоч враження не помиляло нікого, хто прирівнював Союз до бочки з порохом високої експлозивности, проте ніхто не міг наробити крику ізза признак якоїсь підготовки, бо її не було видно.

Це було теж заслугою тут зібраних людей. Кожний з них знав собі ціну і кожний з них знав своє діло. Решта його не цікавила. Настільки лиш, коли вона зачіпалась об якунебудь іншу галузь несамовитої машини.

— Я наказав вам зібратись тут сьогодні на окрему нараду. Сьогодні я хочу з вами говорити не як генераліссімус, а як рівний з рівними і хочу вислухати вашої думки. Приготовтеся сказати мені все так, як воно справді в нас є. Нічого не скривайте, ніяких браків і ніяких позитивів. Я мушу сьогодні знати вірний образ. Всім розумно.

Диктатор вмовк і зала проглотнула відгуки його скреготливого подекуди голосу. Всі пари очей зупинились на ньому, не-

наче хотіли б відгадати, чи він говорить правду, чи він тільки пробує ґрунт. І в тому моменті хтось об'єктивний міг би зрозуміти всю глибину жахливої прірви, що її між людьми викопує режим терору. Ніхто собі взаємно не вірив. Навіть тут. Навіть у цій найвищій мізковій комірці Союзу.

Кілька мінут тишини відділяло другий абзац промови генераліссімуса.

— Минула війна не дала нам того, чого дехто із нас сподівався. Говорю дехто, бо я з самого початку знав, що ми будемо раді, якщо вдержимось при владі. Ви самі знаєте, коли були наші критичні хвилини і коли тріщала наша держава. Тому я був дуже вдоволений, що похибки моїх противників і союзників допомогли нам вивести наш корабель на повні води. А мало бракувало, щоб ми були розбиті. Зате неоправдані були надії тих неповажних наших оптимістів, що сподівались вибуху світової революції. Повторилась ця сама історія, що її ми пережили при закінченні першої світової війни. Світова революція залишається покищо тільки утопічною мрією. Вона сама із себе не скоїться, як не скоїться сам із себе новий світовий лад. Все має свою чергу і ми мусимо до того порядку пристосувати нашу політику. Ми це зробили і ми добились вдоволяючих успіхів. Наша держава існує і розвивається. Ми маємо право сказати, що наші маси є вдоволені і це нам дає право вдовольняти їхні бажання і на майбутнє. Та не про це я хочу говорити.

Знов замовк на хвилину. Сухою рукою сягнув по шклянку і налив собі води. Приткнув шкло до уст, спробував і скривився. Подумав щось і піднявся. Відсунувши крісло, тим самим енергійним кроком пішов до своєї кімнати. Коли виринув з темряви, в його руках ясніла звичайна пляшка.

Без слова пояснення налив собі до води дещо прозорого плинну і так само скоро відніс пляшку геть.

Випив. Диктатор випив і приявні догадались, що його голос набере живіших тонів.

Так і сталось.

— Як сказано, війна не принесла нам бажаного деким успіху, та це не значить, щоб ми не мали досягти цього іншим шляхом. Сьогодні ми підходимо до вершка наших сил. Ще місяць — два і атомові бомби завершать стан нашого озброєння. Перед нами питання: чи ми будемо настільки сміливі, щоб розробити плян підбою світу і перевести його в життя при великих шансах на успіх, чи ми будемо даліше терпіти перевагу американської індустрії і її поспішну розбудову в Канаді та Пів-

денній Америці з остаточним рахунком у нашу некористь? Політична ситуація ускладнюється настільки, що нас просто примушують до війни. Виступи комуністичних партій в поодиноких державах спричинили вже численні дипломатичні ноти у нашу сторону, а дискусія переведена на останньому засіданні Ради Безпеки виявила проти нас солідарний фронт всіх тих держав, що в разі війни стали б нашими противниками. Це є всі держави поза нашою безпосередньою сферою впливів. Всі без винятку. Ми у світі не маємо приятелів. І ми їх не хочемо. Але з того ще не виходить, що ми мусимо вже вести війну, коли вона тепер для нас ще заскора. Ми мусимо ще дозброїтись і мусимо змобілізувати у світі всі сили, що допоможуть нам розбити наших противників. Ми мусимо наші сили змобілізувати у країні... теж.

Генераліссімус повів довкруги себе палкими очима і в них приявні могли вичитати тільки жахливий гін вперед. Він тепер не скривався за ніякими фразами і тому його так міцно відчувалось у цій міцній натурі.

— Тому я наказав вам сьогодні тут зібратись, щоб до вашого відома довести факт, що надходить скорими темпами зворотна точка у нашій історії. Виростають вже ці сили, що дадуть нам змогу здійснити наш великий, остаточний плян і сягнути по владу над цілим світом... Нашими руками, нашими умами, нашим зусиллям ми поставимо світ перед вибір: з нами або... смерть. Бо коли він захоче піти проти нас, ми усмертимо його без милосердя. Ще короткий час і ми опануємо такі джерела енергії, що супроти них в нівець обернеться вся сила наших противників... Тому сам я призвав вас сьогодні тут і тому я хочу вас спитати... чи ви готові...?

Голос перестав лунати, лиш вогонь з чорних очей розгорівся іскрами і розсипався по столі і по обличчях, що з напруженою увагою наслухували говорених слів.

Заля мертвіла. В її мурах спочивала вже неодна тайна і мало було місця для нових...

— Чи ви готові...!? Бо я... готов! Готов знищити світ... або покорити його собі... нам. Весь світ...! Весь великий, мільйонами людей, рас і народів обліплений світ зробити нашим! Досить довго я ждав на цю хвилину, щоб вам так могли сказати. Я посивів у тому вичікуванні... Досить довго я викручувався, досить довго я терпів наругу надімною... та тепер тому кінець. Але чи ви... готові!?

Ніхто не знав, чи треба відповідати на так поставлене питання.. Воно не допускало дальшої дискусії. Воно замикало їм

всім рота питанням про вірність. Вони не могли тепер виносити ніяких застережень, бо вони мусіли висловитись за принципову річ: чи вони готові...?

Вони готові. Завжди.

Але що генераліссімус під цим розуміє!? Чи негайну акцію? Бо тоді це трохи не так... Чи ще довшу передишку...? Тоді можна б говорити...

В цій хвилині озвався стук і на порозі появився секретар. За ним, позаду дзвонили телефони, та він стояв на порозі, звертаючи на себе увагу.

Диктатор врешті помітив його і гостро кинув коротким запитом.

— Генераліссімус... генерал-лейтенант Гуряков застрелився перед хвилююю у своєму кабінеті... Смерть наступила на місці...

Диктатор спершу зблід, та вже через секунду на його шиї набреніли жили. Він виглядав страшно. Зпід його наказу і зпід його волі без дозволу вирвався підвладний. Що за недисциплінованість...!

— Сволоч! — ревноу диктатор на всю салю.

Потім успокоївся. Поза плечима секретаря вперто, нервово дзвонили апарати, але він стояв і ждав на якунебудь інструкцію. І вона прийшла.

— Арештувати всю рідню. Спецсуд гвардії. Присуд подати до затвердження — впали камінням слова.

Секретар зник.

Телефони вмовкли за густою заслоною.

Генераліссімус сидів мовчки. Поволі його обличчя поверталось до нормальної краски, але в очах горіла ненависть. Очі ці могли б вбивати, коли б їм дано ножі.

В залі нависла мовчанка, що без слів говорила за себе. Цей інцидент залишив по собі слід. Чи ви готові...!? Бо... цей там, генерал Гуряков вже готов. Він вже не журиться нічим... Навіть політичною розвідкою, що їй присвятив він двадцять років свого життя. Дістав заплату. Гм...

Вичувалось в атмосфері цієї залі подих нестерпного думання. Ці мури могли б щось сказати, коли б вони взагалі говорити бажали. Але вони мовчали і не говорили нічого. Не говорили, тільки слухали і ховали все зачуте у своєму понурому нутрі...

Диктатор озвався. Ані словом не згадав більше про випадок Гурякова. Цей випадок не належав до цієї наради. Він буде розглянений окремо. Спецсуд гвардії вже напевно при роботі...

— Думайте. Даю вам п'ять хвилин часу на приготування відповіді. Сьогоднішня наша конференція... це не звичайна конференція. Це не розсіпка цифр і статистичних даних. Це тільки рішення... Так... або ні. Зі мною або проти мене! Всі подробиці мене не цікавлять сьогодні. Це буде робота окремих ресортів. На це є ще час. Я мушу знати лиш одне: зі мною ви підете... чи є у вас сумніви...?!

По черзі палаючий зір обіймав насуплені, суворі обличчя і на них відбивались ростучі почування. Під вогнем пронизливих зіниць мінялись бліді обличчя, оживлювались, ворушились і твердили у рішеннях, що їх там викувала жадоба здобутків, жадоба панування і влади. Це були новітні конкістадори. Для них не було вірувань, релігії і душ. Для них був плян і бажання. Підбити світ...! Кинути собі його під ноги...! І панувати...

Та з другого боку приходило скорє отверезіння. Світ же міцний. Світ великий і багатолюдний і насичений потугами, що мають свої цілі і свої пляни. Світ набитий вщерть людьми, що не хочуть мабуть йти в східне ярмо і тим всім людям треба буде це на різний спосіб роз'яснити...

Кому лозунгами, а кому зброєю...

Лиш яке відсоткове відношення одних і других? Чого треба буде більше...? Колись можна було надіятись, що лозунги і гасла підіб'ють світ... Остання дискусія в Раді Безпеки виявила, що світ вже змудрів. Виявила, що у світі верх взяв здоровий розум, а такому нічого не вдієш намальованим, пустим гаслом... Ідея світової революції другий раз ганебно провалилась...

Із світом треба буде боротись. Треба буде кинути на нього стільки сил, стільки вояцтва, так багато літаків, танків і гармат... і атомових бомб, щоб він не очунав під тим ударом, щоб він програв цю останню війну за свою волю, ще заки він зрозуміє достаточо ясно, за що йде боротьба...!

І як це все зробити? Чи ось так легко, як винести постанову? Чи не прийдеться на вагу історії покласти всього того, що досі здобуто і вдержано такими жахливими жертвами...? Чи не прийдеться на вагу історії покласти всього того, що досі здобуто і вдержано такими жахливими жертвами...? Чи не прийдеться програти цей великий бій... і у висліді жертвувати собою? Або під суд світу стати...?!

Диктатор вичував настрої цієї мізкової еліти. І він рішив до них заговорити. Без обиняків. Знав, що зможе їх переко-

нати. Але бажав теж, щоб вони мали враження, що це вони самі винесли рішення, яке б воно не було.

— Сьогоднішня хвилина рішить нашу долю — заговорив сухо, різко. — Ми не маємо вибору. Ми можемо тільки виграти... або перейти до історії. Світ поставив нас вже перед остаточним розрахунком. Ми його й давно сподівались. Досі мені вдавалося викручувати для нас так страшно потрібний мир... але це вже довго не потриває. Вже ніхто не вірить у наші святі зобов'язання і запевнення... — у голосі диктатора пробились іронія. — Навіть мої заяви викликають вже у світі тільки сміх... Я здаю собі справу ясно, що більше як пів року миру не вдасться нам вже викрутити. І до того часу, навіть скоріше, ми муситимемо мати вже у руках готову до вжитку зброю, що дозволить нам прийняти остаточний бій без стовідсоткового ризику. Ба навіть... дозволить нам цей останній бій розпочати. Колись Рим підбив свій світ... Сьогодні на нас черга. Ми мусимо у світі стати панамі. Ми — це значить ви і я!

Слідом за його думками бігли думки його найтісніших співробітників, але всетаки досі ніхто з них не забрав голосу. Диктатор відчував ці сумніви, що ще гальмували їх рішення. Він розумів їх, бо мав вироблене у собі знання людей.

— Це не наша вина, що дійшло до такого стану у світі. Ми оточені ворогами, це ви знаєте. Питання тільки в тому, хто перший вдарить. Нашим обов'язком є зробити все, щоб нашій країні забезпечити перемогу. Якщо ми не станемо проти світу скоріше, він нас роздавить самим своїм питомим тягарем. І ми тоді не встоїмось. Ми не можемо залишитись так, як ми є. Наша ідея і наш лад може тільки панувати, або бути опанованим. Все, що було досі, було тільки і тільки посереднім явищем, підготовкою і неясним станом. Перед нами — війна!

Слова падали, зачіплялись об придатну почву і виростали стихією до вирішень. Щож іншого могло вирости з насіння жадоби і самолюбства полученого з жорстокістю на почві скрайнього цинізму і свідомої брехні як не бажання довести це все до успішного закінчення і скорити собі світ...?! На всіх обличчях малювались гарячими красками рішення, що за хвилину мали бути висловлені під стелею цієї понурої, темної і високої залі...

Диктатор випрямився у кріслі. Обі руки поклав перед собою на столі і затиснув п'ястуки. В очах мав щось більше, як вогники великої сили. Може це був відблиск генія, а може... божевілля?

— Москва стане центром нового світу! Москва і Кремль!

Наша зоря палатиме над земним гльобом... Ми даватимемо накази мільярдам рабів і вони будуть їх виконувати... Ми керуватимемо світом так, як ми захочемо... Ми накажемо людині працювати і ми будемо цю працю вічних рабів контролювати... Ми...! Ми дамо світові один напрям і один стиль... Ми його однаково одягнемо і ми кинемо його в один ритмічний марш... Москва стає його метою...! Москва...! Кремль... і я... і ми!

Важкий п'ястук ударив об стіл, шкло дзенькнуло жалібно, білозодягнена постать зірвалася із крісла і відійшла скорим кроком у сумерк. Десь там, серед теміні пристанула яснішою сільветою і застигла так у безрусі, як статуя. Її голос залунав через хвилину здавленими почуваннями.

Це лунав голос з темряви. Це було щось нелюдське навіть для тих плянових, цинічних умів. Це було щось гірше як символічний випадок генерала Гурякова...

— З Москви і з Кремля плистиме нове життя для світу... Новий лад і нові порядки... Нові права, нові закони... Нові звичаї... Все нове... Ми постановимо, а вони виконуватимуть...! Все буде продумане і створене нами... А мільярди рабів плазуватимуть перед нами, перед нашою могутністю і владою... Чи це не варте ризику...? Чи не варто видати у Кремлі наказ, щоб його кілька хвилин пізніше з рабством виконували у Вашингтоні...!?

Великі карти на стінах сутеніли в сумерках і їх ніхто навіть добре не бачив. Тут не про те йшло. Тут йшло про... взагалі! Туди чи туди...? І куди саме?!

При столі ніхто не ворухнувся. Ніхто не глядів на себе. Всі очі були спрямовані у сторону диктатора, що жмутками викидав із себе думки і пляни, неначе на брук життя. Світло сумної лямпи плило згори, розбивалося у зустрічі з темінню і завмирало серед кольон, серед стін завішених картами і серед думок, що кружляли у воздуху. Така незвичайна була сценерія цього рішення...

Постать диктатора ледве майоріла в темряві. Зате він добре міг бачити своїх співробітників і рішення, що вже конкретизувались на їхніх лицьках. Поволі ця постать виринула з темряви і зупинилась перед ними. В неї задивлені були очі приявних...

— Ви всі готові... я знаю це. Ви підете зо мною. Ідьте і виконуйте! Будьте готові на кожний мій зазив. Хвилинка е історична і дуже велика... Москва стає на вершок...!

Це було сказане півголосом, в задумі. А потім піднялась



сива голова і очі вкололи всіх, хто тут сидів. Хвилина мовчанки...

— Ідіть...! Ідіть...! — скрикнула нагло постать в білому одязі і в цей мент всі піднялись.

Три маршали гляділи перед себе із затисненими губами. Чотири цивільні палали вогнями.

На порозі залі станув знов секретар генераліссімуса.

І ще не всі його помітили, коли вже залунав його голос.

— Генераліссімус... вся рідня генерала Гурякова... найдена неживою...

Світло заколихалось під стелею і диктатор приблід третій раз.

Ні один тон не вийшов з його уст. Приявні залишали нараду із змороженими умами... Щось нависало над рішенням цієї історичної хвилини.

Диктатор остався сам на залі, коли за ними зачинились двері.

І коли остався на самоті, його очі зматовіли і дивне змучення огорнуло його психіку... З нього сміялись... Гурякови.

## XI.

З вікон амбасади падали снопи світла, матово вилискуючись на лякері численних лімузин та вогкому асфальті. Хвилі музики виливались просто у темну ніч разом із струями світляної енергії і обиваючись об шоломи міліційної сторожі тікали геть, у темінь і незнання, залишаючи по собі зависть і жах тих, що до середини вийти не могли.

Бритійська амбасада видавала равт.

Борбенко віддав плац і капелюх слuzі і перейшов до рясно освітлених кімнат. Чорний одяг лежав на ньому, як вилитий. Ніяке око не помітило б, що при цьому стрункуму, майже худому тілі скривається зброя. Без неї Борбенко не рухався тут ні на крок.

Пізнавав Москву. Вчора вночі стрілив перший раз у цьому місті. Стрілив до чоловіка, що йшов за ним вперто цілу годину, не сподіваючись, що з мисливого став звіриною. Бо Борбенко відчував якимось таємним змислом, коли хтось на нього звертав надто велику увагу. Спершу хотів цього чоловіка прогнати геть, та він був надто впертий. Коли Борбенко зник йому зперед очей, бідний чоловік цей, замість зрозуміти як-слід таке явище і піти якнайскоріше додому, став шукати своєї згуби по всяких закамарках. Борбенкові ще сьогодні було прикро на згадку цих хвилин. Так скоро воно сталось. Чоловік цей діткнув його у темряві руками і Борбенко затримав його при собі. І спитав просто з моста:

— Ви русській...?

— Да... — впала просто відповідь заскоченого і вслід за нею мала, гаряча кулька в'їлась, ввертілась у голову агента найбільшої у світі політичної організації. Чоловік цей згинув, а Борбенко міг тільки догадуватись, що десь там, у його централі даремно будуть ждати на вістки про агента зза кордону. Напевно не сподіваються, що англійський розвідчик... англійський...! — зуміє бути таким безоглядним. Напевно ні... бо звідкіля їм знати, що англійський розвідчик не тільки Англії служить?

Як казав Малий Марко... Україні... та це не важне тепер. Це так мусіло статись.

У житті Борбенка не було багато засад, щоб він їх цупко держався, але тих кілька, що він їх визнавав, стеріг із надзвичайною точністю, щоб в разі випадку не докоряти собі на другому світі власного недбальства. Зі зброєю не розставався ніколи там, де вона становила собою найміцніший і часто вживаний аргумент для переконання противника, що він не має рації. Не старався ніколи переконувати довго. Був цільним, навіть дуже цільним стрільцем і до зброї мав своєрідне вичуття, що дозволяло йому стріляти не ціляючи, скоро і певно. Певно. Бо це саме найважливіше. Елімінацію своїх еventуальних противників проводив найкоротшим шляхом, вливаючи порцію аргументів прямо у мізкові звої, що гарантувало йому стовідсотковий успіх.

Це не значило, що Борбенко був професійним убивником. Ні, він тільки керувався своїм інстинктом і коли цей дивний, може шостий, може котрийсь там змісл наказував йому в даному випадку вжити зброї — Борбенко ніколи не відмоляв йому послуху, бувало. Мало б від тепер бути інакше...? Він перший вжив зброї для поборення ворога... Вжив учора. Чи ворог буде шукати помсти? Чи буде чатувати на нього? Чи захоче його вбити? В кожному разі ситуація і так мусить бути ясна. Скоріше чи пізніше вогонь заговорить. У цьому місті, в обличчі такої переваги противника Борбенко мусів вжити гострих засобів і він не завертався перед цією конечністю, прийшовши до свідомого переконання, що інакше бути не може.

Зі зброєю в засаді не розставався з цієї хвилини, коли доля викинула його із студентських лав і штовхнула на шлях підпілля у службу сірих днів і темної ночі та далеких, далеких цілів. З цього часу життя Борбенка попало зовсім іншими шляхами, як життя стільки молодих людей. До кілометрових каменів на цьому шляху Борбенко мусів уміти себе пристосувати. Вони визначували йому маршрут і мету і він після них орієнтувався. Треба було уміти себе зберегти. Бо втратити життя не було важко. Вистачило лиш дещо необережності. Та Борбенко не хотів свого життя втрачати. Не зі страху перед смертю, але для амбіції і своєрідного спорту не хотів він ворогам робити цієї приємності. Нехай ніхто не тішиться з його смерти, він буде дбати, щоб вдержатись на поверхні.

І це досі йому вдавалось.

Та сьогодні Борбенко не був у доброму настрою. Відчував, що став на небезпечний шлях і знав з досвіду, що там, де вже

падуть стріли, ґрунт з правила гарячий. Він мусітиме всі свої сили покликати до акції, щоб видержати у цьому бою, всі свої духові резерви при непевності, чи вони вистачать йому до перемоги. Бо ворог був тут паном положення. Був у себе дома, кожний камінь Москви, кожна вулиця і куток були йому союзниками. А Борбенко був на чужині...

Два випадки псували йому настрої. По першому залишився глибокий біль у душі, неначе відкрита рана, хоч він знав, чия це робота. Неменш було йому дуже прикро, що між ним і Марком не прийшло до порозуміння і що Марко буде піддавати його поведінку обсервації. З початку будився у душі Борбенка бунт проти такої поведінки, але по довгій надумі прийшов до переконання, що Марко робив правильно. Він не міг інакше поступати. Він мав свої накази і свої принципи і він мусів їх держатись. Він же йшов великим маршем і Борбенко тільки збоку міг цьому величному походу приглядатись. Не так, як колись...

А випадок із московським інвігілянтом вночі теж не настроював його якнайкраще. Він мав нагоду пізнати, що ворог про нього не тільки знає, але й знає вже де його знайти і може тому він так скоро сягнув по зброю, щоб дати противникові пізнати з ким має до діла і може тому... щоб він відчув бодай... респект?

Але цей Малий Марко...

Борбенкові остався біль якийсь по тій пригоді і біль цей викликав у нього на чоло глибоку зморщку, а таке щось у Борбенка рідко появлялось, навіть у дуже поважних хвилинах. Старався про це не думати, але жаль не давав йому спокою, викликаючи все нові рефлексії і Борбенко починав відчувати глибоку пошану до людини, що назвала себе Малим Марком. Сталось одначе так, а не інакше і трудно надіятись, щоб положення змінилось... Може припадок...

Наближення худощавого секретаря аташе Нордсона перервало Борбенкові думки.

— Добрий вечір сер, дозвольте привітати вас... Ексцеленція Нордсон прохав вас себе...

Борбенко глянув в очі секретаря і кивнув незначно головою.

— Де знаходиться ексцеленція?

— У блакитному салоні, сер.

— Дякую.

Секретар відійшов, а Борбенко чомусь глянув за ним довгим і уважним поглядом. Щось йому не сподобалось у цього чоловіка, та не міг собі з'ясувати, що саме.

І навіть часу не мав. Бо ось випадково вийшов просто на нього сам аташе Нордсон, що мабуть знетерпеливився вже очікуванням. Борбенко в кожному разі запам'ятав собі своє завдання і вспів навіть здивуватись, що аташе Нордсон, його фактичний ворог ізза цього якогось далекого району, так щиро з ним привітався. Не тільки привітався, але ще й взяв під ра-м'я та випровадив на балкон кризь гущу всяких гостей.

— Закурить.

— Дякую.

Із саду пахло ранньою весною, тріскали дерева і виколювалась трава. Запах цей відчував Борбенко міцно і глибоко, любив цей подих відродженої землі.

— Сталось багато недобрих речей.

— Ексцеленціє, ви хіба не були приготовані на самі добрі...!

Аташе не мав найменшого почуття гумору сьогодні.

— Не жартуйте, пане. Це гірше, як ви можете сповідатись. Рефрей згинув у вашій привабливості... ви бачили його останні хвилини і чули його звіт... Ваш земляк Кривенко згинув теж. Вчора вантажне авто переїхало на смерть Бренвіджа, заступника капітана Рефрея... жив ще годину після випадку. Наш лікар ствердив вдарену рану на заді голови. Так не могло вдарити авто... хоч воно переїхало його під будинком нашої амбасади! Від Раффарса немає вже вісток помимо того, що я надав до нього спеціальний умовлений знак.

— Це ви поважно говорите, ексцеленціє...?

— Хіба ви думаєте, що мені до жартів тепер, Борбенко?! Ви дивні часом ставите запити!

— Для певности, ексцеленціє. Бо це, що ви мені сказали, означає ні менше ні більше, як ліквідацію всієї збудованої вами сітки. Так я собі бодай уявляю. Прошу подробиці.

Аташе закурив другу папіроску.

— Ви знаєте, що моя праця не є легка. Уряд мій вимагає від мене точних вісток, на те я тут і є, а в сьогоднішніх советах майже неможливо довідатись, що діється на просторі кількох кілометрів від вас. Преса ні словом не писне, критика ніде не озивається, одним словом, справа зовсім не так стоїть, як собі там, у Лондоні, уявляють. А я є тут на те, щоб мій край інформувати про все, що його цікавить. Уявляєте, наскільки легша задача советського аташе у Лондоні...? У нас все стоїть отвором, а тут я не всилі нарисувати карти розположення армейських корпусів хоч би в європейській частині ССРСР. В таких умовах дуже важко працювати. До того вони тут, на своїй землі, мають прекрасно розбудований апарат і тим апаратом

командують рішучі та спритні люди. Вислід такий, що замість щось довідуватись, ми жертвуємо тільки непотрібно наших працівників, а большевики вилловлюють їх нам тоді, коли їм самим тільки забাগнеться. Зокрема в останніх часах вони нас так притиснули, що ми практично остались тепер сліпі і глухі. Ви собі уявіть з яким призиством привітав мене сьогодні генерал Пушін, той що заступає покищо Гурякова...! Ще перед вашим приїздом зникло нам кількох головних людей і ми не всіли до сьогодні їх заступити. Можливо, що Лондон на вас покладає всі свої надії, але я вам скажу, що я не вірю в ніякий успіх. Ми не можемо рівнятись із тим противником на цьому терені. Мова, поведінка наших людей зраджує їх на кожному кроці, і не маємо нікого, хто міг би тут обертатись, як між своїми людьми. Я хотів з вами про щось говорити, Борбенко, та не тепер... Може по вечері, після равту?

— Прощу дуже, ексцеленціє, з приємністю.

— Для мене не має нічого цікавого?

— Покищо нічого.

— Тоді ходіть, я звітаю вас із дочкою, вона дуже ждала на ваше прибуття.

Борбенко підняв одну брову вгору, але подався за аташе і дві кімнати дальше кланявся вже високій, стрункій англійці. Аташе залишив їх самих, вітаючи інших запрошених гостей в імені амбасадора, що був перешкоджений покищо якоюсь наголою справою. Панна Еллі явно висловлювала своє вдоволення із такого обороту справи.

— Признаюсь, що я не сподівалась, щоб ви прийшли. Але ви зробили мені дуже милу несподіванку... І я дякую вам за неї.

Борбенко не показував по собі ніякого зворушення такою мовою гарної панни.

— Місс Нордсон, прощу мене зле не зрозуміти, але я вважав своїм обов'язком не відмовити вашому проханню — заявив чемно.

— Ну, ну, якби ви бажали, ви напевно нашли б досить різних оправдань, щоб не прийти... Тимбільше я вам вдячна, що ви це для мене зробили.

Борбенко глянув уважніше в її сині очі і не міг найти там нічого негарного, навіть колиб намагався. Вона була на правду гарна, це він мусів собі признати. Це була дама, що проте виказувала з невідомих йому ближче причин для нього багато тепла і не скупила усміхами у його бік. я

— Я бачу у вас хмарку на чолі... Стрінуло вас щось неприємне? — спиталась цікаво.

Борбенко задержував повагу.

— О ні, це так у мене звичайно, місс Нордсон.

— Звичайно...? Я не пригадую собі нічого такого за вашим останнім побутом у нас...

В її голосі був виразно теплий тон.

— Якщо маю бути щирий... справді, тоді у мене не було ніяких хмарок і я про це знаю.

— А сьогодні є? Чому саме?

Глянув на неї.

— Про це ви не повинані мене питати.

— Ах... службова відповідь. В кожному разі від тоді до сьогодні Москва не покращала у ваших очах.

— Це так. І сумніваюсь, чи покращає, помимо найбільших пропагандивних зусиль її володарів.

— Не любите Москви?

— Ненавиджу. У крові маю цю ненависть. Може вона надто палка щоб бути розумною, але уявіть собі, що з ранньої молодости у моїх вухах дзвеніли вічні нарікання на Москву. На Москву і на все це, що з нею і її духом зв'язане. Органічно ненавиджу її так, як ненавиджу дотику холодного гада.

Місс Еллі зробила відрух, щоб перейти у його товаристві. Борбенко зайняв місце по її лівому боці і так пішли помалу побіч себе.

— Бачите... я знаю вашу історію і я знаю скільки у вас розрахунків з Московщиною. Я теж не люблю Москви. Не можу звикнути до її сірих мурів і до атмосфери, що тут стало панує. Просто так, неначеб тут довкола стояли великі тюрми і з них віяло вічною загрозою та холодом, а крізь заґратовані вікна заглядали бліді людські обличчя. Чи не так...?

Борбенко приглянувся їй знов уважніше. Спершу вона зробила на нього враження вихованої у високій сфері, легкодушної дами, та інтонація її голосу при тих прямо киданих заввагах примусила його зревідувати своє становище. Обсервував з цікавістю далі.

— Якщо маю бути об'єктивний, не можу не признати большевикам навіть деяких зусиль для прикрашення своєї столиці, але в загальному стані нужди у цій країні це менше, як крапля в морі, а різниця поміж столицею і периферіями надто виразна, щоб не будити у людини злого духа. І тут починається потреба терору, бо така різниця панує у цілій країні, між життям армії і цивільного населення, між поземом життя партії і решти країни в цілому і врешті між становищем упривілейованого війська МГБ і всього того, що є поза його рядами. На тих різ-

ниціях побудована вся система і гієрархія СРСР, а до вдержання такої будови треба справді сильного цементу і то так у духовій як і у матеріяльній ділянці. І одне і друге уряд робить з доручення партії, при чому признати треба, що у цьому напрямі доручення партії незвичайно вдатні і може якраз тому я так всього того ладу ненавиджу...? Якби ці доручення були вдатні і у тому напрямі, щоб людям забезпечити життя і піднести їх умовий рівень, я навіть як принципіальний ворог Москви і большевизму мав би бодай до них пошану, так як маю її помімо всього до діла, що його зробив Муссоліні у своїй державі... Але тут все є наставлене тільки на те, щоб людину зіштвхнути із її провідного становища у світлі і у державі до ролі раба і невільника та понизити її умовий рівень до того степеня, щоб вона це була навіть всилі здати собі справу із розмірів цієї масової експлуатації, що їй піддають її большевицькі володарі... Але пощо я це все говорю, коли це і так відомі речі...?

Еллі глянула тепло на нього.

— Говоріть... я люблю слухати ваш голос.

Проте Борбенко замовк. Зайшовши із нею у якийсь тихий куток забрав від кельнера дві чарки з вином і одну подав їй.

— На успіх наших справ... — кинув півголосом.

— На успіх... — відповіла і підняла чарку до уст. Її очі зупинились на його очах і Борбенко зрозумів тоді, що ця жінка готова для нього дуже багато зробити. Зрозумів це на холодно і здав собі справу, що він проте не відчував для неї ніякого окремого захоплення. Залишивши чемний... і більш нічого.

— Як українець ви не можете любити Москви... — продовжувала вона хвилинку потім. — Я це розумію...

— Вибачте, я міг би бодай шанувати. Ворога теж можна шанувати. Але не такого підлого, підступного і хитрого ворора. Зокрема в порівнанні з духом мого народу дух Москви виходить дуже понуро... Мені прикро, що не могу бути звеличником московської літератури ані московського духа, але я ненавиджу рабства, а Москва це вічна тюрма. Доки буде з неї існувати камінь на камені, доти буде вона грізним символом найпідлішого рабства. Це виховали у неї сторіччя і цього не викоринить вже ніхто, бо цей дух перестарів вже і нап'ятнував наскрізь московську душу. Москва не може бути інакша. Вона мусить бути знищена а на її місці світ мусить спільним і великим зусиллям відродити людину і її надбання, її елементарний гін до кращого, так як колись християнство відродило старий, римський світ і вдихнуло у нього новий, кращий зміст.



Сьогодні Москва це ропіюча рана нашого світу і ніякі півзасоби не допоможуть. Вона мусить бути там — можливо — ще криється у якісь закутині душі цього нещасного, змішаного народу.

Еллі аж головою похитала.

— Ви мусите страшно ненавидіти Москву... а проте не всі поділяють такі думки, як ваші. Світ всежтаки удержує зносни з Москвою...!

— Нажаль... Але мій нарід є з нею у стані війни і я гордий з того!

— Ваш нарід... але скажіть що матиме ваш нарід з такої війни? Тотальне знищення...!

— І тотальний рятунок. Бо колиб мій нарід склонив перед Москвою голову, це значило б, що мій нарід перестав існувати. Він був би примушений влитись тоді у це загальне рабське русло і в одному поколінні з нього не осталбся нічого, ні сліду. А тепер, хоч ми маємо страшні жертви, але ми маємо нашого духа і ми маємо віру, що наш дух переможе, хоч би тільки вже небагато з нас осталося при житті.

— Ви говорите це з переконання?

Борбенко глянув на неї. Здавалося, що не розуміє її.

— Чому тоді ви самі не берете участі у війні вашого народу з Московщиною...?

Відчув, що так як вона була йому симпатична, так холод виріс між ними в одній хвилині.

— Ви думаете... що я тут нахожджусь для особистої приємности?

— Ні, але коли ваш нарід воює... а я знаю, що воює... тоді ваше місце теж там, серед тих вояків... ні?

— Ні. Моє місце тепер тут. А де воно буде завтра, я не знаю. І я не думаю про це.

— Тоді ви вважаєте себе тут не тільки на пості англійського поручника... не хочу вжити іншого слова...?!

— Місс Нордсон... як я маю це розуміти? Як образу? Ви знаєте, що я українець і що я ніколи не працював би там, де не йшлося б і про добро мого народу.

— Але яке добро ви поставите у вирішній хвилині вище...? Добро Англії... чи вашого народу?

Пристанув. Пристанув і помовчавши, підняв до уст чарку. Вона зробила те саме, та на мент він її ще задержав.

— Не знаю, чому ви мене питаєте, та я був би нещирий, якби говорив, що працюватиму тільки для добра Англії і що її добро цінитиму вище... П'ю за мій нарід... за Україну, місс Еллі!

Не глядів, чи вона вип'є теж. Вилив чарку до дна і глянув на неї. Вона ще надумувалась, але вже підносила хрустальне скло до рожевих уст.

Випила. Випила за добро його народу і Борбенко зрозумів, що вона тим хотіла дати йому пізнати глибину своєї симпатії для нього. Був їй вдячний, холодний подув зникав.

Усміхнувся нишком.

— Ви неначеб зрадили Англію...

— Ні. Я тільки пошанувала ваші думки і ваш нарід. Маєте мені це за зле?

— Місс Нордсон!

Пішли даліше, минаючи кімнати, гостей, що прибували ще і вчувались в наростаючий гул ярко освітлених заль, помалу починали почуватись із собою краще, свободніше.

— Папа мій дуже багато говорить тепер про українців-кинула від нехотя Еллі. Помітила при цьому, що чолом Борбенка перейшла непомітна майже хмаринка. Воно вже випогодилось знов, але її заввага проте залунала побіч нього. — Бачу, що ви всеж таки не в настрою сьогодні.

В її голосі був жаль. Вона мусіла мати великі надії на цей вечір. Борбенко пізнав це, але рішився не витягати з того ніяких висновків. Відповів вимінаюче.

— О, спеціально ні...

— Проте... таки так. Я бачу це по вашому обличчі.

Він запримитив, що вона часто не спускає з нього ока. Це йому сподобалось, але не показав того по собі, бо це була б вже крайня пустота.

Рішив заговорити отверто на порушену тему.

— Вірте, місс Нордсон, проходять тижні і місяці, що в них забувається про сміх і гумор.

Сам не знав, чому це вийшло йому так поважно. Все таки вона зареагувала неменш поважно, як він це висказав.

— Я знаю це... Цю безвиглядність, цю боротьбу, цей ризик і врешті-решт... ніщо. Може я більше вас розумію, як ви захочете собі уявити...? — заговорила півголосом, до себе, в задумі. Та по кількох секундах оживилась. — Залишіть проте на боці ваші журби... зробіть це для мене. Такий гарний вечір... і я так ждала на нього. Обіцяєте...?

Нахилилась і взяла його під руку. Борбенко подумав, що одначе вона дещо за свободно поводитьсь як на дочку аташе британської амбасад, але може це має якісь окремі причини? Якісь таки дуже окремі? Може варто остатись обережним?

Любив факти пов'язані прямою логікою причини і наслідку, найпростішою логікою людини, а не любив чогось, що було для нього незрозуміле і нерозгадане. Старався якнайскоріше знайти розв'язку.

— Обіцяти вам не можу, місс Нордсон... але можу спробувати.

— Мое ім'я... Еллі... Всі добрі приятелі так мене зовуть — звернула йому тихцем увагу.

Борбенко відповів спокійно і холодно.

— Не маю звичаю зараховувати себе до великого кола чужих приятелів.

Глянула боком на нього.

— Злість...? Зависть?

— Ні одне ні друге. Просто звичай.

— Може однак... ви не є одним із багатьох...? — шепнула.

Борбенко був тим заскочений і не знав що має відповісти. На щастя зустріли їх якісь гості і Еллі мусіла з ними привітатись, при чому старші та молодші пані взяли її поміж себе, а Борбенко всмів тільки на віддаль перепросити її і помалу зник серед чорнозодягненого мужеського світу.

Гості прибували. Майже весь дипломатичний світ Москви брав участь у баях британської амбасаді. Не було тільки представника Альбанії, яка замінувавши протоку і власні територіальні води помилково післала міні дещо дальше, якраз напроти британського воєнного корабля. У висліді експлозії згинуло кільканадцять моряків і зірвано дипломатичні взаємини. Це відбулося і тут у Москві тим, що альбанський посол не міг бавитись в мурах британської амбасаді. Та це було вже давно і ніхто тим не переймався.

Але численна приявність советських дипломатів звертала увагу. Навіть оба заступники міністра закордонних справ були приявні і дехто сподівався, що сам міністр теж загостить на цей бал. Борбенко обсервував прибуваючих і позатим поведився зовсім свobodно, як хтонебудь інший, не звертаючи на себе нічийої уваги. Під його одягом не всилі було пізнати розвідчика і він знав про це. Тому так певно і свobodно почувався.

Трапив на аташе. Хоч цей був зайнятий розмовою, Борбенко дав йому знак, що бажав би із ним балакати. При цьому відійшов у бік і поманджав помалу в напрямі балькону.

Через хвилину грубава постать затарасувала собою входові двері.

— Ви хотіли говорити зі мною, Борбенко...? Чи щось лихого сталося...?

— Ні, ексцеленціє, на щастя нічого.

Аташе відітхнув з помітною полегшею.

— Бо вірте, вже не можу прийти до себе. Тепер якраз я дізнався, що згинув наш чоловік в районі Ленінграду, розумієте, в районі побудови тих стрільниць для ракетних стрілен... ви розумієте добре...? Де тільки вони хочуть, там нас досягають і ми не можемо нічого зробити проти того...! Останнього чоловіка нам вбили...! Останнього...!

Борбенко не мав охоти до сміху, але все ж таки щось на подобу іронії появилось у нього на устах.

— Недавно ви нарікали, що вам вже все зліквідовано, тепер бачу, що ще когось найшли... Мабуть ще не кінець, що?

— Не жартуйте, Борбенко. Ви самі знаєте як це є. Але вони нам серйозно завдають такі удари, що леда день я стану тут зовсім непотрібний. Просто мені з дива не сходить, звідкіля вони те все знають...? І чому вони якраз тепер нас так б'ють...? Це мені не подобається, зовсім поважно кажу вам. Вони розсилають тепер по всіх своїх военных округах модифікаційні зміни до пляну загальної мобілізації і я дуже боюсь, щоб одного гарного дня нам не відставили наших пашпортів...?

— Аж так серйозно, ексцеленціе...?

Аташе здвигнув безсило раменами. Певно, що аж так.

Борбенко помовчав хвилинку, потім продовжав.

— Прощу мені вибачити, ексцеленціе, що я осмілився вам перед тим перервати розмову, я бажав би тепер докінчити це, що ми недавно почали... або відкласти зовсім на пізніше. Мені здається, що я мусітиму покинути передчасно ваше товариство... із правдивим жалем.

Аташе витріщив очі.

— Якто...? Від'їжджаєте?

— Так, ексцеленціе.

— Алеж куди, що вам сталось так нагло!?

— Думаю, ексцеленціе — говорив з натиском Борбенко — що на тутешньому ґрунті не зможу я дальше працювати. Я не находжу ніякого зрозуміння навіть у вас, тоді, коли ви повинні у власному інтересі повідомити мене бодай з однодневним спізненням про факт, що вам відоме підозріння Бренвіджа, що професор Київський живе...!

Аташе відкрив широко очі і забув віддихнути. Звідки цей чоловік про це знає...? Цей запит так витиснувся в уяві аташе, що він висловив його не здаючи собі навіть ясно справи з цього.

— Звідки ви про це знаєте...?!

Борбенко говорив з виразною іронією на затиснених устах.

— Прикро мені вас повідомити про це. З команди міністерієм державної безпеки...!

— Як...? Що ви говорите...?!

Борбенко звернув ексцеленції увагу, що його здивування надто голосне і що він мусить дещо опанувати свій голос.

— Алеж... — аташе цілком вийшов із себе. — Алеж це...

— Зовсім просто, ексцеленціє. Я мусів заглянути до архівів советського міністерієм, ризкуючи життям за дурницю, про яку я міг дізнатись від вас, якби вам залежало хоч трохи на позитивному полагожденні справи. Не знаю, чи прийдеться мені висилати про це звіт до Лондону...?!

Аташе був розбитий. Він стояв напроти Борбенка і крутив йому гудзик від блюзки. В його очах був простий, звичайний страх і Борбенко зрозумів, що страх цей випливає із певних причин, про які йому тільки догадуватись. Адже... виглядало, що в амбасаді є зрадник...! Це було майже доказане фактами останніх випадків...!

— Пане Борбенко... що буде з того...?

Цей запит висловлював все, що аташе тепер відчував. Удари, що сипались на його голову від якогось часу не були малозначні і він здавав собі справу, що його позиція незвичайно захитана таким ходом справ його ресорту. Не було вже дня, ба, не було майже години, щоб не приходили якісь нові, недобрі вісті. Тим разом вже й Борбенкові довелося протестувати проти такої нельояльності. Аташе знав, що Борбенко обурюється зовсім слушно, та в цій хвилині його багато більше цікавив факт, в який спосіб розмова Бренвіджа попала до відомо більшовикам? Чи дивне враження агента, що він є обсервований, було оправдане...?

— Що буде з того всього, Борбенко...?! Скажіть же щось!

— Мені не осталося багато до говорення, ексцеленціє. Мені тільки прикро, що замість з вашого боку мати поміч, я маю перепони. Я й не сподівався після першої нашої розмови нічого доброго, та це, що ви тепер зробили... межує із свідомим саботажем. Я говорю у повній відповідальності за кожне моє слово!

— Борбенко...! — аташе скрикнув це голосно, та потім знов стих. — Не добивайте вже хоч ви мене. Ви самі бачите, що діється... Я безрадний у цьому положенні...!

— Трудно, ексцеленціє. Я вам допомогти не можу. Я маю точно окреслене завдання і я мушу його виконати. Думаю, що у зв'язку з ним прийдеться мені залишити на якийсь час Мос-

кву. Бажатиму вам в кожному разі кращих успіхів, як досі. Я взагалі... — Борбенко несподівано вірвав, неначе б хтось йому задержав мову влів дороги. Аташе підняв на нього здивований погляд, та він вже продовжав спокійно даліше. — Я взагалі, ексцеленціє мусітиму цій справі присвятити весь мій час і всі мої сили. Це зовсім не є проста справа і я маю враження, що ще неодна сензація криється під нею.

Аташе відкинув недокурену папіроску і поклав долоню на рамені Борбенка. Здавалось, що він певніше почуває себе біля того чоловіка.

— Ну скажіть же мені, до лиха, що ще може скриватись під нею взагалі...?! Навіть якщо той професор живе...

— А це мало, ексцеленціє...? Чи не відчуваєте, що такий швіндель може нас заскочити всіх одного дня...? Адже болішевики мають хіба певну ціль у такому ставленні тих справ, ні? Я можу догадуватись яка це ціль, але не знаю цього певно. А ми мусимо знати точно.

— Скажіть, пане Борбенко... ви маєте якийсь плян...?

— Ексцеленціє, ніякого пляну я не маю. Я шукаю покищо логічної пов'язки і фактів, підвалин під мій здогад. Деся мусить існувати вузол, щоб до нього можна по нитці дійти. Я знаю досі що найвищі установи ССРСР є зацікавлені у справі професора Скит-Київського і це дає мені підстави думати, що ця справа зв'язана є тісно із якоюсь великою їхньою державною тайною. Лиш що це за тайна...? Я мушу мати на неї докази, я не можу Лондонові подавати моїх здогадів, бо це за мало...

Борбенко вірвав знов і насторожився як кіт, що вітрить небезпеку. А аташе не добачуюючи цього, спокійно притакував.

— В такому разі я прохаю вас, Борбенко, робіть все можливе, щоб ми врешті... а що вам є...?

Борбенко згромив його одним поглядом. Аташе вмовк, дезорієнтований. Борбенко виглядав на правду, як кіт готовий до скоку. Тому тимбільше здивувався аташе, коли почув його спокійний голос:

— Чи можу прохати у вас папіроски, ексцеленціє...?

Аташе поспішно добув папіросничку і простягнув її агентові.

— Закуріть теж... — шепнув Борбенко і аташе виконав його прохання. Догадався, що діється щось поза його свідомістю, але зрозумів теж, що мусить в цій хвилині піддатися кожному бажанню цього чоловіка, бо безпідставно він напевно не домагається цієї папіроски... і взагалі... якесь несамовите те все...

Борбенко взяв папіроску і попрохав ще вогню. Аташе нагадав собі, що Борбенко має при собі гарну, перську запальничку, та проте, опанувавши себе, спокійно досягнув своєї і подав розвідчикові бажаного вогника.

У цій самій хвилині почув шепотом висказані слова.

— Попрохайте місс Еллі до мене... Це важне... І пильнуйте большевицьких гостей... Не лякайтесь.. що б не сталося.

Аташе опанував себе із трудом. Це діяло йому на нерви. Він не зник до безпосередньої участі в якійсь авантюрі, а тут починало пахнути чимось... нездоровим.

— Я жду... — шепнув ще розвідчик.

Ексцеленція віддалився, з трудом трапляючи у двері. А Борбенко зтягнувся пахучим димом папіроски і з тугою мрійника витягнув шию вгору, до неба, що десь там блимало мало-поетичними, а зате міцно блідими зорями. В цьому то настрою Борбенко наслухував дуже уважно всього, що діялось довкруги нього, зокрема в саду за його плечима. Димок снувався помалу, зраджуючи свою присутність у повітрі не тільки запахом доброго тютюну, але й яким блиском у поясі світла, що падало із заль амбасади.

Напруження своїх нервів відчував Борбенко майже фізично. Відчував, як помалу наростає десь за його плечима небезпека і обчислив собі, що вона потребує вже дуже мало часу, щоб вирости до безпосередньої акції. Якщо місс Еллі спізниться хоч на хвилину, якщо вона зараз не надійде... щось станеться. Обернений плечима до саду не міг боронитись. Все було б запізно. Він міг тільки відчувати цю грозу, що там творилась. Інтуїція вигостирила його змисли до нечуваної тонкості, а мізок розраховував докладно, як довго треба було йому сягати по револьвер. Думка працювала складно, як машина і вислідом її праці було переконання, що не стало б йому ані половини потрібного часу, щоб добути револьвера. Розуміється, якщо дивна небезпека думає використати вже цей момент...

Може вона зажде ще...? Адже тут близько люди, варта і взагалі забагато гостей та світла...

Як склалось випадково, що ніхто не надходить...? Пощо він відіслав аташе...? Щоб викликати небезпеку на герць...? Щоб її саму заатакувати...? Гм, якщо вона тепер не виявить себе, тоді можна буде думати про атаку... але якщо вона тепер блисне ззаду, за плечима, коротким стрілом... буде все запізно.

Так звичайно можна закінчити життя і перенестись кудись, де нема нікого і нічого, чи як там взагалі...

Дивно було Борбенкові. Не міг щось повірити в це, що прийдеться йому згинутися тепер. Біля Малого Марка мав прикріше почуття... але це не було за плечима. Там він стояв груद्धо об грудь...!

Шестий змисл інформував його алярмуюче про чийсь неперебачену, небажану приявність....

Хто...? Х Т О міг тут бути?!

Міс Еллі надійшла скорим кроком і сповільнила його дещо, щойно доглянувши тінь Борбенка на балконі. На секунду задержалась у відчинених дверях і Борбенко міг змірити її високу, струнку постать на тлі ясної кімнати, на тлі музики і балевого гулу. Вона була йому ближча, як ці інші гості, там. І прийшла...

Рушився у її бік.

— Даруйте, міс Еллі... — заговорив до неї приглушено.

Вона мала гумор, може тому, що знайшла його.

— Ах, ви недобрі... Залишили мене із старими панями...! А я так не люблю їхнього товариства...! Через двадцять хвилин ми прошені до столу амбасадорів в бронзовій залі.

Борбенко говорив опановано, стараючись не дати їй пізнати, що у нього за плечима холодне почуття притаєної смерті.

— Чому це мене просять до такого високого столу...? Можете ви мені пояснити, міс Еллі...?!

Вона поглянула на нього тепло і заговорила багато тихіше.

— Я не мала... товариства.

— В це не повірю, міс Еллі. Але не хочу вас допитувати за іншими причинами... Може перейдемоь садом...?

Вона не питалась, чому він бажав собі її товариства. Не питала теж, чому він бажає собі перейти з нею садом. Вважала це за зовсім натуральне, що він прохав її тут, до себе і Борбенко був їй вдячний за це зрозуміння, хоч догадувався, що за ним ховалось напевно дещо із інструкцій аташе.

Разом залишили балкон і зійшли східцями до саду. Пісок на стежинці зашорохтів під ногами. Борбенко мовчав, а вона вирішила, що мовчанка не на місці. Позатим відчула, як в одному моменті, коли якась птичка зашелестіла в кущах, що навіть ще добрим листям не покрились, Борбенко здригнувся зовсім виразно і вона віднесла враження, що він хотів позбутись її сусідства на цей мент.

— Що вам...? — спиталась тихцем, журливо.



Розвідчик відповів їй так спокійно, що Еллі подумала про похибку із свого боку.

— Мені нічого... Я почувуюсь зовсім добре... а ви, місс Еллі? Засміялась тихо.

Взагалі вона поведилась біля нього дуже свobodно і легко, неначе б їй було потрібне і приємне його товариство.

— Ви хотіли б знати і про це...? Які ви цікаві...

— Я можу догадатись і без ваших слів — сказав.

— Наприклад...?

— Відгадую чи ні, що ви почуваетесь при мені... добре?

Засміялась глибоко.

— Ви зухвалі...!

— Чи може тільки щирий?

— Не знаю... — шепнула.

Стежечка ледве ясніла перед ними, сад надиханий був запахом молодих листочків, земля дихала повними легенями і ніч ставала гаряча та душна.

Кількахвилинна мовчанка зацарила знов між ними і Борбенко найшов час подумати, що при ній мусів би шукати тем. Самі не приходили. Але він не був тільки нею зайнятий. Він мав щось іншого перед собою. Він знав, що десь тут, недалеко скривається якась тінь і він не хотів її полохати. Тому він рішив балакати виразно і голосно і поводитись галасливо та свobodно.

Місс Еллі знайшла тему.

— На ліво від цієї стежинки знаходиться павільйон в стилі пізнього ренесансу, що в ньому княжна Долгорукова застрелила свого ад'ютанта, полковника Бадакова... Вся будівля амбасади належала колись до цього роду. По революції із Долгорукових не осталося сліду. А палату недавно закупив наш уряд для свого представника. Маєте охоту заглянути туди...?

Розуміється, Борбенко мав охоту і вони звернулись вбік, в напрямі павільйону. Місс Еллі по дорозі розказувала йому дальше подробиці з історії Долгорукових, старезного роду, що десь в тринадцятому сторіччі вже відіграв велику роль, абстрагуючи від імені свого заложника, емігранта з України. Історія не була оригінальна, зокрема, коли зійшла вона на розстріли, що їх переводили окремі комісії нового ладу у вісімнадцятому, зимою...

Перервала.

— Ви слухаєте мене...?

Її запит залунав просто із острахом. Вона бачила, що він зовсім не зацікавлений нею і її оповіданням, а просто він чи-

мось іншим зайнятий. Це її таки заболіло, звідтіля й її запит.

А він неначеб проснувся. Спішно запевнив її, що слухає з найбільшою приємністю та це задзвеніло знов чужо і її нехить збільшилась. Мовчала і тільки гляділа на нього повними очима, неспокійна і невдоволена. А Борбенко здавав собі справу із її настрою, та заговорив так, неначеб того не бачив.

— Ви так приглядаєтесь мені, місс Еллі...

Вона не здержала себе від висказання правдивої думки.

— У вашій поведінці сьогодні... є щось для мене неясного. Ваше обличчя таке дивне. Стягнене і уважне... Я не забобонна... але я б могла вас налякати. Ваші думки не при вас, ані не при мені... Про що ви думаєте?

— Перепрошую... що ви сказали, місс Еллі...?

Вона зрозуміла, що він не дочув. Знов був чимось зайнятий. Що властиво діється із ним? Чи він здає собі хоч справу із своєї, щонайменш дивної, поведінки?

Не відповіла. Її мовчанка спершу пройшла помимо його уваги, та через хвилинку опам'ятався.

— Вибачте, місс Еллі... Сьогодні... мені голова болить.

— Вам голова болить? Чому ж ви зразу не сказали мені цього? Я була б вам дала прегарний середник проти болю...

— Не так мене болить, місс Еллі...

— А якже? Мені здається, що ви неначе б роздвоєні. Не знаєте навіть, що я говорю. Чому це так?

Борбенко зрозумів, що вона надто здогадлива, треба вважати. Спробував засміятись, та це йому не вдалось. Бо в цій самій хвилині, коли хотів засміятись, відчув на собі якийсь чужий погляд так гостро, що аж зморозило його. Мав досить цієї забави.

— Місс Еллі... хіба можна у вашому товаристві не про вас думати...? — сказав просто.

Помітив, що їй сподобались ці слова. Кожна жінка любить щось такого.

— Якщо навіть так... то у вас воно досить оригінальноно виглядає.

— Ваша щирість мене роззброює, місс Еллі.

— Хіба вам при мені... зброя потрібна?

Він засміявся тепер коротко, бо вже мав готовий плян. Вже знав, що зробити і як це перевести. До успіху.

— Може заглянемо таки до цього історичного павільйону...?

Його пропозиція стрінулась із її боку тепер з деяким опором. Вона мабуть воліла б остатись в саді. Її надуму він за-примітив та це для нього не було тепер важне. Цих кілька

хвилин вона мусить хоч і несвідомо, присвятити йому. Від цих кількох хвилин може дуже багато залежати. Вона мабуть не хоче входити до неосвітленого павільйону... але він мусить здобути нагоду оглянутись поза себе і при цьому бути необсервованим. Він мусить здобути за всяку — на правду всяку — ціну таку нагоду. Хочби це мало його довести навіть до кон-флікту із симпатичною Еллі...

Тому попрямував просто перед себе в напрямі павільйону, що чорнів в сутінках масивною будовою старого стилю. Високі і грубі пні плеканих старанно дубів вирости по обох боках стежки. Еллі йшла мовчки, надіючись може, що він бодай за-певнить її в чомусь, що відносилось до неосвітленого павіль-йону. Та він не балакав нічого, бо його думка була тепер за-абсорбована безпосередньою майбутністю і він мусив на ній зосередити свою всю увагу. Але видно, що Еллі сама мала йо-му щось сказати, бо її голос задзвенів спокійно і рівно, як у зрілої жінки.

— Це було б смішне, колиб я вас тепер хотіла запевнити, що ви зробили на мене сильне враження з першої хвилини... але я не хочу перед вами скривати, що це враження межує із деяким острахом...

— Так...?

— Так і чи ви повірите, що я побоялася перебувати з вами довший час...?

Борбенко тільки підсвідомо розумів її. В його уяві майнув образ іншої дівчини, що не боялась перебувати з ним, що може навіть бажала його товариства довший час...

Це все дурне.

Бо тепер...

Та ще пристанув на мент.

— Місс Еллі, ваші слова мене ображують.

Думав при цьому, може побачить щось чи когось за со-бою. Не побачив кутом очей нічого і нікого. А проте неспокій-не, настирливе враження чужих очей не уступалось.

— Ні, не так... — говорила англійка. — Може я зле виска-залась... Біля вас я почувую себе чомусь слабою, малою і не-наче непотрібною... вірите мені? Сама собі дивуюсь, бо зви-чай-но я така певна себе... Та нащо я вам про це все говорю? Я зовсім перестаю панувати над собою.

— Місс Еллі, дозвольте, що я вам поможу. Говорім про бай-дужі речі. — Нахилився до неї, щоб видно було, що він тіль-ки нею зацікавлений тепер. — Покажіть мені цей павільйон. Я не буду вас довго задержувати у ньому... Я бажав би теж

продовжати нашу розмову про Москву. Чому саме на вас робить вона таке прикре враження? Ви ж чужинка. Немає тут для вас нічого цікавого, ніяких розривок, приємнощів?

Мрію про виїзд до Англії. Але папа не хоче виїздити...

— Так, але при цьому всьому ви відчуваєте на собі весь час чийсь, чужий погляд...

— Як прощу?! — здригнувся зовсім помітно Борбенко і через секунду ненатурально засміявся. — І таке ваше враження? Слідкують за вами, коли ви йдете у місто?

— Цього не знаю, але моя поява викликає завжди сензацію. Моя суконка, моя зачіска, навіть моя поведінка є стало предметом тисячних уваг у кожному, навіть найкращому льокалю, а вже тутешні жінки не знімають просто з мене очей і в очах тих я можу вчитати тільки одне: зависть, глибоку і щирю зависть. Думаєте, що це приємне...? Спершу мене це навіть бавило, але по трьох роках побуту маю того аж надто багато. Мрію про виїзд до Англії. Але папа не хоче виїздити...

Павільйон виріс перед ними.

— Оце й він... — шепнула місс Еллі. — Зайдемо таки... до середини?

— Ясно, що так — відповів Борбенко і попрямував по кількох східцях вгору.

— Але там, нажаль, немає світла... — запримітила ще за ним англійка.

— Це не шкодить мені зовсім, місс Еллі. Мене цікавить ця будівля.

Вона не сказала на те вже нічого, але подалась на східці і Борбенко згори злегка подав їй ще руку. Мав вже причину обернутись і оглянутись. Нажаль не доглянув нічого... хоч враження небажаної приявности якоїсь особи не залишало його і далі. Був обсервований.

Звук вже до того явища. Відчував, як чужі очі просовують-ся по його плечах, по його постаті, слідкують за кожним рухом і за кожним мабуть словом... але вже звук. Вже знав, що і як має зробити. Опанував свої нерви всеціло. Від часу приїзду до Москви вони перемінились у сталеві дротики і Борбенко мав нагоду порівняти своє дотеперішнє життя із сьогоднішнім. Такого ризику не переживав ще ніколи досі, навіть у Греції. Спочатку був заскочений таким напруженням боротьби, та тепер починав вже відчувати у тому деяку приємність. Пізнавав засади такої гри і пізнавав, яку перевагу дає свідомість безпеки і вмиле пристосування оборони.

Коли наступить хвилина розгрівки...? Може зараз... а може взагалі ні...?

Місс Еллі натиснула клямку дверей дерев'яного павільйону. Із середини війнув подув холоду і застоюного воздуха. Сире, тисове дерево запахло гостро, немов доказуючи, що тільки воно могло так довго встоятись проти діяння зрадливого клімату. Англійка оглянулася на Борбенка.

— Може є у вас сірники...?

Розвідчик насильно здержав насмій. Йому тепер сірників ще потрібно...!

— Нажаль немає... панно Еллі.

І перший зайшов до середини, не турбуючись нею. Атмосфера старого павільйону огорнула його своїми павутинними лапками, як нутро старої каплиці і чужо стало якось довкруги. Коли тільки крило стіни заховало його перед зором іззовні, Борбенко миттю сягнув до кишені, добув револьвера і затиснув його у руці. Голос опанував цілковито і заговорив зовсім спокійно, навіть жартівливо.

— Лякаєтесь темряви, чи мене... панно Еллі?

Англійка переступила поріг і в теміні пошукала його особи.

— Вірте мені, що у цьому павільйоні мені ніколи не було приємно. Я всього два рази була у ньому і то за дня. Не люблю його... Де ви?

— Я тут, прошу... — подав їй руку і відчув, як її пальці затиснулись на його долоні, може навіть дещо нервово. Тут вона вже не була певною себе дамою, як у яркому і повному світлі балевих сальонів.

— Ви бажаєте йти дальше...? — спитала із острахом, коли відчула, що його рука тягне її у глибину павільйону.

— А ви справді лякаєтесь, місс Еллі?

Англійка усвідомила якусь залізну нотку у його голосі. Він заговорив так, якби збирався командувати. І ще щось відчула вона, з чого одначе не могла собі ще здати справи. Її неспокій зріс.

— Я не лякаюсь... але...

Хвилинка мовчанки виросла до хвилини. Нащо йому була ця мовчанка? Чи він думає щось...?

— Не довіряєте мені — сказав врешті у продовженні розмови.

І знов наслухував. Ззовні дійшов до його вуха ледве чутний шелест, ледве чутний скрип якогось духа чи тіні. Хтось був близько...

— Я вам вірю... — почала англійка дещо приглушеним го-

лосом, та вмить перервала. Біля неї блиснуло щось ярким світлом і осліпило їй очі. Гук загремів у вухах таким ударом, що вслід за ним з її уст вирвався пронизливий оклик. Як шуліка проскочив хтось біля неї, страх відштовхнув її набік, а рівночасно назовні залунав короткий крик і вслід за тим другий стріл. Серце Еллі мало не вискочило із грудей. Її страх зроставав жахливим темпом. Секунда непевної тишини знадвору здавалась їй роком. Вона була сама серед понурих стін павільйону і у ніздрях її дразнило від гострого запаху стрільного пороху.

Раптом одне слівце:

— Каналія...

Залунало знадвору. Еллі прочунала і поспішно звернулася до дверей, що від них була лиш на крок віддалена. Переляк, страх штовхнув її туди, на волю, геть із того несамовитого оточення та вже перед нею виросла висока, чорна тінь. Пізнала...

— Прошу пробачити мені, місс Еллі. Я злякав вас дещо та це було потрібне. Дозвольте відвести себе до кімнат. Прошу...

Вона тремтіла вся тепер. Борбенко подав їй рам'я і повів із собою. Вона не розуміла нічого, але й не питала про ніщо. Вона знала тільки, що сталось щось страшного, бо голос Борбенка лунав зовсім виладувано, без всякого напруження, так якби він виконав велику роботу і був просто змучений.

— Я вам дуже вдячний за ваше товариство... Ви не знаєте навіть скільки ви доброго зробили своєю посвятою — сказав їй ще в саді.

Решту дороги перейшли мовчки і перед бальконом Борбенко задержався. Тут було ще темно, тільки на бальконі виднілось кілька осіб і кілька вогників папіросок. Звідтіля й почувся неспокійний запит аташе, коли він доглянув дві постаті в саді.

— Що сталось...? Чи хтось стріляв...?

Борбенко пустив рам'я Еллі і вона вся здригнулась, коли біля неї залунав його голос. Це не був його голос...! Це був голос... чий це міг бути голос...?

Не встигла відгадати, бо розв'язка прийшла від нього.

— Ексселенціє... стався неприємний випадок... Перед двома хвилинами хтось убив... пана поручника Борбенка Богдара з Лондону...!

Аташе перекинувся через балькон.

— Що таке...?! Це ви, Скот!

Еллі не розуміла нічого.

— Я, Ексцеленціе — заговорив цей самий сухий голос секретаря аташе.

— Що ви сказали мені, Скот...?!

Борбенко на тлі світла доглянув прибрану постать одного із советських достойників. Біля нього доглянув теж грубаву постать першого заступника міністра закордонних справ. На балькон припливали гості приваблені вісткою про якесь несамолюбне вбивство.

— Ексцеленціе, хтось убив двома вистрілами поручника Борбенка з Лондону...! — голосно повторив голос із саду і на тлі темряви заясніла постать місс Еллі.

Аташе збіг із східців.

— Це ти, Еллі...? Що сталось...?! Як це сталось? Скот, я вас жду негайно у моєму кабінеті...! Прошу залярмувати поліцію! Прошу панства, прошу не відходити звідсіля...! Я дуже прошу піти мені на руку... Це страшна річ...!

Еллі пристанула біля батька, тінь з саду зникла у сутінках, а з амбасади загули телефони у напрямі тих установ, що до їх завдань належало охороняти безпеку екстериторіяльності політичного представництва Великої Британії.

На устах советських дипломатів грався нерозгаданий, вдоволений вираз. Обслуга амбасади понесла кілька хвилин пізніше тіло застреленого Борбенка до пивниці для дальшого розсліду і евентуальної пересилки тіла до Англії на кошт Уряду Її Королівської Милости...

Десять хвилин пізніше аташе входив до свого бюро в стані найвищого поденервування. Замикаючи за собою двері не за примітив ще нічого, але його голос вже зраджував просто нервовий розстрій.

— Скот, розкажіть мені докладно, що ви про це все зна...

Аташе в цій хвилині вмовк. Вмовк і витріщив очі досить широко, щоб не повірити у його схвильоване здивування. Воно відбивалось у кожній рисці його налитого обличчя і вирячених зіниць. Кімната стояла, але він виглядав так, якби під ним земля рухалась. Світ крутився дивним темпом і все вказувало на те, що аташе через хвилину може зомліти.

Проте він встоявся на власних ногах. Тільки дрібний піт виступив на його чоло і рука його пошукала піддержки якогось мебля.

— Я... сам не знаю...

— Ексцеленціе... — на чолі Борбенка сиділа поважна хмарка і в його голосі теж була повага. — Ексцеленціе, я убив ва-

шого секретаря Скота за те, що він передавав більшовикам всі вістки з амбасад. Вас я прошу подати до прилюдного відома, що згинув поручник з Лондону, Богдар Борбенко...! Це для мене і для вас є дуже важне і воно дасть великі наслідки...

— Але ж Борбенко... я зовсім розстроений... Бренвідж... бідний Бренвідж... мав прочуття... а я сміявся...

— Я бажаю, ексцеленціє, щоб советські урядові чинники повірили у мою смерть бодай на короткий час. На кілька хоч днів. Бо я мушу здобути над ними тих кілька днів переваги...!

Аташе слухав і думав. Панувала тишина, що в ній можна було вичути биття годинника.

Згинув не Борбенко, а Скот. Секретар Скот, що подавав вістки советському урядові. Безперечно, Борбенко має докази на його зрадницьку діяльність. Він не бреше. Він взагалі страшний чоловік... Як він наслідував голос Скота...

— Ексцеленціє, я бажаю вам успіхів. Я вірю, що мені вдасться досягти суті цієї афери. Прошу виконати тільки моє прохання. Щодо до Скота... я бачив його підпис на деяких його звітах. Тепер будете мати спокій і я вірю, що відбудуєте свою сітку на ново. Прошу оправдати мене перед місс Еллі. Я маю сьогодні ще дещо до зроблення. Не можу тратити часу. Ворог не спить.

— Алеж...

Аташе не міг цього чоловіка задержати. Він не мав на нього ніякого впливу. Борбенко склонився перед ним і перейшов побіч.

Коли двері за ним закрились, аташе зідхнув і сів у кріслі. Сам не знав, чи йому легше стало, чи ще гірше. Події котились вже без його контролю. Він не міг ними керувати. Нащо він був тут взагалі...?

Щось діялось, акція йшла вперед, падали вже трупи і йшла повною парою остаточна розгрівка. Ніч не була ніччю і день перестав бути днем. Все змішалось у своїх поняттях і аташе відчув одне тільки зовсім ясно: відчув велике, справді глибоке змучення.



## ХІІ.

Капітан Сергій Єфремович Ватутін з великим здивуванням приглянувся своєму докладачеві, що стояв перед його бюроком, витягнений, як струна.

— Повторіть це все щераз, помалу і точно.

— Єсть, капітан. Вчора вночі, біля години одинадцятої, це значить двадцять третьої...

— Не значить, а таки так — перервав капітан.

— Таки так, єсть, капітан. Вчора вночі біля години двадцять третьої секретар Скот убив двома вистрілами з пістолі у саді британської амбасаді, біля павільйону, поручника Богдара Борбенка, агента Окремої Східньої Секції Інтелідженс Сервіс, який нещодавно приїхав сюди під англійськими дипломатичними паперами.

— Так, це мені ясне тепер. Скот убив цього... Борбенка. На чий наказ?

— Я не знаю, капітан. Я маю доручення вам тільки передати цю вістку. Я не знаю більш нічого.

Ватутін глянув на нього поглядом таким, що службовик тамешної поліції здеревів з особистого враження. Потім капітан сягнув по слухавку телефонічного апарату. Впало якесь прізвище.

— Здесь Ватутін. Що вам відомо про вчорашне вбивство в англійській амбасаді?

Не знати яка була відповідь, але після неї Ватутін сказав таке:

— В такому разі я бажав би дуже знати, хто тому ідіотоні давав наказ вбивати Борбенка...?! Вам невідомо? Ні? Вибачайге.

Накручено нове число і знов залунав попередній запит.

По хвилині розмова прибрала слідуочий характер.

— В такому разі на чис доручення Скот вбивав цього агента? Спецвідділ міністеріум закордонних справ нічого про це не знає! Хто посмів мені вміщуватись у мій ресорт?! Як я можу працювати, коли якийсь ідіот видає в таку пору наказ вбивати чоловіка, що для мене становить одинокий слід до викриття всієї ворожої організації?! Ви не знаєте...?! Я теж ні...!

З пасією повісив Ватутін слухавку, подумав хвилинку і знов накрутив якесь число.

— Капітан Ватутін. Так. Прохаю прослідити протягом сьогоднішнього дня, яка службова станиця видавала агентів Скотові наказ виконати вбивство в британській амбасаді. Я не знаю, чи буде дипломатична реакція, це залежить від того, як Скот законспірував. В кожному разі цього чоловіка я знімаю з роботи і висилаю у розпорядження Далекосхідного Центру; таких дураків мені тут не треба. Він скомпромітований.

Апарати вмовкли. Капітан звернувся знов до свого чоловіка.

— Що задумує Скот зробити?

— Капітан, Скот нічого не задумує, бо його арештовано британською владою і він буде сьогодні висланий літаком до Англії під суд за вбивство Борбенка. Цього чоловіка ми так скоро не видістанемо. Ми могли б в дорозі на летовище...

— Дурак. Добре, що його забирають. Це краще для нас. Нехай вони його засудять, тоді не буде мати бодай до нас жалю, ідіот. Він їхній громадянин.

— Він прохав все ж таки зголосити, що з ним є і прохав подати йому допомогу.

— Допомогу? Дурак він і дурак ви, розумно?! Він думає, що для нього Советський Союз буде входити в передчасний конфлікт? Скінчений ідіот, перекажіть йому. Нехай сидить. Я б його розстріляв найрадіше за таку глупоту. Ви розумієте, що він мені знищив місячну роботу...?! Я ще з ним порахуюсь окремо. А тепер дайте мені спокій. Геть.

Цивільний стукнув в заплітки і обернувся.

— А вечором дайте мені точний звіт! — гукнув за ним Ватутін.

— Есть, капітан!

У виразно лихому настрою піднявся Ватутін зза столу і підійшов до вікна. В задумі добув папіроску, чаркнув сірничку і закурив. Його зір побіг далеко з вікна четвертого поверху у перспективу проспекту Жукова до панорами площі Революції, прибраної завжди червоними прапорами та вічним вогнем смоляної ропи. Ці палкі імена одначе не викликали у Ватутіна ніяких почувань. Він давно вже остався поза всякими почуваннями того роду і його не зворушували ніякі речі. Він був службовиком великої і значної інституції і це був весь його світ.

Глядів перед себе задумано, не добачаючи нічого. Рух на вулицях його не цікавив, ні тимбільше їхній вигляд.

Непередбачений випадок в британській амбасаді сколихнув

не тільки його спокоем, але й його плянами. Він був свідомий, що має до діла із міцним противником, до того противником все ж таки критим дипломатичною недоторканістю, хоч колиб його так на темній вулиці зустріло... нещастя, не допомогла б ніяка недоторканість. Ватутін уважно проводив свою роботу, щоб не зробити похибки, якої потім не можна б було направити. Старався виловити всі нитки ворожої акції, але при цьому вдаряв покищо тільки там, де хотів спаралізувати ворогові всяку можливість акції. Вдаряв пляново по всьому, що мало якийнебудь зв'язок із Атомовим Інститутом. Тому теж зліквідував він в блискучий спосіб ворожу клітину на Уралі і тому саме дозволив він тут, під своїм оком, робити противникові багато речей. Але під своєю контролею. І тепер, зовсім несподівано, чоловік, що його він від тижня мав вже на оці, зник йому зперед носа, вбитий ідіотом, що поняття не має про розвідчу службу. І на чий наказ...?! Це був подвійний удар для Ватутіна, бо разом з тим втратив він чоловіка, що міг йому з амбасаді подавати всі відомості. Адже Скот був секретарем аташе Нордсона! Хто його тепер заступить?!

Ватутін не скривав своєї злості і схвилювання. Він розумів, що не може свого противника ні на мент втратити з ока. Малою потіхою було те, що не живе небезпечний Борбенко, бо великою шкодою було те, що трудно буде попасти на слід тих людей з Півдня, тих, що так необережно зрадились зустрічю з Борбенком, а тепер напевно пропадуть безслідно...! Як трапити на них знов? Де знайти нитку, щоб по ній дійти до них і до їхнього центру?

Наталя?

Гм, яким правом той ідіот посмів застрілити Борбенка? З чийого наказу він виконав це завдання...? Адже він сам, капітан Ватутін особисто застеріг собі у відповідних органів, що тільки він буде проводити всією акцією аж до повного її успішного закінчення. Він сам держатиме в руках всі нитки і тільки він буде видавати накази, що їх наслідком можуть бути такі чи інші потягнення. Ватутін не належав до типу людей, що кидалися в розпач, але його на холодно чорти брали із люті на цього тупого, безконечно дурного Скота. Як він посмів псувати капітанові Ватутіну весь плян, між іншим плян, що від нього залежить весь аванс і вся кар'єра капітана...! Ну, матиме цей Скот за своє

Та положення цим самим не зміниться ні трохи на краще. Недокурок папіроски вложив капітан уважно у попельничку при столі і став проходжуватись по кімнаті. Ожидав телефону

з міністерієм. Вони йому щось скажуть цікавого на цю тему, напевно. Крім цього міністер теж захоче знати, як далеко зайшли справи із Інститутом і як далеко зайшли вони взагалі... Тимбільше, що найдалі завтра Ватутін плянував від'їхати на Урал, туди, де безпосередньо буде потрібна його прихильність і де вже йде повною парою праця над остаточним викінчуванням найновіших технічних установок для використання безмірних джерел атомової енергії. Там він буде керувати спеціальною ділянкою, в якій партія і уряд наділили його окремим довір'ям. Він, капітан Ватутін буде співтворцем зброї, що Советському Союзові дасть змогу вдарити на прогнилий світ і збудувати на ньому новий лад. Лад такий, що в ньому всі будуть слухати, а тільки капітан Ватутін і ще дехто будуть наказувати. Гарний лад...

Ватутін був повний надії на блискучий аванс і славу кар'єру. Він знав, що позитивним переведенням довірених йому справ він стелить собі шлях до слави і багатства. Був гордий, що якраз йому доручено вести цей важний ресорт і був глибоко переконаний, що поза ним ніхто не зумів би повести його краще.

Але як йому вести це все, коли такий Скот, з малої букви, поспів йому зробити щось не так, як треба!

Відсунув крісло і сів за бюрком. Малим ключиком відчинив окремих сховок і витягнув звідсіля невелику паперову течку з широким, червоним написом: дело професора Скит-Київського. Хвилину в задумі глядів на цей напис, потім усміхнувся до себе іронічно і відчинив течку. Пів світу, якщо не цілий, бажало б знати її правдивий зміст. А знав тільки він, капітан Ватутін. Тільки він, бо навіть міністр не знав про це все багато. Правда, знали ще три члени найбільш секретного і найбільш небезпечного комітету, але ці люди мовчали і вони знали, що Ватутін зробить своє. Вони заплянували, а він виконає. Все разом на славу СССР.

Перекладав поволі папір за папером, все записане чітким машиновим письмом і задержався щойно на одному із документів. Це був якийсь протокол.

Перекинувши його очима усвідомив собі виразно, що саме у цей вечір, коли наступив вибух в Інституті, між іншим вибух не дуже пляновий, але нехай там, доктор Іван Жарина перший асистент професора забрав від нього два листи і ці два листи доктор Жарина поніс... куди?

Капітан Ватутін перекинув листок далше і усміх зник з його обличчя. Брови стягнулись над уважними очима і він

зачитався в документі, що його наголовок інформував про автобіографію Наталі Киенко.

Знов Наталя....

У неї був доктор Жарина того вечора. Ватутін знав про це. У неї доктор Жарина залишив два листи і ці два листи, що їх точні відписи є теж тут в актах, мали навести на сліди широкої ворожої організації. Тимчасом цих листів ніхто не брав у Наталі Киенко і вони втратили своє значення. Нікому не приходило до голови, що візита доктора Жарини у Наталі критичного вечора могла мати якийсь спеціальний зв'язок із катастрофою.

Але проте у Наталі бував Борбенко. Він же слідкував за нею ще підчас похоронів. Його залишено в спокою. У Наталі бував теж невідомий малий чоловічок, що працює в оточенні кількох людей небезпечних, як найгірша отруя. Досі не вдалось здобути опис тих людей, ані не вдалось знайти їх слід. Треба було їх заскочити таки ще тоді, коли Борбенко з ними зустрівся у Наталі. Про що вони там балакали...? Борбенко не живе, не скаже. Тих людей теж не можна зловити, не скажуть, але осталась на місці... Наталя.

Знов вона. Чи не вдасться її виключити з цієї афери? Якщо не вдасться розв'язати цієї справи без неї... тоді треба буде і її притягнути до слідства. А тоді... ледве, чи вдоволення капітана Ватутіна знайде своє завершення.

Якби Борбенко жив, напевно можна б трапити за його слідом на слід тих людей, що з ним тоді так довго конферували. Зокрема на слід того малого чоловічка, що з того дня пропав як камінь у воду. За цим малим побігли спеціальні телеграми до всіх кінців Союзу... але досі без висліду; і капітан Ватутін не вірив в успіх цієї погоні.

Оставалось балакати із Наталею. З Наталею Киенко, дочкою професора. Вона повинна знати зміст розмови між Борбенком і тими людьми з небезпечного Півдня і вона повинна знати ще дещо про їхні плани.

А яка Наталя?

Чоло капітана захмарилось. Він тямив добре, що вона не бажала собі його пестоців, що вона оминала його поцілунки, ба навіть його товариство. Він тямив добре, що вона нічого не хотіла від нього і нічого не хотіла йому дати. Вона була в душі для нього завсім чужа. Його ступень капітана авіації теж не помагав йому в цьому ділі. Вона вдержувала між собою і ним певний дистанс і цікаво, що якраз у критичний вечір він

був так близько зламання цієї перепони, що стояла між ними... Правда, без її доброї волі, але чи це не однаково?

І капітан Ватутін до себе злегка усміхнувся. Був певний себе. Він мав у руках всі нитки і він міг говорити, міг діяти, він міг теж і її примусити діяти по його боці. Він мав все, що до цього було йому потрібне. Він...

На бюрку злегка озвався телефон. Ватутін замкнув течку і підняв трубку.

Канцелярія міністра оборони.

Зазив прибути на коротку конференцію в годині чотирнадцятій. Більш нічого. Ватутін зрозумів. Вечором він вже буде знаходитись в дорозі на Урал. Там важніший тепер пост. Там тепер твориться велике щось. А Наталя...?

Знов глянув на годинник. Ще час до звіту, що його мав передати арештований в амбасаді Скот. Якщо йому взагалі вдасться сьогодні щонебудь передати.

Накрутив якесь число телефону і переказав до своєї квартири, щоб там спаковано йому потрібні на дорогу речі. Чура скрикнув: „єсть, капітан” і Ватутін повісив слухавку та оглянувся за шапкою.

Хвилинку пізніше виходив із бюро. Пост виструнився перед ним, шофер відчинив дверцята. Тут, в тих сірих мурах панувала неменш сіра, сталюва дисципліна. Тут був тільки наказ і було тільки виконання. І вперта, тверда служба.

Шофер належав до вибраних людей Ватутіна. На його жовтому обличчі, абстрагуючи від того, що воно було монгольське, не було нічого, що нагадувало б людину і її радість чи терпіння. Там була воскова маска і чорніла пара мертвих очей. Руки вели автом із незвичайною швидкістю, прапорчик міністерію оборони вистачив всім міліціантам у місті за знак.

Кілька хвилин пізніше авто тихо пристануло перед великою будівлею, одною з довгого ряду таких самих касарняних будинків багатонародної вулиці, кварталу працюючих.

Недалеко під муром переглянулось двоє людей.

Один був старий і сивий та курих велику і нездарну люльку а другий подобав на нуждаря так, як його тільки можна собі на фоні Багдаду уявити.

— Авто з міністеріюм...

В цей момент шофер відчинив дверцята і капітан Ватутін вийшов на вулицю, кинув кілька слів до шофера і зник у сінях каменіці.

— Он сам пріехал...? Інтересно...

Оподалік якась баба жбурнула з пересердя жмінкою клап-

тів за дівчачими і викричалась на них чистою, місцевою лайкою. Серед дівчачих один вхопив ці клаптики і побіг із ними кудись. Сто метрів дальше у воротах сидів нестарий ще чоловік, що клаптики забрав, дівчачі дав кусок хліба і одну сливку, посилаючи його назад. А мінуту пізніше до незнаного апарату пилюли по дротах міських телефонів короткі слова.

— Ве прийхав. Зайшов. Сам. Офіційно.

Стільки всього. Нестарий ще чоловік повернувся на своє місце і знов дрімав на воротах.

Так діяла у Москві таємна служба далекого Півдня.

Капітан Ватутін зупинився перед дверима, що на них ледве виднів шматок паперу із виписаним прізвисьцем.

Прізвисьце це проводило його до забуття деяких моментів його діяльності. Ватутін міг при ньому забути про своє звання.

Застукав. Усвідомив собі, що можливо, її немає дома. Це ж час науки, вона повинна бути в своєму інституті. Глянувши на годинник обрахував, що може її навіть там ще осягнути.

Та це не було потрібне.

Із середини почувся запит.

— Хто це?

Застановився. Неначеб зляканий запит, але остаточно, жіночі голоси мають свої примхи.

— Капітан Ватутін, Наталя. Відчинити прощу.

Мовчанка запанувала по тих словах. Сходова клітка мовчала і капітан Ватутін мовчав. Ждав.

— Капітан Ватутін...? В цій порі? Чого ж вам від мене?

— Наталя, хіба будете зі мною крізь двері балакати?

— Я роздягнена ще...

— Я зажду. Це дуже важне, це, що я хочу вам сказати. Наталю, я мушу з вами говорити.

— Заждіть тоді.

Капітан ждав. Закурих папіроску і ждав. В будівлі панував спокій, жителів майже не було в тому часі дома. бо згідно із обов'язуючими правилами всі працювали, до жінок і старших дітей включно. Цеж виконувано прискішеним темпом ще одну „п'ятилетку” і треба було великий державі дати змогу якнайшкоруше станути на ноги та інших повалити.

Ватутін затаївся пахучим тютюном і укладав собі у голові плян розмови. Спершу представить їй зовсім поважно свої особисті наміри, потім розкаже їй подробиці, потім поінформує її широко про можливості своєї кар'єри і врешті попрохає у неї згоди стати його дружиною. Так, як водиться це десть там на далекому, гнилому Заході, що його так часто згадують з

тугою і дивним настроєм старшини західньої армії. Хіба Наталя може відмовити? Він же ж вродливий мужчина, становище має значення і грошей доволі. Перед ним отвертий шлях до найвищих почестів і він дасть собі раду, а вона буде із ним вдоволена. Вона зрештою мусить бути із ним вдоволена. Хіба може Наталя Киенко відмовитись від його кохання...? Не може...

І усмішка скривила уста капітана. Не може вона відмовитись, бо він має підписані повновласті окремого комітету для проведення справи Атомового Інституту і має повне довір'я міністра оборони. Він їй про це теж розкаже, але аж тоді... коли вона таки не захоче пристати на його пропозицію. Хоч вона напевно пристане, бо ж для неї це теж світла кар'єра стати його дружиною!

Якраз закінчив курити папіроску, коли в замку обернувся із прикрим скреготом ключ і на порозі появилась дівчина. Із кімнати вийшло легким запахом свіжого мила та пахоштів. Бачив, що Наталя вмита і чистенька. Вона взагалі інакше ходить біля себе як більшість тутешніх дівчат. Вона все чистенька і свіжа і взагалі вона на багато інакша від своїх хочби товаришок. Ватутін давно вже помітив, що Наталя не вживає ніяких красок на підкреслення своєї вроди і це йому заімпонувало. Він всетаки два роки був якимсь там урядовцем по спеціальному призначенні у Стокгольмі і мав нагоду пригланутись чистим і гарним скандинавкам, що так йому тоді подобались. Наталя нагадувала йому ці гарні часи. Вона настроювала його завжди позитивно і він постарався склонитись перед нею на таку моду, як це робили у цьому ж Стокгольмі. Нехай вона знає, що має з європейцем до діла. На цьому капітанові Ватутінові окремо залежало.

— Добрий день.. Наталю. Можна зайти?

Вона була децю холодна і неприступна. Це видно було по її затиснених устах.

— Я не звикла приймати чоловіків у себе... — відказала гостро.

Ватутін нагадав звіти про побут Борбенка і тих людей з Півдня, з України. Але помимо того втратив певність себе, бо не хотів вживати супроти насилля, але бажав здобути її прихильність таки так, як людина. А в таких випадках вона мала над ним незаперечну перевагу і він мусів з тим годитись.

— Я розумію Натале, але ж я хотів з вами поговорити.

— Це децю невідповідна пора, товаришу капітане — вперто охолоджувала його наміри.



— Я розумію і це, але обставини примусили мене...

— Мене ваші обставини не примушують до нічого, товаришу капітане. Ви хіба досить свідомі вже цього факту, ні?

Ватутін відчув, що перебороти її буде йому важко. Чи вона тільки так дорожить собою, чи вона справді не хоче його бачити? В першому випадку він рішився навіть на довге переко-нування, але у другому злість виступила у нього на обличчі.

Не усміхнулась на привітання, помимо того, що робила це перед тим, хочби з чемности. Не подала руки, хоч робила це завжди перед тим. Але вона не повинна забувати, що він поці-лував її тоді, в критичний вечір і що це дає йому деяке право...! З іншими дівчатами він взагалі не церемонився. Чи вона цьо-го не знає? Чи вона не бачить скільки терпеливості посвячує він для неї і її забаванок?

Капітан Ватутін мусив опанувати себе із деяким зусиллям.

— Чи можна зайти? — повторив щераз коротко свій запит.

А Наталя думала в цій хвилині лиш над одним. Чи варто робити із нього собі ворога тепер, чи краще задержати його так, як є. І сама не знала.

— Прошу... — сказала по надумі. — Та попереджую, що у мене немає багато часу.

— У мене теж, Натале і це добре. Ми не діти і ми можемо поговорити конкретно.

Сама замкнула за ним двері і так осталась при них, зверне-на лицем до нього. Ватутін задержався по середині кімнати, роз-глядаючись дещо непевно довкруги. Все ж таки в цій кімнаті бували недавно ще небезпечні гості. Їх тепер немає, бо тут стереже відповідна варта кожного, найменшого хочби явища, але все ж таки....

А поза тим як тут чистенько і привітно, як у жодної іншої дівчини. Капітан порівнював із знаними собі домами в Москві і приходив до переконання, що він вчинив дуже добрий вибір. Тут було навіть так багато жіночого, чи радше дівочого, що він себе аж непевно почував серед цієї чистенької обстановки.

Вискавав своє враження голосно.

— У тебе дуже гарно, Наталю... Справді гарно.

Гостра риска перерізала її чоло.

— Вибачте — перервала гостро — але я не давала вам пра-ва називати мене іменем.

Ватутін спробував усміхнутись, але сам зрозумів, що його усміх нагадує блазня. Тому ще більша злість наплила йому із кров'ю до голови.

— Алеж Наталю, хіба ти забула про наш вечір...? Про наш поцілунок...? Хіба можна таке щось забути?

Дівчина почервоніла і Ватутін почув себе певніше. Його усміх набрав переможних вже ціх і він був готов Наталі вичитати тут ціле євангеліє на тему поцілунок і зобов'язань, що з нього виходять. Не ображував тільки, що свідомість факту свого засоромлення розбудила у неї більшу лють, як він міг навіть при добрій волі і відповідному знанні жіночої душі відгадати.

— Так, на цю тему я бажала з вами говорити...! Я не мала змоги дати вам тоді в лице... та я повинна була це зробити! Ви скористалися із фізичної сили... і катастрофи для своїх... амбіцій. А я гиджусь вами!

Викинула із себе це все при наростаючому голосі як буря, що після першого грому кидає на збиту землю хмари дощу і барабанний вогонь нещастя та люти. Не хотіла навіть ждати на його відповідь. Чого він взагалі хоче від неї? Яке його право тут?!

Ватутін ще мовчав. Не знав, що сказати. Глядів на неї і застановлявся, чи задержати дотеперішню поведінку чи перейти зразу в атаку.

А вона бачила його мовчанку і теж не знала, що він зробить. Проте кинула йому ще в обличчя:

— Це я вам бажала сказати! Думаю, що тепер вам ясно і що не будете більш мене турбувати вашим... товариством!

Останнє слово вийшло по короткій надумі з таким призирством, що Ватутінові кров залила обличчя.

— Наталю... — заговорив здержуючи себе і виладовуючи покищо свою лють у десятках нерівних зморщок на чолі. — Ти хіба не серйозно... Ти ж знаєш, що я за тобою пропадаю...

— Ви можете і зовсім пропасти, це мене зовсім не зворушує. Ви прийшли може із якимось бажанням до мене?!

Ватутін відчув і зрозумів, що у неї зайшла якась велика зміна у часі між його останнім баченням із нею і сьогоднішнім днем. Вона була до нього тепер як вовчиця, а він знав, що хоч вона назагал ставилась холодно до всіх, проте все ж таки хоч дещо тепла було у неї, коли він перебував у її товаристві. Що сталося їй тепер...? Що її так вороже настроїло? Його поцілунок не повинен був викликати у неї такої реакції... сьогодні. Це ж трохи пізно. Отже?

— Я бажав з тобою говорити спокійно, Наталю — заявив вузькими і блідими устами.

Вона даліше оставалась при дверях. І він мав нагоду бачити

її очі, але Ватутін не скривав перед собою, що волів би був не бачити їх з тим ворожим блиском.

— Прошу, я жду — кинула. — Скорочуйтеся!

Зморщки не сходили з його чола. Під ним відбувалась нарада, може навіть бій думок. Наталя все таки була для нього щось багато більше, як перша-ліпша знайома. Але він відчував, що вона ані трохи не цікава на причину його відвідин і застановився, чи взагалі щось сказати. Та раз намічений плян повинен був знайти свій вислів.

— Мені доведеться завтра мабуть від'їхати із Москви. На довший час. У інший індустриальний центр. Я не повинен цього тобі говорити, але я хочу, щоб ти про це знала. В короткому часі мене підвищать у службі. Все складається у мене зовсім добре і тільки одне мені досі неясно... А саме твоє відношення до мене.

Наталя аж уста відчинила.

— Що вам неясне...?! Вам ще неясне...?! Бажаєте, щоб я вам відчинила двері...?! Тоді буде вам зовсім ясно!!

Ватутін постановив собі видержати покищо всі її атаки. Він має такі тузи в руках, що вона зм'якне, як віск у відповідній хвилині. Чого йому хвилюватись?

— Тому я хотів тебе спитатись... зовсім поважно, чи не поїхала б ти зі мною?

На тлі її іронії його голос залунав холодно і обраховано. Вона відчула теж, що під тим щось криється, бо на її обличчі виросла увага до його слів. Ватутін не був такий, як звичайно. Чомусь в цьому менті Наталя вперше його серйозно налякалась. Але її відвага на цьому не втратила.

Опанувала себе теж і своєму голосі надала таких же холодних тонів, як робив це він.

— Ваше питання... товарищу капітане, щонайменше не на місці і я прохатиму вас залишити мою квартиру.

— Наталю, я питаюся дуже серйозно, чи не поїхала б ти зі мною?

Голос капітана задзвенів ледве здержаною погрозою і Наталя виразно вичула у ньому цю нотку. Та вона була дочкою широкого, буйного Півдня і вона не боялась того роду погроз. Тільки її реакція захвилювала наглим зривом обурення.

Панувала ще тишина. По висказі обличчя дівчини Ватутін пізнав, що її відповідь не буде змінена. Його настрої став ще більш понурий.

— Ви хочете, щоб я їхала з вами...? Дозвольте, будь ласка, ви не божевільні часом?

— Наталю, я третій раз питаюсь, чи поїдеш ти зі мною, чи ні?  
Це дзвеніло вже зовсім понуро. Але і вона не була у кращо-  
му гуморі. Вона здержувала себе теж, щоб не вибухнути лямі-  
ною іронії і насміху над тим дивачним чоловіком, що не міг  
зрозуміти її відрази до нього. Впертий москаль...;

Перший раз Наталі прийшло таке порівняння і така заввага  
до голови. Впертий москаль... чужинець, ба... ворог...?!

Не думала тепер над тим. Це мусіло мати час. Але його про-  
позиція мала у неї готову відповідь.

— Ви третій раз повторили свій... запит, а я вам повторю  
моє бажання: прошу залишити мою квартиру!

Врізала як ножем, відчинила двері і станула біля них, мовчи  
вказуючи йому шлях. Капітан зблід. Таке ще йому не тра-  
пилось. Він був готовий на всякі речі, але його себелюбство не  
могло і не хотіло погодитись із таким станом річей. Щоби  
задрижали у нього від натягнених м'язів, очі посіріли. Забу-  
вав, де він. Монгольські первні північної раси брали у нього  
вже верх.

— Це твоя відповідь на моє питання? — спитав понуро, не  
відкриваючи майже уст при цьому.

Поставив цих кілька слів запити у такій формі, що і Наталя  
повинна була зрозуміти їхній захований зміст, та вона була  
так схвильована, що не бачила перед собою нічого, поза цією,  
до краю ненависною їй постаттю. Так ненависною в цій хвили-  
ні, що із спокоем була б Наталя втопила їй ніж у серці, коли б  
ця постать посміла її доторкнути. Ніколи ще у спокійній Ната-  
ліній натурі не скаженіла така буря і вона сама не здавала  
собі справи, чому саме у неї така злість до нього, але так було  
і Наталя з того не робила ніякої тайни.

Постать Ватутіна зіштивіла під її поглядом, як під елек-  
тричною струєю. Повіки закрили до половини зіниць його очі,  
голос лунав глухо і недобре.

— Чи це твоя відповідь? — загуло щераз у кімнаті.

Наталя не здригнулась навіть. Навпаки, вона успокоювалась  
у почутті своєї перемоги.

— Так — кинула виразно і ясно, аж серед стін задзвенів від-  
гомін її чистого голосу.

Ватутін рушив до неї. Та ні, не до неї. У двері. Чомусь не  
мав відваги виступити проти неї тут, на цьому місці, чесно, хоч  
може і брутально, бо не мав відваги порівняти з її ясним  
і чистим поглядом. Йому краще було тепер відійти... щоб потім  
помститись. Уста його затиснулись двома рисками блідости, з

очей йшло щось недоброго. Чоло скосилось у ще глибших зморщках. Лють перевертала йому все у середині, але він не мав відваги виказати її назверх. Зате пройшовши повз Наталі поштовхнув її грубо, аж вона мусіла дверей придержатись. Так виладував свою злість. Хотіла кинути йому щось навздогін, та він сам обернувся ще до неї.

Мала нагоду змірити глибину його азійської люті і що важніше — здати собі справу із її характеру.

— Твою відповідь я тобі ще нагадаю...!

Гаркнув це зпоміж зубів з таким виглядом, якби жбурляв у неї камінням. Наталя знала, що має із нього тепер рішучого ворога. Але свідомість цього не лякала її чомусь ані трохи. Була горда із себе, що викинула його геть.

Москаля...

Замикаючи двері, призадумалась над новими нюансами своїх думок. Дочка Півдня... а він...?

Москаль...

Ворог...

### ХІІІ.

Д-р Іван Жарина скінчив вже третій раз читання невеликого машинопису, що лежав перед ним на столі і важко сперся об поруччя крісла, випускаючи крізь затиснені зуби довгий, тихий свист.

Це було щось нового. Мало нового, це було найдивніше в світі, оце, що стояло на цьому клаптику сірого паперу.

Д-р Жарина ніколи ще в житті з чимось подібним не зустрічався і тому мусів добре думати, щоб зуміти собі дати бодай якусь частинну відповідь на того роду явище. Поволі вложив руки до кишень білого хвартуха, неначе б це могло йому допомогти у розв'язці дивовижної проблеми і задуманий зір встромив у вікно.

Якась чорна точка помалу кружляла у високих просторах, блукаючи над зеленим, безмежним морем, що хвилювало під нею маестатом відвічних пралісів Уральського Кордону. Десь нижче невеликий димок розпливався у чистому, смерековому воздуху і разом з ним неначе б зникала у тих лісах стопа далекої, чужої культури.

Десь ближче гомоніли механічні молоти і шуміли автомаши-ни. Часом голосніше лунав чийсь наказ, часом гострий крик пронизував нормальний гамір праці. Скреготіли підйоми і зсипувався пісок та каміння на гладких, бетонових шляхах. Виростали як зіпд землі нові будівлі і нові дороги, розквітали квартали і крицею стелились лискучі, нові рейки. Виростав із землі Сектор Секретного Строїтельства.

А між тим...

Доктор Іван Жарина сидів і думав, Вчора оглядав нові будови. Інспекція проходила плавно і ніхто не знав, де спочивав зір доктора Жарини. Коли ж між білими, вогкими дерев'яними стовпами та сірими, залізними траверзами червона кров бухнула із уст робітника, доктор Жарина прибід. Ніхто йому цього явища не пояснював, ніхто не журився випадком... але доктор Жарина не міг цього образу забути. Для людини посвятив професор Київський своє життя... і людина гинула на здобутках його розуму, його величного генія. Шнурком ішла людина обладована цеглою під будову фабричних гігантів,

шнурком бігла ця людина із тачками і падала по дорозі, падала бліда, зелена і сіра до землі подібна, а кров бухала їй устами і життя тікало із нею геть...

Доктор Жарина проходив будовами, відвідував щораз нові віділи і всюди зустрічав одягнених і ситих вартових, узброєних від стіп до голови, чуйних, готових на кожний відрух сірих, безбарвних мас людських муравлів. Ніхто не знав, як багато їх тут є, але доктор Жарина знав, як багато їх тут вмирає...

Стояв над свіжо викопаним ровом під новий фундамент, під підвалини нової потенції і сили гігантичної імперії і бачив власними очима ученого, очима дослідника атому, як з руху і праці дрібної одиниці встає велике діло... велике діло.

Чув, як в одному менті впало коротке і велике слово:

— Боже...

Воно злетіло важким зітханням із чіхсь грудей і вслід за тим атом-людина випросталась, бліда, як бліда може бути тільки глина. Може це обличчя хотіло глянути на сонце, може тільки віддиху глибшого набрати... та спокійно підійшов вартовий у чорному однострою спецгвардії уряду і спокійно, мертво спитав:

— Пачему не работаеш...?!

Доктор стояв в оточенні кількох старшин, що керували новими районами побудови і ніхто не озвався з них. На всіх обличчях застиг тільки вираз трудового зацікавлення станом роботи. А вартовий найспокійніше відбезпечив автомата і не мірячи навіть, вистрілив згори прямо у сіру, глинясту голову.

— Мамо!...

І вже. В підвалини нових сил, нових фабрик і нових джерел енергії лягло ще одне тіло, скорчене останнім болем і останнім враженням сонячного, радісного світу. Вартовий помалу проходив даліше.

Доктор Жарина знав, що тут робиться. Знав, хто тут працює. І чув, що навіть в його очах попів якогось дивного почування вигризає біль і жаль такий, що йому назви не найшов його учений ум. Він розглянувся по обличчях оточуючих старшин.

— Чому ви так просто вбиваєте цих людей?!

Всі глянули на нього здивовані. Забув, що це корпус спецгвардії уряду, призначений до окремих, дуже важливих завдань.

— Ми мусимо давати місце і роботу тим, що приходять. Кожного дня приходять свіжі транспорти, ми мусимо залишати

тільки найкращих, найміцніших. Інші... проста річ.

— Транспорти...?

— Да, транспорти. З Чехії, з Мадярщини, з Болгарії, з Німеччини...

— З Української Советської Республіки, з Польщі, з Литви...  
Ще додавав хтось із питомим знанням географії.

— З Фінляндії, з Румунії, з Австрії...

— З Латвії, з Естонії, з Білоруської Республіки...

— Да, з Китаю, з Кореї, з Манджурії...

— Да, да...

— Да, со всех направлений, со всього почті міра...

І слова ці гомоніли в доктора Жарини як удари великого молота. Як щось, чого він досі не розумів і не бачив. Як найстрашніша річ, як профанація святої науки, як жахливе діло анальфабета, садиста, ката.

## КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ









## ЧИТАЙТЕ І ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

видання

Видавництва „ДНІПРОВА ХВИЛЯ”

*Видавництво „Дніпрова Хвиля” видає найцікавіші книжки із ділянки національно-визвольної боротьби українського народу в минулому і сучасному, з ділянки міжнароднього шпідонажу та боротьби української розвідки із ворожими агентствами, з ділянки криміналістики та прилюдництва.*

Дотепер появилсь такі книжки:

1. С. Любомирський: **ТАЄМНИЙ ФРОНТ** (вичерпано)
2. М. Хортиця: **ВЕЛИКА ГРА** (на вичерпанні)
3. І. Шкварко: **ПРОКЛІНАЮ**
- 4—6 С. Любомирський: **МІЖ СЛАВОЮ І СМЕРТЮ**

*Ставайте сталими передплатниками видань Видавництва „Дніпрова Хвиля”. Ви отримуватимете найкращі книжки по дешевих цінах, негайно після появи!*

Видавництво „Дніпрова Хвиля” пошукує чесних і солідних кольпортерів у всіх місцях українського поселення у світі.

В кожную хату книжка В-ва „Дніпрова Хвиля”!  
Кольпортери отримують відповідну провізію  
Просимо зголошуватись на адресу В-ва:

«DNIPROWA CHWYLA» München 26,  
Schliessfach 32, Germany.